SEXUALITEIT EN ZIELELEVEN

DOOR

DR. J. H. VAN DER HOOP

4 weken

SEXUALITEIT EN ZIELELEVEN

SEXUALITEIT EN ZIELELEVEN

DOOR

Dr. J. H. VAN DER HOOP

N.V. VAN LOGHUM SLATERUS'
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
ARNHEM IN 'T JAAR MCMXXVI

KONINKLIJKE
BIBLIOTHEEK

INLEIDING

Wie de lange rij boeken en geschriften over het sexueele vraagstuk met één vermeerdert, mag wel eerst aangeven, waarom hij meent, dat zijn wijze van beschouwen reden van bestaan heeft naast alles wat hierover reeds werd gezegd. Ik zal trachten dit hier in het kort duidelijk te maken.

Men heeft er tot nu toe altijd naar gestreefd dit vraagstuk te benaderen op twee verschillende wijzen, namelijk, òf uitgaande van een bepaald geestelijk, religieus of moreel waarde-oordeel, òf wel wetenschappelijk voortbouwende op biologische feiten en inzichten. Het is allerminst mijn bedoeling het goede recht van dergelijke beschouwingen in twijfel te trekken. Maar wel wil ik aantoonen, dat zij beiden eenzijdig zijn en dat daarnaast een zuiver psychologische behandeling gesteld kan worden, die waarschijnlijk voor vele menschen in een behoefte voorziet.

Het is voor de meeste menschen, die een bepaalde wereldbeschouwing bezitten, moeilijk een vraagstuk als dit los daarvan te beschouwen. Des te meer is dit het geval, wanneer een religieuse overtuiging die wereldbeschouwing draagt. Wanneer dan over een dergelijk onderwerp gesproken of geschreven wordt, dan ontstaat gemakkelijk een getuigenis voor bepaalde geestelijke waarden, die leiding en vrede in het leven hebben geschonken. Vanuit de eindoplossing, die nagestreefd wordt, beziet men dan het geheele vroegere leven en dit einddoel overheerscht meestal de geheele wijze van beschouwen. Voor gelijkgestemden gaat er een weldadige, suggestieve invloed uit van een dergelijk krachtig getuigenis, dat hen tot volhouden aanspoort in den strijd voor hooge

levenswaarden. Maar er zijn toch een groot aantal menschen — in onzen tijd misschien oneindig meer dan vroeger — die aan een dergelijke hoog gestemde behandeling van de sexueele moeilijkheden niet veel hebben. Niet alleen staan velen vreemd tegenover het geestelijk standpunt, maar ook zij, die er zich gaarne door zouden laten leiden, hebben dikwijls niet genoeg aan de beschrijving van het einddoel en willen duidelijker zien hoe dat bereikt moet worden. En de ontmoedigden worden bitter, of komen in verzet, omdat zij door die schoone woorden hun zelfvertrouwen niet herkrijgen, maar eerder onzekerder worden in het vinden van eigen waarde.

Zonder twijfel hebben de idealen van den Joodschen en den Christelijken godsdienst hier sedert eeuwen zoozeer ons aller oordeelen beïnvloed, dat het alleszins begrijpelijk is, wanneer men deze idealen als uitgangspunt kiest bij het behandelen van het sexueele vraagstuk. Ook kan men het geestelijk standpunt verdedigen, door aan te voeren, dat men hier toch eigenlijk nooit geheel objectief tegenover kan staan. Desalniettemin lijkt het mij onjuist om bij een algemeene beschouwing, waarmee men een groot aantal menschen wil bereiken, uit te gaan van een religieuse geloofsovertuiging. Want voor het grootste deel van de tegenwoordige menschen is het oordeel en het gedrag op sexueel gebied geheel gescheiden geraakt van het religieuse beleven.

Ik wil allerminst een voordeel hierin zien en ik behoor niet tot degenen, die religie als een verouderde en overwonnen zaak beschouwen. Maar men kan de menschheid niet eenvoudig in religieu e vormen terugdwingen, die zij om de één of andere reden heeft verlaten en die onvoldoende bezieling schenken om in alle onderdeelen van het leven een dwingende norm te kunnen stellen. Aan wie nog in die vertrouwde sfeer van bepaalde geloofsvormen kunnen leven, echt kunnen leven, zal ik zeker allerminst verwijten, dat zij

hun oordeel over sexueele zaken daaraan ontleenen. Maar zij moeten inzien, dat hun wijze van beschouwen alleen aanvaard kan worden door die geloofsgenooten, voor wie het geloof ook een levende zaak is en dat voor alle anderen andere wegen dienen gevonden te worden.

Wanneer Professor Kohnstamm, schrijvende over de psychologie der puberteit[1] zegt, dat „een onderwerp als dit alleen behandeld kan worden in verband met de religieuse sfeer", dan ben ik dit niet met hem eens, hoezeer ik overigens kan instemmen met wat hij verder over zijn onderwerp zegt.

En als Professor Groenewegen in dezen zelfden paedagogisch-ethischen cursus zegt[2]): „Alle zedelijke oordeelen, iedere qualificatie als goed of slecht, is een uitspraak omtrent datgene wat naar onze overtuiging den mensch als mensch betaamt. Daarom is het plicht voor allen en altoos", dan blijkt hieruit ten duidelijkste, dat hij vanuit een geestelijk standpunt oordeelt. Uitgaande van de feiten vindt men echter, dat anderen met evenveel gevoel van zekerheid, wel eens tot een verschillend resultaat komen. Ook uit verschillende andere oordeelen van dezen hooggeleerden schrijver blijkt, dat hij meer als geestelijke, dan als wetenschappelijk mensch het sexueele vraagstuk beschouwt. Wat overigens zijn goed recht is, maar wat een aanvulling vanuit een ander standpunt wenschelijk maakt. Zeer veel, wat in het hier aangehaalde boekje is gezegd, kan ik ten volle beamen, zooals bij vergelijking met mijn eigen beschouwing wel zal blijken. Maar mijn uitgangspunt is geheel anders. Ik moet het betwisten, dat de sexueele moraal min of meer gemonopoliseerd zou worden door den godsdienst. Wel kan het liefdeleven den mensch verdiepen tot het ervaren van religie en omgekeerd zal alle echt religieuse leven zijn

[1]) Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, Prof. Dr. H. Y. Groenewegen, Mr. A. de Graaf, Paedagogische en Ethische vragen op het gebied van het sexueele leven. Blz. 52.

[2]) Blz. 128.

invloed op sexualiteit en liefdeleven uitoefenen. Maar in de eerste plaats is dit verband niet altijd aanwezig en is het zeer goed mogelijk, de sexualiteit volgens haar eigen wetten en los van den samenhang der religie te beschouwen. En ten tweede is religie, zooals ik die hier bedoel, een veel uitgebreider begrip dan met een bepaalden vorm van godsdienst volkomen kan worden omvat. Voor vele ernstig levende socialisten kan bij voorbeeld ook in het socialisme religie aanwezig zijn [1]).

Ik zal dus trachten het sexueele leven objectief te behandelen, uitgaande van de vormen, waarin het zich vertoont in het zieleleven van den mensch. Is hier objectiviteit mogelijk? Ik ben mij zeker bewust, dat het niet gemakkelijk is hier objectief te zijn en dat men mij op verschillende punten den invloed van het subjectieve oordeel zal kunnen aantoonen. Deze wijze van behandelen is een eerste poging, die zeker voor verbetering vatbaar zal blijken. Maar schrijver dezes is sinds jaren de intieme vertrouwde geweest van menschen van allerlei leeftijden en standen en sexueele moeilijkheden vormden dikwijls een belangrijken factor in de innerlijke conflicten, waarvoor wij tezamen oplossingen zochten. Die oplossingen konden alleen dan werkelijk bevrediging schenken, wanneer zij met de verschillende zijden van de persoonlijkheid en met de omstandigheden rekening hielden en een dergelijke, geduldige arbeid is voor den arts een oefenschool in de objectieve beschouwing, ook van het sexueele leven. Aan mijn patiënten heb ik zeer veel inzichten op dit gebied te danken. In hoeverre de poging om deze inzichten objectief samen te vatten, geslaagd is, staat niet aan mij te beoordeelen, maar het lijkt mij althans van belang dat zij werd ondernomen.

De andere weg, waarlangs men vooral gepoogd heeft het

[1]) Het is natuurlijk ook mogelijk het sexueele vraagstuk vanuit een dergelijk socialistisch standpunt te beoordeelen. Ook hier geldt dan, dat een dergelijk geestelijk oordeel alleen dwingend is voor gelijkgezinden.

sexueele vraagstuk te benaderen, is de biologische. Hoe meer men meende, dat op psychologisch gebied de objectiviteit onbereikbaar was door den invloed van het waarde-oordeel, des te meer zocht men den grondslag voor een zuiver wetenschappelijke beschouwing in de feiten en wetten van het lichamelijk wezen. Zonder twijfel heeft de vermeerdering van kennis op dit belangrijke gebied allerlei zijden van het sexueele leven veel verduidelijkt. Een objectieve houding tegenover het geheele vraagstuk wordt daar gemaklijker door en bepaalde algemeene inzichten kunnen uit deze kennis ontstaan. Wie den ingewikkelden bouw van het menschelijk lichaam leert kennen, wie de processen van bevruchting, zwangerschap en baring beter begrijpt, zal zeker grooter eerbied krijgen voor het eigen lichaam, dat op zulk een samengestelde wijze het leven uitdrukt en dient, ook al verbindt hij dit inzicht niet noodzakelijk met een geloofsovertuiging. Wie het proces van de voortplanting leert kennen bij de tallooze wezens in de natuur — zooals Bölsche dat aan velen heeft leeren zien — die zal de sexueele uiting niet meer kunnen beschouwen als enkel zucht naar lichamelijk genot, maar den grooten levensdrang er in erkennen. En wanneer men nagaat, hoe bij de meerdere samengesteldheid der hoogere diersoorten steeds grooter zorg wordt besteed aan het tot stand brengen van een goede teeltkeuze, zoodat het toeval bij de vorming van het nageslacht steeds meer wordt uitgeschakeld, dan is het een verleidelijke conclusie om in het bewuste zoeken naar één geliefd wezen, dat bij ons past, een hoogeren vorm te zien van diezelfde zorg voor de veredeling van de soort.

De vele vragen, die met de meer lichamelijke zijde van het sexueele leven samenhangen, zal ik hier niet behandelen, omdat dit door anderen herhaaldelijk op uitnemende wijze is geschied. Maar wanneer de psychologische vragen aan de orde komen, worden deze zelfde schrijvers meestal vaag en algemeen, terwijl juist hier vele menschen een meer uitvoerige

behandeling nog belangrijker zouden achten dan bij de vraagstukken van lichaamsbouw of voortplanting. Het is juist mijn bedoeling deze moeilijke vragen hier nader onder oogen te zien in het licht der onderzoekingen, die in den laatsten tijd hier allerlei nieuwe inzichten hebben gebracht. Alvorens hiertoe over te gaan, wil ik nog wijzen op enkele moeilijkheden, die de psychologische beschouwingen in het algemeen aankleven.

Zoo lang wij den mensch van buitenaf in zijn levensuitingen en zijn verrichtingen beschouwen, valt het de wetenschap niet bijzonder moeilijk om de verschijnselen overzichtelijk te ordenen en samen te vatten. Dit geschiedt in de biologie en de physiologie van den mensch. Wanneer wij echter het zieleleven in onze beschouwing betrekken, wanneer wij nagaan, hoe de mensch zichzelf bewust wordt, dan wordt het moeilijker om een helder wetenschappelijk inzicht te verkrijgen. Dat komt, doordat wij in het zieleleven steeds te doen hebben met tweeërlei psychische organisatie, die soms moeilijk uit elkaar te houden is. Daar dit voor ons inzicht in het sexueele leven van bijzonder belang is, moeten wij op dit punt eerst wat dieper ingaan.

Het is een oude vraag, of wij aan het dier bewustzijn moeten toekennen. Meer en meer helt men er toe over om deze vraag bevestigend te beantwoorden. Maar tevens ziet men dan toch duidelijk in, dat een dergelijk bewustzijn aanmerkelijk van het menschelijk bewustzijn moet verschillen. Om die verschillen duidelijker te vatten kan men zijn aandacht richten op het zieleleven van primitieve menschen of van kleine kinderen, waar men dergelijke verschillen met onzen bewusten geest, zij het in mindere mate, kan terugvinden. Zeer in het groot beschouwd, bestaan die verschillen in een plus en een minus tegenover onze meer volwassen psychische gesteldheid. Bij den natuurlijken mensch vinden wij namelijk een onmiddellijker en uitgebreider contact met de instincten, die het leven

richten en daardoor een grooter natuurlijkheid en zekerheid, en tevens missen wij daar den richtenden invloed van het bewuste oordeel, van de bewuste doelstelling. Het zelfbewustzijn, het besef van het eigen ik als een zelfstandige macht, die zich door zijn wil kan doen gelden, ontbreekt in dat vroegere psychische stadium, of het is er in ieder geval veel minder ontwikkeld. Bij den primitieven mensch is de psychische organisatie geheel of bijna geheel aan de biologische organisatie aangepast. Het bewuste leven wordt, evenals de uitingen en handelingen, door het instinctieve wezen bepaald. De eigen persoonlijkheid is daar nog ondergeschikt aan de natuurwetten en denkt er nog niet over zich tegen de natuur te verzetten, laat staan de natuur te beheerschen. In den loop van de menschelijke ontwikkeling is hierin een groote verandering gekomen, doordat de mensch zich steeds meer zijn eigen wezen als iets zelfstandigs bewust is geworden en zijn ervaringen en inzichten om dat bewuste ik is gaan organiseeren. Daarmee is de psychische organisatie steeds in belangrijkheid toegenomen. Tegenover het instinctieve wezen stelde zich de wensch en de wil van het ik meer en meer als een zelfstandige macht, als een staat in den staat. Maar hoe belangrijk die bewuste persoonlijkheid aldus ook geworden is, toch bleef daarnaast steeds de instinctieve organisatie bestaan. Wel werd bij de overheerschende belangstelling voor den bewusten geest de belangrijkheid van dien meer onbewusten instinctieven grondslag dikwijls miskend, maar de werkzaamheid van die oorspronkelijker organisatie werd daarmee niet uitgeschakeld. Ook vonden diepgaande conflicten in het zieleleven van den mensch hun oorsprong in deze tegenstelling. De strijd tusschen „den natuurlijken mensch" en „den geestelijken mensch" is aan philosofen en theologen lang genoeg bekend geweest. In onzen tijd is dit vraagstuk opnieuw helder belicht door de onderzoekingen van Freud over het onbewuste zieleleven. De tegenstelling tusschen bewuste persoonlijkheid en onbewuste

aandriften, die zijn zielkundige inzichten beheerscht, komt ongeveer overeen met de scheiding, die ik hier gemaakt heb, tusschen instinctieve en psychische organisatie. Ik geef aan deze namen de voorkeur, omdat het instinctieve niet aan alle menschen even sterk onbewust blijkt, zoodat het conflict soms voor een belangrijk deel in het bewustzijn aanwezig kan zijn.

Bij het verschillend karakter van de menschelijke persoonlijkheden is het wel begrijpelijk, dat het standpunt, dat wordt ingenomen tegenover deze tweeërlei innerlijke organisatie, zeer uiteenloopend kan zijn. Zoowel „de geestelijke mensch" als „de natuurlijke mensch" vinden hun fanatieke voorvechters, die uitsluitend de waarde van die eene organisatie willen doen gelden. De aanhangers van de bewuste beheersching hebben het instinctieve in den mensch steeds voorgesteld als het lagere en minderwaardige, als het dierlijke, of als de Zonde, waaraan de oorspronkelijk zuivere mensch vervallen was geraakt. Zij zijn er daarbij toe gekomen om alle natuurlijke uiting te willen onderdrukken en alle levensvreugde met een achterdochtig oog te beschouwen. Op het gebied van de sexualiteit kan men hier wel de meest sprekende voorbeelden vinden, maar toch strekt deze levenshouding haar invloed verre uit ook buiten dit gebied. In onze Europeesche cultuur heeft deze invloed, die door sterke stroomingen in het Christendom werd gevoed, zich bijzonder sterk ontwikkeld. Toch heeft „de natuurlijke mensch" zich lang niet zoo onbetuigd gelaten, als men bij een oppervlakkige beschouwing misschien meenen zou. Wel is het waar, dat de vrijere instinctieve uitingen zich meestal slechts bedekt of langs omwegen konden doen gelden. Daaraan moet het ook ten deele worden toegeschreven, dat de vorm van die uitingen dikwijls iets ruws of schijnheiligs vertoont. Teekenend op dit punt zijn verschillende zeer realistische beelden aan de oude kathedralen, teekenend is ook de realistische schilderkunst uit onzen Calvinistischen tijd, terwijl in

de tegenstelling tusschen beleden overtuigingen en heerschende zeden, voorbeelden genoeg voor het grijpen liggen. Tegenover de starheid van vormen, die door een streven naar het bewust georganiseerde licht veroorzaakt kan worden, stelde Rousseau de leus: terug naar de natuur! En sinds de Fransche Revolutie heeft zich deze leus in vele vormen herhaald en op allerlei gebied worden thans geestelijke waarden bedreigd door nieuwlichters, die van den spontanen levensdrang meer verwachten dan van den eerbied voor overgeleverde en vastgelegde vormen. Het is wel aan geen twijfel onderhevig, dat ook op sexueel gebied thans vele van ouds geheiligde vormen en opvattingen worden aangetast. Daarmee wordt veel evenwicht, dat dikwijls een intieme schoonheid bezat, verstoord, maar daarmee wordt tevens de mogelijkheid geopend om veel bedekt onrecht en schijnheiligheid aan de kaak te stellen en bovenal wordt op den duur het vinden van betere en schoonere vormen hierdoor pas mogelijk gemaakt. Parallel hiermee vindt men thans in de zielkunde zeer uitgesproken belangstelling voor de instinctieve, meer elementaire neigingen, die de basis vormen van ons psychisch leven. Freud heeft hier vooral den stoot gegeven, maar hij zou nooit een dergelijken grooten invloed hebben ontwikkeld, wanneer de behoefte aan deze inzichten niet zoo groot geweest was, zoowel op maatschappelijk als zielkundig gebied. Het kan niet verwonderen, dat ook in de zielkunde deze nieuwe inzichten aanleiding hebben gegeven tot veel strijd. Ik zal hierop thans niet ingaan en hier alleen die inzichten weergeven, die in feiten een mijns inziens overtuigenden grondslag hebben gevonden.

De opvatting van tweeërlei psychische organisatie brengt er ons overigens toe om een duidelijke scheiding te maken tusschen de elementaire instinctieve drijfkrachten, die Freud vooral als den grondslag van het gevoelsleven heeft gevonden, en de naar synthese strevende psychische organisatie, waarin de menschheidsontwikkeling haar hoogste goed heeft trachten vast te leg-

gen. Onze psychologische beschouwing van het sexueele vraagstuk valt dus uiteen in een analytisch gedeelte, dat de instinctieve aandriften, haar ontplooingen en remmingen door de omstandigheden behandelt en een synthetisch deel, dat de mogelijkheden nagaat van een sexueele ontwikkeling, die door bewust inzicht wordt geleid en waarbij de sexueele opvoeding en het huwelijk de voornaamste vraagstukken zullen blijken. Ofschoon het niet mijn bedoeling is in te gaan op de ziekelijke afwijkingen, die in het sexueele leven mogelijk zijn, wil ik tot slot dan toch een korte beschouwing over de Homo-sexualiteit doen aansluiten, omdat deze afwijking van bijzonder belang is voor opvoedkundige en maatschappelijke vraagstukken.

ANALYSE DER SEXUALITEIT

Wanneer wij van „de sexualiteit" spreken, dan wekt dit onwillekeurig de voorstelling, dat men te doen heeft met een vrij eenvoudig verschijnsel. Onder de tegenwoordig heerschende wetenschappelijke begrippen is verder vooral de fictie van „het normale" populair geworden en men spreekt dus ook met zekere voorliefde van „de normale sexualiteit". Een nadere beschouwing leert al spoedig, dat de feiten lang niet zoo eenvoudig zijn, als dergelijke termen doen vermoeden. Men zal moeilijk een tweede gebied kunnen vinden, waarop zoo uiteenloopende maatstaven als normaal worden aangenomen. Dit wordt ons veel begrijpelijker, wanneer wij inzien, dat de ontwikkelde sexualiteit het resultaat is van een geleidelijk en langdurig psychisch ontplooingsproces, waarbij verschillende aandriften moeten samenwerken en allerlei omstandigheden storend of bevorderend kunnen werken. Willen wij de ontwikkeling der sexueele gevoelens nagaan, dan staan wij reeds dadelijk voor de moeilijkheid van de begrenzing. Men heeft vroeger vrij algemeen de puberteit beschouwd als de periode, waarin de sexueele gevoelens zich het eerst doen gelden. Deze voorstelling is echter veel te eenvoudig gebleken. Weliswaar begint het geslachtsleven in de puberteit zijn meer omschreven vorm te krijgen, maar toch zijn bij de meeste kinderen reeds vroeger allerlei uitingen merkbaar, die ongetwijfeld tot het geslachtsleven gerekend moeten worden, ook al is de vorm vager en al gelijkt deze minder op de sexueele uitingen van volwassenen. Bovendien is de wisselwerking tusschen sexueele en andere gevoelens

op vele punten zoo intens, dat men zonder een dieper inzicht in het gevoelsleven van het kind moeilijk allerlei eigenaardigheden van de latere sexueele ontwikkeling kan begrijpen. Wij moeten dus beginnen met een korte uiteenzetting van de ontwikkeling, die het gevoelsleven in den kindertijd doormaakt.

Reeds bij den zuigeling worden de emoties op duidelijke wijze kenbaar. Zij zijn hier verbonden aan de eenvoudige lichamelijke functies: de voeding, den slaap, de ontlasting, de urineloozing en de reiniging. Hieraan verbinden zich ook de eerste moeilijkheden van de ontwikkeling, wanneer het kind zindelijk gemaakt moet worden. Het is waarschijnlijk dat vele kinderen aangename sensaties ondervinden, wanneer zij ontlasting hebben of urineeren en het ophouden van deze functies versterkt dikwijls die sensatie op een aangename wijze. Hierin kan dan de oorzaak liggen van een verzet tegen den invloed der ouders, die hier ordenend en regelend trachten in te grijpen. Als het kind wat ouder wordt en het aantal der lichamelijke functies toeneemt, vermeerdert daarmee ook de rijkdom van het gevoelsleven. De bewegingen, die het kind steeds meer gaat maken, het beginnende loopen en praten, het geeft alles aanleiding tot nieuwe vreugde en nieuwe ervaring. De huid en de spieren geven aan het jonge kind de sterkste lustsensaties. Ongeveer in het derde levensjaar heeft dan een zeer belangrijke verandering plaats in het gevoelsleven van het kind. Onder invloed van het beginnende spreken en een allereerste begin van denken, dat daaraan verbonden is, worden de gevoelens, die tevoren min of meer los naast elkaar ervaren werden, thans meer en meer beleefd aan de eenheid van het eigen lichaam en hieruit ontstaat wat later de voorstelling van het eigen ik. Het eigen lichaam wekt in dezen tijd groote belangstelling; met de uitingen ervan en met het bekijken of betasten ervan zijn de sterkste gevoelens verbonden. Weliswaar ervaart het kind al wel invloeden van de omgeving, maar deze werken slechts, naarmate zij die

lichamelijke gevoelens bevorderen of tegengaan. Hierin komt echter geleidelijk verandering, wanneer een zeker bewustzijn van het eigen ik ontstaat en als tegenhanger daarvan tegelijk het bestaan van een buitenwereld wordt ontdekt. Ontelbare problemen ontstaan plotseling voor het kind, zoodra het deze scheiding tusschen ik en niet-ik duidelijk beseft. Naast een zekere voldoening over die eigen ikheid staat de ontdekking van de eigen kleinheid en machteloosheid tegenover die onbegrensde en onbekende wereld. Het kind gevoelt zich dan veel meer afhankelijk van zijn ouders en het wordt voor het gevoelsleven dan een belangrijke zaak, hoe die ouders gestemd zijn en hoe zij beïnvloed kunnen worden. De omgeving, waarin het kind zich dan bevindt, zal bij verschillende kinderen zeer uiteenloopen en op zeer verschillende wijzen vormend werken op het gevoelsleven. Een kind, dat overal liefde en zorg vindt, zal het leven vol vertrouwen aankijken, terwijl bij minder gunstige omstandigheden of sterkere gevoelsbehoeften licht een overweldigend gevoel van machteloosheid kan ontstaan. Vooral in het laatste geval kunnen wij waarnemen, hoe de gevoelsbehoeften dan aanleiding kunnen geven tot het ontstaan van het fantasieleven. Maar, daar bij de meeste kinderen geen overeenstemming bestaat tusschen hun veelal overmatige behoefte en datgene wat de omgeving hun biedt, zoo is dat zoeken van een uitweg voor gevoelsspanningen een zeer normaal verschijnsel en het is zeer waarschijnlijk, dat deze spanningen een belangrijke drijfkracht voor de psychische ontwikkeling opleveren. Het is dan echter van veel gewicht, dat de omstandigheden helpen om die drijfkracht in de goede banen te leiden, omdat daaruit ook gemakkelijk allerlei verkeerde gewoonten kunnen ontstaan, die zich hardnekkig vast kunnen zetten, als zij niet tijdig worden overwonnen. Dat in die gevoelsspanningen ook vage sexueele factoren aanwezig zijn, blijkt uit de wijze, waarop zij zich kunnen uiten. Al op jeugdigen leeftijd komt een soort zelfbevrediging voor door prikkeling

der geslachtsdeelen. Ook blijkt het, dat verleidingen door ouderen sexueele sensaties kunnen opwekken, die bij bepaalde disposities dan soms zeer lang op eigenaardige wijze kunnen nawerken. Ik heb bijvoorbeeld eens iemand behandeld, bij wien een oudere met den voet in zijn kindertijd een sexueelen prikkel had opgewekt, met het gevolg, dat later voeten veel meer het sexueele gevoel wekten dan dat langs meer normale wegen kon geschieden. Maar ook toevallig kunnen kinderen in dezen gevoeligen leeftijd, ongeveer tusschen twee en zes jaar, sexueele prikkels ondergaan, bijvoorbeeld, doordat zij op de kamer der ouders slapen en daar dingen hooren en soms ook zien, die niet voor hen bestemd zijn. Vooral bij gevoelige of zenuwachtige kinderen zullen dan op deze wijze te vroeg gevoelens in te sterke mate gewekt worden, die anders gemaklijker tusschen andere gevoelens verdeeld en daarmee samenhangend zouden zijn gebleven, om pas op lateren leeftijd zich tot een zelfstandig bestaan te ontwikkelen.

Dat dergelijke invloeden in het gevoelsleven van het kind tot nu toe meestal zoo slecht opgemerkt zijn, vindt zijn oorzaak vooral in twee redenen: ten eerste is een dergelijke sexueele emotie niet altijd als zoodanig te herkennen, want de vorm is vager en de zin ervan is het kind meestal zelf niet bewust, zoodat zij zich dikwijls voordoet als onrust of angst; in de tweede plaats echter gevoelt het kind dikwijls al heel vroeg, dat het iets heeft bijgewoond, dat het niet mocht weten en daarom tracht het dan zooveel mogelijk die ongeoorloofde ervaringen uit het bewustzijn te verdringen. Bovendien staan de ouders zelf meestal niet vrij tegenover dergelijke vraagstukken en zien zij uitingen ervan bij hun kinderen gemakkelijk over het hoofd. Afgezien van dergelijke meer onmiddellijk sexueel werkende prikkels, wier beteekenis meestal wordt onderschat door het geloof in de kinderlijke onnoozelheid, bestaan er dan nog vele andere ervaringen, waaruit men kan afleiden, dat de sexualiteit ook in deze vroege periode niet zonder in-

vloed is op het kinderlijke gevoelsleven. Men kan bijvoorbeeld zeer algemeen opmerken, dat alles, wat met de geslachtsdeelen samenhangt, de belangstelling van jeugdige kinderen, die den invloed van de opvoeding op dit punt nog niet hebben ondergaan, in sterke mate opwekt. Deze belangstelling sluit hier nog aan bij andere lichamelijke belangstellingen en sensaties, zooals die voor ontlasting en urineloozing, die eveneens de sfeer van het verbodene en geheimzinnige om zich hebben. Kinderen zullen dikwijls trachten elkander of ouderen bij deze functies te bespieden en zij zullen trachten de geslachtsdeelen, vooral van het andere geslacht, te zien. Verschillende kinderspelletjes, die dan bedacht worden, hangen met dergelijke belangstelling samen. Iets wat zich hiermee verder meestal reeds vroeg verbindt, is de vraag, waar de kindertjes vandaan komen. Niet alleen de lichamelijke belangstellingen leiden tot het stellen van deze vraag, maar ook de zeer practische belangenkwestie van de verhoudingen in het gezin. Een nieuw broertje of zusje toch neemt een belangrijk deel van de aandacht en de gevoelens der ouders in beslag en dit is voor de andere kinderen lang geen onverschillige zaak. Men zou aan de intensiteit van hun belangstelling kunnen twijfelen, omdat de meeste kinderen daarvan niet veel meer laten merken dan een paar vragen in die richting, waarbij zij zich dan schijnen tevreden te stellen met het verhaaltje van den ooievaar of de kool. Maar nieuwe onderzoekingen op dit punt hebben het zeer waarschijnlijk gemaakt, dat juist die afwijzende houding van de ouders bij deze vragen dikwijls een eigenaardige uitwerking heeft gehad, die de ouders zelf meestal niet vermoeden. In de eerste plaats schijnen de kinderen dikwijls te merken, dat zij met een kluitje in het riet worden gestuurd en de aarzeling of de bevangenheid der ouders bij hun vraag geeft hun het gevoel, dat hier het een of andere geheim zit, dat voor hen verborgen wordt gehouden. Het eigenaardige gevolg is dan dikwijls, dat zij er niet meer over spreken, omdat zij de in-

lichtingen der ouders niet geheel vertrouwen. Een tweede gevolg van het onbevredigende antwoord is, dat het vraagstuk, dat anders misschien spoedig weer losgelaten zou zijn, nu veel sterker de belangstelling van het kind gaat wekken. Het kind ziet en hoort dikwijls veel meer dan de ouders denken en is dus niet geheel zonder uitgangspunten voor zijn onderzoekingen, maar daar enkele belangrijke gegevens bijna steeds verborgen blijven, is het resultaat van al dat tasten en zoeken tamelijk fantastisch. Meestal doet zich in een wat latere periode de invloed van de omgeving ook gelden in een gevoel van weerstand en tegenzin tegenover dergelijke gedachten, die dan als verkeerd worden gevoeld en zoo komt het nog al eens voor, dat oudere kinderen of volwassen menschen later dergelijke uitingen en onderzoekingen uit hun kindertijd volkomen vergeten blijken te zijn.

De meeste volwassenen onderschatten in het algemeen den invloed, die vage sexueele emoties als factor in de innerlijke moeilijkheden van het kinderleven kunnen bezitten. Allerlei angsten en spanningen, schuldgevoel en slecht geweten kunnen er mee samenhangen en de verborgen nederlagen vormen dikwijls een belangrijken grondslag voor het minderwaardigheidsgevoel, dat zoo dikwijls bij kinderen bestaat. Het behoeft daartoe nog niet eens noodig te zijn, dat bedreiging of angstaanjaging door onverstandige ouderen het kind schichtig hebben gemaakt, zooals bij voorbeeld de bedreiging met ziekte of beschadiging van de geslachtsdeelen ter onderdrukking van de infantiele onanie. Ook zonder dergelijke invloeden zijn dikwijls sterke gevoelens van angst en schuld aan verkeerde gewoonten en verkeerde belangstelling verbonden. Dat komt voor een belangrijk deel, doordat deze tweestrijd samenhangt met andere gewichtige tegenstrijdige gevoelens, die in de verhouding tot de ouders worden ervaren. Het kind toont tegenover de ouders zeer sterke gevoelens, zoowel van liefde en aanhankelijkheid, als van kwaadaardigheid en verzet. De

ouders, die aan den eenen kant het kind voorzien van wat het noodig heeft, die het liefkoozen en vertroetelen, zijn anderzijds tevens de strenge opvoeders, die de wenschen van het kind moeten dwarsboomen en die onderwerping aan het gezag eischen. Begrip voor de noodzakelijkheid van deze tegenstelling kan bij het kleine kind natuurlijk nog niet bestaan en zijn eerste heftige reacties, zoowel van genegenheid als van boosheid zijn dus beide op de ouders gericht. Toch ontstaat op dit punt meestal al spoedig een verschil, dat door de omstandigheden in het leven wordt geroepen. Dikwijls zijn de rollen eenigszins verdeeld en treedt één der ouders meer als verwennend en liefkoozend element, de ander meer als verbiedende en bestraffende macht op den voorgrond. Ook de ouders hebben meestal hun bepaalde voorkeur, die zich niettegenstaande alle principes veelal duidelijk laat merken. Daarbij is het zeer merkwaardig, dat zoowel van de zijde der kinderen als van die der ouders het sexeverschil reeds vroeg een zekeren invloed doet gelden, zoodat kleine jongens zich meer tot de moeder, meisjes daarentegen tot den vader voelen aangetrokken. De gevolgen hiervan voor het gevoelsleven van het kind zijn dikwijls zeer belangrijk. Terwijl de behoefte aan liefde zich in hoofdzaak op één der ouders richt, die het kind dan ook maar het liefste geheel voor zich alleen zou hebben, worden tegenover den ander sterke gevoelens van afgunst en jaloezie wakker, die met de ook daar wel bestaande genegenheid in botsing komen. Alle verbodsbepalingen en beperkingen worden in verband gebracht met diegene der ouders, waar de tweeslachtige gevoelens voor bestaan en worden dan soms als boosaardigheid of als bestraffing voor de eigen kwaadaardige gevoelens aangevoeld. In deze tegenstrijdigheid der innerlijke gevoelens ligt een versterkend element van alle schuldgevoel en angst bij kinderen.

De omvang, dien dergelijke conflicten in het gevoelsleven van een mensch kunnen krijgen, de heftigheid, waarmee ze het

leven in de jeugd beheerschen, loopen bij verschillende kinderen zeer uiteen. Maar toch zullen er weinig menschen zijn, die in hun jeugd niet iets van deze conflicten hebben ervaren en bij ieder is de wijze, waarop deze innerlijke strijd is opgelost, of niet is opgelost, van het allergrootste belang voor de vorming van het latere karakter. Zoo kan kinderlijk verzet en kinderlijke koppigheid tegenover één der ouders later met een zekere dwangmatigheid tegenover alle andere autoriteiten worden vastgehouden. Maar ook de overdreven braafheid en onderworpenheid, waarachter het eigen wezen wordt weggestopt en onderdrukt, kan een stempel op het latere karakter drukken. Juist bij kinderen, die op jeugdigen leeftijd aan allerlei verkeerde sexueele handelingen en fantasieën in sterke mate hebben toegegeven, zal dikwijls later als een reactie op het schuldgevoel, een eenigszins krampachtige zucht naar het goede en ideale ontstaan, die weliswaar een steun kan geven bij de ontwikkeling, maar toch ook dikwijls tot innerlijke onoprechtheid en schijnheiligheid leidt.

Een der meest opvallende zijden van de nieuwere psychologische opvatting is wel, dat zij aanneemt dat deze gevoelsontwikkeling meestal reeds vrij vroeg tot een voorloopige afsluiting komt. Tusschen het derde en het zevende jaar ligt in hoofdzaak dit zeer belangrijke deel van de levensgeschiedenis. Wel doen de gevolgen zich dikwijls pas later duidelijk kennen, maar de groei in het zieleleven omvat na het zevende jaar meer de verstandsontwikkeling, zoodat men dan wel van een Latentie-tijd in de gevoelsontwikkeling spreekt. Toch kunnen ook dan veranderingen in de omgeving, die het gevoelsleven beïnvloeden, nog wel gevolgen met zich brengen. Het kan bijvoorbeeld zijn, dat door ziekte of sterven van één der ouders, of iets anders, een kind niet meer de liefde en zorg ontvangt, waaraan het gewend was. Dan kan het verschijnsel ontstaan, dat regressie genoemd wordt. In plaats van de verloren bevrediging kan de opgekropte drang bijna automatisch een vroegere, overwonnen

bevrediging weer te voorschijn roepen. Zoo kan een kind zich dan in fantasieën verdiepen, of weer aan onanie toegeven, die het had overwonnen. Vooral waar dergelijke uitingen tevoren een tijdlang hadden bestaan, waar, zooals de term luidt: fixatie aan die uitingen tot stand was gekomen, daar zal een dergelijke terugval eerder mogelijk zijn. Ditzelfde verschijnsel kunnen wij overal in de gevoelsontwikkeling waarnemen. Ofschoon dus in deze phase van de jeugd wel complicaties kunnen ontstaan, zoo zal de gevoelsontwikkeling in dezen tijd meestal geen grooten vooruitgang ondervinden. De groote stoot hiertoe wordt pas in de puberteit ervaren.

Het kenmerkende van de puberteit is, dat de vroegere vage aandoeningen en belangstellingen zich meer gaan concentreeren om de sensaties, die dan in de geslachtsorganen ontstaan. Terwijl in de Latentie-periode de beheersching der lichamelijke functies en de onderdrukking van gevoelens, die daarbij zouden storen, vrij volkomen is geworden, dringen zich nu onweerstaanbaar nieuwe, sterke emoties op en geven aan de vroegere zinnelijke belangstelling nieuwe levenskracht. Daarbij wordt de strijd gewekt, want ook de moreele persoonlijkheid heeft zich meer gevormd en het gezag, dat afkeurt en verdringt, is toegenomen. Hier komt nog een andere factor bij, die groote beteekenis heeft voor den aard van het innerlijk conflict. Op jeugdigen leeftijd, toen de omgeving van het kind nog in hoofdzaak door het gezin werd gevormd, was het niet te verwonderen, dat zinnelijke belangstelling en verlangens, ten deele van vagen sexueelen aard, zich richtten op de personen uit de naaste omgeving, vooral ook op de ouders. Intusschen echter heeft de wereld zich voor het kind aanzienlijk uitgebreid en ook het besef van de moreele wetten, die in die wereld heerschen, is geleidelijk sterker in het kind doorgedrongen. Voor zoover sexueele belangstelling met de ouders samenhing, is deze met toenemend succes onderdrukt geworden. Wanneer de nieuwe sensaties nu ook alle

voorstellingen op sexueel gebied weer meer naar voren brengen, dan wordt het des te duidelijker, dat die oude vormen niet meer in dezen lateren tijd toegelaten kunnen worden.

Scherper dan ooit wordt het nu duidelijk, dat de sfeer van het ouderlijk huis, waar tot nu toe de meest verschillende gevoelsbevredigingen samen woonden, in de toekomst onmogelijk alles meer kan omvatten, wat de nieuwe, heftiger verlangens eischen. Aanvankelijk leidt dit meestal tot een scheuring in het gevoelsleven. De sfeer van sexueele gevoelens wordt van de ouders en meestal ook van het ouderlijk huis losgemaakt en vindt in belangstellingen daar buiten en dikwijls ook in het fantasie-leven een eigen gebied. Dit kan met zeer verschillende verschijnselen gepaard gaan, die weer in sterke mate samenhangen met het vroegere gevoelsleven en de fixaties daarvan. Als tevoren elementaire zinnelijke vormen van bevrediging tot sterken innerlijken strijd hebben geleid, dan zal ook in de puberteit de zinnelijkheid als iets weerzinwekkends en verachtelijks worden gevoeld. Dan kan het gebeuren, dat het streven overheerscht om die geheele sfeer uit het bewustzijn te verdringen en als niet bestaande te beschouwen. Dit is slechts een schijn-oplossing, omdat een dergelijke krachtige aandrift niet vernietigd kan worden en deze zich dan op allerlei indirecte wijzen, dikwijls ook in ziekte-verschijnselen, tracht door te zetten. Een ander gevolg van den afschuw voor de sexualiteit bestaat hierin, dat voor die als minderwaardig beschouwde gevoelens ook minderwaardige objecten van bevrediging worden gezocht. Dan kan het sexueele leven zich scherp stellen tegenover het liefdeleven. Zoo ontstaan bijvoorbeeld de jonge mannen, die een dweepende vereering voor hun moeder bezitten, die een vrouw te hoog en te heilig vinden om ze door een huwelijk te bezoedelen, doch die het tevens als een noodzakelijk kwaad beschouwen om zich met prostituees af te geven. Ook een dergelijke toestand kan groote moeilijkheden geven voor de gevoelsontwikkeling, doordat bijvoorbeeld een

harmonische oplossing in een huwelijk hier op innerlijke tegenstrijdigheden stuit. Waar het sexueele minder scherp veroordeeld wordt, doordat het minder eenzijdig zinnelijk is getint, of doordat het moreele oordeel toegevender is, of wel door beide factoren, daar heeft het puberteits-conflict meer kans op een geleidelijke oplossing. Daar treedt een andere factor dikwijls nog meer op den voorgrond, namelijk de drang naar nieuwe gevoelsrelaties, die allerlei nieuwe mogelijkheden in de wereld doet ontdekken. Want dit is ook de tijd van ideaalvorming wanneer de hevige gevoelsdrang zich een beeld van het verlangde tracht te scheppen, waarbij de erotische drijfkracht zich in vele en wisselende vormen kan uitdrukken. Het losmaken van de sfeer van het ouderlijk huis werkt hier vooral bevrijdend en verruimend. Er is wel geen ander tijdperk in het leven, waarin zoo duidelijk blijkt, hoe sterk en ingewikkeld sexueele gevoelens met alle mogelijke gevoelens samenhangen en welk een overweldigenden invloed de vorm, dien de sexueele ontwikkeling aanneemt, op het geheele gevoelsleven hebben kan. Ook de meest laag-bij-de-grondsche, elementair-zinnelijke naturen ervaren in dezen tijd iets van de bevleugelende macht van den Eros, die hun iets doet aanvoelen van den dieperen zin van het natuurgebeuren en van het menschelijk verlangen. Maar omgekeerd toont zich in het zuiverst droomende en dweepende zielsverlangen de oerdrift, die aanraking zoekt met een ander wezen om zich daarmee te vereenigen en het eigen zelf op te geven voor de groote bedoelingen der altijd scheppende natuur. De geheele verhouding tot het eigen zelf en tot de medemenschen wordt in de puberteit veranderd door dit machtige verlangen. Het geeft aan het eigen voelen en denken een verhoogde intensiteit en een nieuwe waarde. Kinderen, die vroeger onverschillig waren, gaan thans hun uiterlijk verzorgen en trachten in sport of geestelijke uitingen een goed figuur te slaan. Dikwijls geschiedt dit om de waardeering van een geliefd en geïdealiseerd wezen te

winnen, een vriendje of vriendinnetje van hetzelfde of van het andere geslacht, een leeraar of leerares, of iemand anders uit de omgeving van het kind, maar direct noodig is dit niet. De ideaalvorming uit zich bij den één in datgene, wat in het eigen innerlijk nagestreefd wordt, bij den ander in een geïdealiseerde persoon. Natuurlijk gelukt het lang niet altijd om innerlijk of in de omgeving het nagestreefde verwezenlijkt te vinden en dan kan het optimistische vertrouwen dikwijls in korten tijd omslaan in het somberst ongeloof tegenover alle verwezenlijking van idealen. In de eerste plaats geldt deze kritische onzekerheid de autoriteiten uit de eerste jeugd en het wordt dikwijls aan de ouders als een fout aangerekend, dat zij niet blijken te verwerkelijken, wat het kinderlijk gevoel van hen had verwacht.

In dezen tijd komt ook veel duidelijker dan tevoren het verschil uit in de ontwikkeling der uitingen bij jongens en meisjes. De veranderingen, die het karakter ondergaat, zijn bij meisjes dikwijls nog meer ingrijpend dan bij jongens. Het komt toch nog al eens voor, dat meisjes tevoren, vooral als zij veel met broers of andere jongens in aanraking zijn geweest, iets van het ondernemende en aggressieve hebben overgenomen. Dan kan in de puberteit soms vrij plotseling een zachtere geaardheid het geheele optreden veranderen. Het aggressieve mannelijke element, dat bij jongens door de sexualiteit naar voren wordt gebracht, zal zich behalve in eerzucht en grootdoen, ook dikwijls in plagerijen en kattekwaad uiten, waarin ook zeker een elementaire drang aanwezig is om zich te laten gelden en waaraan deze tijd de betiteling van „vlegeljaren" dankt. Dergelijke verschijnselen van gestoord evenwicht vinden ook dikwijls een versterking door de onanie, die ook onzekerheid, onrust en in zichzelf-gekeerdheid kan vergrooten. Het bleeke, vermoeide uiterlijk van dergelijke jongens wordt niet alleen veroorzaakt, doordat deze gewoonten krachten uitputten, maar zeker niet minder door een moeilijken innerlijken

strijd. Verder hebben in deze jaren nog al eens sexueele uitingen tegenover het eigen geslacht plaats, uitingen, die men niet zonder meer als homo-sexualiteit mag bestempelen. De omstandigheden kunnen in deze periode van sterke prikkelbaarheid licht bij stoeien en dergelijke tot sexueele sensaties leiden en dergelijke bevredigingen kunnen dan gemakkelijk worden vastgehouden, ook al omdat de omgang met het eigen geslacht meestal minder zorgvuldig wordt nagegaan. Zulke uitingen staan, wat den vorm betreft, soms dicht bij de zelfbevrediging, maar zij kunnen toch ook door verschillende vormen van vriendschapsgevoelens worden gecompliceerd. Wanneer sterke Narcistische gevoelens aanwezig zijn, dat wil zeggen, wanneer de eigen geestelijke en lichamelijke persoonlijkheid erg bewonderd wordt, dan is het dikwijls gemaklijker aantrekking en bewondering over te brengen op iemand van het eigen geslacht dan op het zoo veel verder afstaande andere geslacht. Ook is soms door vroegere verbodsbepalingen het gevoel gewekt, dat sexueele belangstelling voor het andere geslacht iets bijzonder afkeurenswaardigs is, terwijl onanie en uitingen tegenover het eigen geslacht dat dan in mindere mate kunnen schijnen. Veelal blijken gelukkig deze vormen van onanie en homo-sexualiteit van voorbijgaanden aard, omdat andere gevoelsbehoeften zich later meer doen gelden. De overgang van lichamelijke bevrediging zonder meer tot die bevrediging verbonden met een innig contact met een ander wezen geschiedt aarzelend en tastend. Verleidingen en vastgehouden verkeerde gewoonten kunnen ook zeker vooral in dezen tijd een noodlottigen invloed uitoefenen.

De ontwikkeling van het jonge meisje verloopt in den regel minder stormachtig gedurende de puberteit, al kan zich ook hier door eigenzinnigheid en koppigheid menig conflict met het ouderlijk gezag ontwikkelen. De „bakvisch"-tijd is vooral een tijd van dwepen, van vage verliefdheid, van geheimzinnig doen zonder geheimen, van indrukwekkende oogenblikken,

die spoedig vergeten zijn. Hier overheerscht de ontvankelijke zijde in overeenstemming met de rol van de vrouw in het geslachtsleven en in droomen en dwepen bereidt de reactiviteit zich voor. In de veilige omgeving van het ouderlijk huis en van een maatschappelijke sfeer, die door sterke zedelijke principes wordt beheerscht, moet het jonge meisje, dat meestal op dezen leeftijd geen overheerschende aandriften kent, die het evenwicht bemoeilijken, veel spoediger gereed zijn met die innerlijke voorbereiding van reactiviteit dan de jonge man in deze periode. Dwepende vriendschap tusschen vriendinnen zal ook minder gauw tot direct sexueele sensaties leiden en al komt zelfbevrediging zeker bij jonge meisjes ook voor, toch is zij hier een minder algemeen verbreid verschijnsel dan in de mannelijke puberteit. Al is het dus zeker waar, dat het jonge meisje veel eerder een zeker evenwicht en een zekere harmonie in haar gevoelsleven bereikt dan de jonge man, toch wordt deze gereedheid voor een harmonieus liefdeleven dikwijls, zoowel door anderen als door haarzelf, zeer overschat. Want die voorbereiding houdt meestal slechts rekening met het beperkte deel van het leven, dat binnen haar ervaring valt en met de maatschappelijke sfeer, die om haar heen bestaat en alleen als zij trouwt met iemand, die wat ervaring en sfeer betreft, ongeveer met haar overeenkomt, zal deze voorloopige ontwikkeling soms inderdaad voor haar verder leven voldoende blijken. Zeer dikwijls echter is dat niet het geval en als de oorzaken dan moeilijk worden begrepen, dan lijkt berusting in de teleurstelling van het huwelijksleven of verandering van de uiterlijke omstandigheden, waaraan alles geweten wordt, de eenige uitkomst. Door de oude conventioneele opvatting toch van het huwelijk, waarbij de maatschappelijke zijde als overheerschend belangrijk werd beschouwd, is het begrip voor de veranderingen in het zieleleven op den achtergrond gebleven. Toch is dit begrip voor de innerlijke veranderingen, die een gezond liefdeleven moeten voorbereiden, van ont-

zaglijk veel beteekenis, al was het alleen maar om geduld te oefenen bij die ontwikkeling en niet door krampachtige eischen het langzaam groeiende te benadeelen.

Wat toch zijn de veranderingen in het sexueele gevoelsleven tusschen de puberteit, waarin het zich ontplooit en het huwelijk, waarin het zijn vorm vindt en tot vruchtbaarheid geraakt? En is dat huwelijk wel de natuurlijke vorm voor het sexueele gevoel of wel moet men hierin een maatschappelijken dwang zien, terwijl het sexueele verlangen van nature niet anders wil dan zich in vrijheid uitvieren? Als wij eerst de laatste vraag beschouwen, dan blijkt de moeilijkheid wel hierin te bestaan, dat eensgezindheid in verlangens op dit gebied in dezen tusschentijd allerminst gevonden wordt. Allerlei verschillend gerichte verlangens drijven den zich ontplooienden mensch. Vanuit een moreel standpunt zal men geneigd zijn aan enkele daarvan een groot overwicht toe te kennen. Maar, waar wij naar verdieping van ons psychologisch inzicht streven, moeten wij hier trachten in de eerste plaats te zien, niet wat gebeuren moet, maar wat in het algemeen gebeurt.

De psychische toestand in de puberteit kan men misschien het best aldus omschrijven, dat de jonge mensch op dezen leeftijd eigenlijk „alles tegelijk" wil. Bij den één zal deze tegenstrijdigheid meer in een vagen, dwependen vorm verstopt blijven, bij den ander zal de aanraking met de ervaring het chaotische van deze verlangens duidelijker doen uitkomen, maar in wezen blijft dit hetzelfde. De ergste ongebondenheid lokt met de bevrediging van vele en hevige sensaties, maar daarnaast wordt de eenheid van de bevrediging gezocht in één geïdealiseerd wezen, of ook wel wordt het doel geschouwd in de eigen volmaking, in kuischheid en afgescheidenheid van de wereld. Al deze strevingen vinden in de ervaringen van de eerste jeugd hun voorgeschiedenis. Allerlei vormen van zinnelijke bevrediging hebben zich ook daar reeds doen gelden. En ook daar reeds is de vreugde ervaren van alle gevoelens samen aan één

ander wezen te beleven, meestal aan één der ouders. En ook reeds in de vroege jeugd wordt in de ontwikkeling van het eigen ik en zijn vermogens het heil gezocht, wanneer de buitenwereld op vele punten teleurstelt. De individueele accenten, die de voorgeschiedenis heeft gelegd, blijken meestal van grooten invloed in de puberteit en bepalen met de latere omstandigheden welke zijde dan in de ontwikkeling overheerscht. Maar van al die verschillende invloeden is iets aanwezig in elk mensch en wanneer hun uitingsvormen niet tot eenheid en harmonie worden gebracht, dan dreigen zij bij de ontwikkeling den mensch steeds meer uit elkaar te trekken. Dit wordt in de puberteit en in den tijd daarna in sterke mate ervaren en als reactie hiertegen ontstaat het zoeken naar ideale richtlijnen en naar eenheid, waardoor jonge menschen dikwijls zeer openstaan voor religie en philosophie.

Wat de tijdgeest hun aan voorlichting geven kan om tot meer eenheid te geraken, is in verschillende cultureele tijdperken zeer verschillend. De aard van de harmonie, die nagestreefd wordt, kan bij verschillende volken zeer uiteenloopen. Wat in de sexueele moraal in verschillend milieu goed- en afgekeurd wordt, varieert soms reeds in verschillende klassen van eenzelfde volk. Bij de bespreking van het huwelijk kom ik daar nog op terug. Wij kunnen dus allerminst zeggen, dat een bepaalde uitingsvorm van het sexueele leven, bij voorbeeld het monogame huwelijk, in den natuurlijken aanleg van den mensch zou liggen. Integendeel, de sexueele uitingsvormen blijken overal tamelijk wisselend en van allerlei invloeden afhankelijk. Maar wel ligt het in den aanleg van den mensch om te trachten uit die veelheid van verlangens en strevingen tot meerdere eenheid te geraken en aan de opvattingen en de levensbeschouwing, die daarbij steun geeft, moreel gezag toe te kennen. De wijze, waarop de innerlijke behoefte aan die eenheid ervaren wordt en waarop zij wordt nagestreefd, loopt ook individueel zeer uiteen. De aanleg van den eenen mensch

is veel harmonischer dan van den anderen en de innerlijke strijd, die uitgevochten moet worden, is voor den mensch met sterke hartstochten zeker moeilijker dan voor iemand van geringe impulsiviteit. Ook zal de eene opvoeding oneindig veel meer gelegenheid geven om sterke aandriften in verschillende banen te leiden en door differentiatie de sublimeering ervan mogelijk te maken, dan de andere. Maar juist daar, waar de opvoeding niets of bijna niets heeft voorbereid, daar blijkt het innerlijk streven naar een moreele eenheid soms het duidelijkst, ook al blijft het daar dikwijls in onbegrepen vormen steken. Helaas biedt onze tijd, waarin de sexueele opvoeding geheel verwaarloosd wordt, daarvan zeer veel voorbeelden. Zoo zullen de meeste jonge mannen, die in een ongebonden uitleven van hun sexueele driften bevrediging zoeken, tot de bittere ervaring komen, dat prostitutie of omgang met meisjes uit een lager maatschappelijk milieu wel een voorbijgaande ontspanning, maar geen echte bevrediging schenken. En deze zelfde teleurstelling is verbonden aan alle sexueele uitingen, die in strijd zijn met het innerlijk moreel gezag. Dikwijls wordt het onbevredigende van dergelijke sexueele uitingen toegeschreven aan zwakte in het weerstaan van de conventioneele meening en zeker doet deze ook haar gezag gelden en zal zij, vooral in een tijd van veranderende moreele opvattingen, ook uitingsvormen kunnen remmen, die door het geweten worden goedgekeurd. Maar daarnaast moet men niet vergeten, dat het heerschende moreele gezag maar niet willekeurig is ontstaan, dat het historisch wortelt in de ontwikkeling van den mensch. Daarom kan het ook in ons innerlijk erkenning vinden en ons innerlijk gevoel kan soms den zin van dat gezag zuiver beoordeelen, terwijl theoretisch geredeneer verwarringen kan scheppen.

De synthese van het gevoelsleven wordt dus geleid door moreele opvattingen, die steun vinden in opvattingen, die in de maatschappij heerschen en waarin zich de ervaringen van

het voorgeslacht hebben gekristalliseerd. In onze maatschappij heerscht het monogame huwelijk als ideaal. Over den zin daarvan en de waarde in vergelijking met andere vormen, zal ik later spreken. Hier houdt ons alleen de vraag bezig, hoe die synthese tot stand komt en welke moeilijkheden zich bij dat proces kunnen voordoen. Dit proces wordt in gang gezet en geleid door de ervaring, maar deze kan van zeer verschillenden aard zijn. Wij spraken reeds over den jongen man, die bij elementaire sexueele uitingen het bestaan van een moreel oordeel in zich ervaart. Een dergelijke weg der ervaring is gelukkig niet de eenige om tot ontwikkeling te geraken. Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Wie eenigszins het vermogen heeft om zich in anderen in te voelen, zal uit datgene, wat hij om zich hoort en ziet, uit wat gelezen en doordacht wordt, heel wat gewichtige ervaring kunnen opdoen. De omgang met het andere geslacht, kalverliefde en flirt, zijn voor het kennen van eigen en anderer gevoelens belangrijker dan velen denken. Hier, zooals bij elk leeren uit ervaring, is de hoeveelheid indrukken, die iemand noodig heeft om verder te komen, erg van den aanleg afhankelijk. Het ideaal voor de ontwikkeling is door Maria Montessori zoo juist ingezien, namelijk, dat ieder telkens net zoo veel moeilijkheden krijgt te verwerken, dat hij nog uit zijn fouten kan leeren, zoodat zijn inzicht vermeerderd en zijn moed daardoor gesterkt wordt om nieuwe oplossingen na te streven. Op sexueel gebied is dit leeren uit ervaring dikwijls uiterst moeilijk, omdat het leven die ervaringen dikwijls zeer willekeurig brengt en meestal geen opvoeding ingrijpt, of helpt door inzicht te geven in den zin van die ervaringen. Dan is het verwerken daarvan dikwijls te zwaar. Onzekerheid en angst doen het kind of het jonge meisje terugschrikken voor alles, wat dergelijke hevige en verwarrende emoties kan veroorzaken. Of wel wordt getemperd alleen in boeken en fantasieën datgene in het eigen leven toegelaten, wat in de onberekenbare werkelijkheid geschuwd wordt. En

veelal leidt gemis aan ervaring tot een misplaatste berusting in wat onvermijdelijk wordt geacht, zonder dat het dat werkelijk is. Dan legt bij voorbeeld de getrouwde vrouw zich neer bij het feit, dat haar sexueel gevoel onbevredigd blijft, of de ongetrouwde man beschouwt het als normaal, dat hij zijn sexualiteit en zijn liefdegevoelens in twee sferen gescheiden houdt, die niet tot elkaar te brengen zijn. Het is een voordeel van onzen tijd, dat de mogelijkheden om ervaring op te doen, zich vermeerderen. Maar daarbij is verdieping van inzicht zeer gewenscht om de gevaren te vermijden, die daaraan verbonden zijn. Deze gevaren kan men samenvatten in het begrip van de fixatie aan en de regressie naar oude uitingsvormen.

Alle nieuwe vormen vinden hun oorsprong in oudere. De natuur maakt geen sprongen. De meest subtiele uitingen, waaraan door de cultuur groote waarde wordt toegekend, hangen in hun ontstaan samen met elementaire drijfkrachten in het gevoelsleven van den mensch, die in hun eenvoudiger vormen niet worden gedoogd. Daarom zijn vormen, die kort tevoren overwonnen werden, gevaarlijker voor de ontwikkeling door de verleiding van gemaklijker bevredigingen dan uitingen van veel vroeger, waarvan men al verder is afgeraakt. Bij de opvoeding en in de maatschappelijke waardeering kan men dit uitgedrukt vinden. Inzicht in dezen geleidelijken ontwikkelingsgang kan het geduld en de volharding daarbij vermeerderen. De pijnlijke gevoelens, die met moreelen strijd gepaard gaan, maken echter juist dikwijls, dat een dergelijk gebied maar liever zoo veel mogelijk vermeden wordt en soms geheel uit het bewustzijn wordt verdrongen. Wij moeten hier de stoornissen onder de oogen zien, die uit een vastzitten aan oude uitingsvormen kunnen voortkomen. In een volgend hoofdstuk zullen wij dan een ander soort moeilijkheden behandelen, namelijk, die, welke meer speciaal verbonden zijn aan de in het bijzonder nagestreefde synthese van het huwelijksideaal.

Allerlei gevoelselementen moeten samenwerken, wil een behoorlijke eenheid überhaupt mogelijk zijn. Ieder van die elementen op zichzelf kan stoornis geven, als zijn ontplooiïng gestoord wordt door fixatie in eenvoudiger vormen. Wij beginnen met de eenvoudige lichamelijke bevrediging. Allerlei afwijkingen in het zoeken daarvan, die perversiteiten worden genoemd, wanneer zij op volwassen leeftijd het sexueele verlangen blijven beheerschen, worden thans meer en meer beschouwd als fixaties aan uitingen, zooals die in den kindertijd nogal eens kunnen ontstaan. Het verband van sexueele sensaties met belangstelling voor ontlasting en urine, met sterken kijklust of neiging om zich te vertoonen, met wreedheid of andere emoties, is in dien ongedifferentieerden tijd veel begrijpelijker. Ik zal hier op het ontstaan van dergelijke fixaties niet ingaan, maar ik wil er toch nog even op wijzen, dat iets van een dergelijk verband ook bij den normalen mensch nogal eens in aanduidingen te vinden is, zoo in plagen en stoeien het verband tusschen pijn doen en erotische gevoelens. Belangrijker, wegens de grootere verbreiding, is de fixatie aan de zelfbevrediging, de onanie. Wanneer gedurende langen tijd sexueele bevredigingen aan het eigen lichaam worden opgewekt, dan heeft dit verschillende nadeelige gevolgen voor de ontwikkeling van het sexueele leven. De hindernis, die gelegen is in het moeten zoeken van een deelgenoot, vervalt. Daarmee is de mogelijkheid geschapen tot een zeer veelvuldige opwekking van die bevrediging en tevens wordt zij min of meer buiten de wetten en beperkingen gesteld, die in het maatschappelijk milieu dergelijke uitingen beheerschen. Lichamelijk kan aldus een overgroote prikkelbaarheid van de sexueele organen ontstaan, die ook een algemeene slapte en nerveuse prikkelbaarheid tot gevolg kunnen hebben. Deze laatste wordt echter zeker niet het minst veroorzaakt door het fantaseeren, waarbij een tweede wereld ontstaat in tegenstelling met de gewone omgeving met haar plichten en eischen. De

gemakkelijke bevrediging in de fantasie lokt dan van de werkelijkheid weg, maakt prikkelbaar tegenover haar eischen en vermindert de volharding en de energie on moeilijkheden te overwinnen. Ook geeft het allerlei scheeve verhoudingen tegenover medemenschen, omdat deze in de fantasie geheel anders worden gebruikt dan de verhouding in de werkelijkheid zou toelaten.

De fantasie is een zeer gewichtige functie van den geest, die ook in het sexueele leven allerlei nieuwe mogelijkheden helpt voorbereiden, maar een gebruik daarvan buiten de werkelijkheidservaring om, kan ernstige gevaren scheppen voor de ontwikkeling. Sommige jonge menschen bestrijden in zichzelf den lichamelijken drang tot zelfbevrediging, maar gevoelen minder bezwaren om zich aan sexueele fantasieën over te geven. Een nadere beschouwing van dergelijke fantasieën toont echter dikwijls aan, hoe daarin allerlei infantiele gevoelsbevredigingen, direct, of in vrij doorzichtige vermomming, worden nagestreefd. Een groot deel van het gevoelsleven kan aldus aan de opvoedende werking van de werkelijkheid worden onttrokken en, voor ieder verborgen, in infantiele vormen worden bewaard. Hoe grooter de tegenstelling wordt met de verdere persoonlijkheid, die zich wel ontwikkelt, des te moeilijker wordt het dikwijls zich rekenschap te geven van dat achtergebleven gedeelte en dit tot andere vormen op te voeden. In de innige verhouding, die het huwelijk vraagt, komen de schadelijke gevolgen van een dergelijk gevoelsleven te voorschijn en veel innerlijke weerstand om tot een huwelijk te geraken vindt in dergelijke toestanden zijn oorsprong. Dit wordt versterkt door de onjuiste opvatting, dat een dergelijke gespletenheid niet te veranderen is, dat zij in den aanleg is gegeven, of het noodzakelijk gevolg moet zijn van een bijzondere fijngevoeligheid. Weliswaar is een dergelijke ingewortelde verkeerde gevoelsontwikkeling niet zoo gemakkelijk te veranderen, maar bij de noodige eerlijkheid tegenover zichzelf

is dit zeker geen onmogelijkheid. In een huwelijk wordt het bereiken van een normale geslachtsbevrediging en ook de verdere gevoelsaanpassing zeer bemoeilijkt door langdurige vroegere gewoonten van zelfbevrediging en fantaseeren. De zelfbevrediging verstoort het natuurlijke rythme van den geslachtsdaad, doordat bij voorbeeld een te snelle bevrediging ontstaat door de verhoogde geprikkeldheid en doordat het aanpassingsvermogen überhaupt niet ontwikkeld was. Bij vrouwen wordt de aanpassing aan de normale bevrediging waarschijnlijk nog bemoeilijkt door een verschuiving in de sexueele prikkelbaarheid. Verschillende onderzoekers hebben er namelijk op gewezen, dat aanvankelijk niet de scheede, maar de clitoris [1]) het meest gevoelig is voor sexueele sensaties en dat meestal pas na een periode van sexueel verkeer hierin een ommekeer tot stand komt. Masturbatie bij de vrouw, die meestal aan de clitoris geschiedt, kan een fixatie aan de oude bevrediging veroorzaken en zoo de aanpassing storen. Deze aanpassing heeft ook zonder complicaties meestal een zekeren tijd noodig. Aanvankelijk ontstaat de bevrediging bij den man te snel, bij de vrouw te langzaam en komt de overeenstemming geleidelijk tot stand. Gemis aan begrip voor deze feiten kan echter licht teleurstelling, geïrriteerdheid en verwijdering veroorzaken in het begin van een huwelijk.

Bij de fixatie aan sexueele fantasieën ligt het zwaartepunt vooral in de vervreemding van de werkelijkheid. De mogelijkheden lijken in de fantasie onbegrensd en alle verlangens kunnen daarvan op de meest willekeurige wijze gebruik maken. Komt iemand, die aan dergelijke bevredigingen verslaafd is, toch nog tot een huwelijk, dan zal hij ook hier trachten de oude eischen te laten gelden. De wederhelft moet zich dan zoo veel mogelijk naar die eischen vormen. Het eigen wezen van de of den partner wordt eigenlijk in het geheel niet bemerkt. De ander

[1]) Dit is een knobbeltje vóór aan de geslachtsdeelen.

is niet veel meer dan een object van bevrediging, dat de fantasie zooveel mogelijk volgens eigen smaak tracht aan te kleeden en te vermommen. Gelukt dit niet, dan leidt een dergelijk huwelijk licht tot teleurstelling en wanneer de verkeerde eigen houding niet wordt ingezien, zoodat echte wisselwerking als doel gesteld kan worden, dan sluit elk zich, al of niet berustend, weer in het eigen kringetje op. Het vroegere fantaseeren wordt dan dikwijls voortgezet. Niet alleen door de onbegrensdheid der mogelijkheden is de fantasie een lastige concurrent voor het vinden van werkelijk geluk. Zij kan er ook toe leiden, dat het ideaal zoo hoog wordt gesteld, dat reeds alle begin van verwerkelijking als belachelijk onvolkomen aandoet. Heel dikwijls zal een dergelijk irreëel ideaal in zijn ontstaan samenhangen met een geïdealiseerde persoon, die in den vroegeren kindertijd zeer veel gevoelens op zich heeft vereenigd. Juist naarmate deze dan meer tot een abstractie geworden is — wat vaak geschiedde, omdat die gevoelens niet vereenigbaar bleken met het reëeler inzicht — naar die mate wordt dan het ideaal ijler, maar wordt het tevens des te krachtiger vastgehouden. In een huwelijk kan een dergelijke ideaal-stelling door voortdurende eenzijdige kritiek en vooroordeel alle mogelijkheden van groei en aanpassing in de kiem verstikken. Een nadere analyse van die zeer ideale eischen leert dan dikwijls, dat daarachter zeer veel minderwaardige en minderwaardigheidsgevoelens verstopt zitten, die op deze wijze de moeilijkheden ontgaan, die een opvoeding in de practijk van het liefdeleven met zich zou brengen. Het bezitten van hooge idealen wordt een zeer gevaarlijke luxe, wanneer die idealen niet tevens in het eigen dagelijksch leven tot werkelijkheid groeien. Geschiedt dit niet, dan dienen deze idealen ongemerkt het Narcisme, dat is het infantiele gevoel van eigenwaarde.

Niet alleen in de fantasie, maar ook in werkelijke gevoelsverhoudingen kunnen uitingsvormen van vroeger worden vast-

gehouden en verstopt. Deze vormen zijn niet altijd zoo klaarblijkelijk verkeerd als de eerst beschrevene. Wanneer een zoon zijn geheele liefde aan zijn moeder blijft schenken, haar verzorgt en bij haar blijft wonen en alle huwelijkskansen voorbij laat gaan, dan zal dit door velen geprezen worden. Ook een dochter, die de beste jaren van haar jeugd opoffert in de verzorging van haar vader, zal dikwijls aan anderen ten voorbeeld worden gesteld. Toch is hier het gevoel in zijn natuurlijken ontwikkelingsgang blijven steken, al kan de wijze, waarop dit geschiedt, aanmerkelijk in waarde verschillen. Vooral voor buitenstaanders vallen in dergelijke verhoudingen nogal eens infantiele trekjes op, bij voorbeeld als de zoon door zijn moeder als een klein kind wordt verwend, verzorgd en geprezen, of als vader en dochter elkaar onophoudelijk bewierooken. Ouders brengen dikwijls de idealen, die zij zelf niet hebben verwezenlijkt, op hun kinderen over en beoordeelen hun kinderen dan meer naar die gefantaseerde mogelijkheden dan naar de werkelijkheid. Zij zien meestal niet in, dat zij hun kinderen daarmee allerminst een dienst bewijzen. Een zeer verliefde verloofde moge in zijn bewondering met een dergelijken vader kunnen wedijveren in loftuigingen over zijn dochter, de gehuwde man zal licht in zijn vrouw ook wel tekortkomingen ontdekken, die des te hinderlijker worden naar mate haar zelfkritiek door al die adoratie bedorven is. Ook voor een vrouw is het niet gemakkelijk een man te trouwen, die thuis door zijn moeder op de handen gedragen en op zijn wenken bediend is, zoodat hij het als een recht is gaan beschouwen daar steeds als nummer één te gelden, zonder dat hij daarvoor een tegenprestatie van eenig belang verschuldigd is. Nog op een andere wijze kunnen dergelijke fixaties de gezonde ontwikkeling storen. Het geheele gevoelsleven toch ontleent hier in hoofdzaak zijn idealen aan den tijd vóór de puberteit en hier is de sexualiteit slechts vrij vaag in haar uitingsvormen en wordt zij onderdrukt, zoodra zij met de overige gevoelens in botsing komt. Om

dezen toestand later te kunnen volhouden, worden dan ook verder de sexueele gevoelens niet in hun rechten erkend. De verdringing ervan kan dan tot gevolg hebben, dat het innerlijk verbod, dat op zijn plaats was tegenover ouders, broers en zusters, ook onwillekeurig meegenomen wordt in andere verhoudingen, waar het geen zin heeft. Dit overbrengen van een geheele groep van gevoelens van den eenen persoon op den anderen wordt „overdracht" van gevoelens genoemd. In een huwelijk kan aldus de eigenaardige toestand ontstaan, dat sterke liefdegevoelens verstoord worden, doordat de sexueele uitingen op een onverklaarbaren innerlijken weerzin stuiten.

Een andere oorzaak voor vele moeilijkheden, is de drang naar macht, die ongeveer overeenkomt met wat Freud Narcisme heeft genoemd. Wij spraken hierover reeds bij den invloed van de fantasie en inderdaad kan een teugellooze fantasie de machtsbegeerte erg in de hand werken, omdat geen rekening met de gevoelens van anderen gehouden behoeft te worden. De drang om zichzelf te laten gelden en aan eigen lichamelijke en geestelijke vermogens een bevrediging van het gevoelsleven te ervaren behoeft zich echter volstrekt niet uitsluitend in de fantasie te uiten. De drang om iets te kunnen of te weten, of om zichzelf te laten gelden is een gewichtige drijfkracht voor de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. Maar door verkeerde ideaal-stelling en krampachtig vasthouden aan den schijn kunnen ook hier allerlei moeilijkheden ontstaan, die vooral door den Weenschen psychiater Adler uitvoerig zijn bestudeerd en beschreven [1]). Al gaat Adler veel te ver, wanneer hij alle zenuwstoornissen wil toeschrijven aan minderwaardigheidsgevoelens en aan een verkeerde compensatie daarvan, toch zijn deze gevoelens zeker voor vele menschen van groote beteekenis. Bij eenig nadenken is het eigenlijk wel duidelijk,

[1]) Alfred Adler: Uber den nervösen Charakter

dat gevoelens van minderwaardigheid bij kinderen een zeer veel voorkomend verschijnsel moeten zijn. Kinderen en jonge menschen kunnen hun eigen waarde nog moeilijk uitdrukken en kennen, en zij zullen, vooral in een omgeving, die waardegevoelens prikkelt, licht onzekerheid en spanning op dit punt ervaren. Het gevolg is dan, dat zij hun eigenwaarde in allerlei bijkomstige, uiterlijke, of min of meer toevallige dingen zullen zoeken. Wanneer zij zich onzeker voelen, dan worden die dingen, die hun een houvast geven, met des te meer krampachtigheid vastgehouden. Als kinderen of menschen in allerlei kleinigheden hun zin willen doorzetten of over anderen den baas willen spelen, dan is dit meestal aan een dergelijke innerlijke gesteldheid te wijten. Een zekere fatterigheid of nuffigheid in kleeding en houding moet bij jonge menschen dikwijls het gemis aan innerlijke zekerheid bedekken en ook het verkondigen van zwaarwichtige theorieën en niet het minst kritiek op anderen geven eenigen steun aan het gevoel van eigenwaarde. In het sexueele leven doen deze invloeden zich ook in sterke mate gelden, vooral als het onderdrukken van de sexualiteit sterk verbonden is met maatschappelijke waardebepaling. Zoo zal iemand, die krampachtig zoekt naar een compensatie voor minderwaardigheidsgevoelens, er in een zeer puriteinschen tijd gemakkelijk toe komen om zijn of haar waarde te zoeken in overdreven preutschheid, waarbij dan de kuischheid licht tot een karikatuur wordt. Nog op andere wijze kan dit streven naar waarde en macht het liefdeleven in zijn ontwikkeling tegenhouden. Het kan toch de geheele persoonlijkheid zoozeer voor zich opeischen, dat alle andere belangstellingen als een bedreiging van dat eenige doel gevoeld worden. Het gevolg is dikwijls, dat het andere geslacht met een zekeren angst wordt beschouwd, omdat het gezag der liefde dan gevoelens zou komen opeischen, die de betrokken persoon liefst op het eigen zelf vereenigd zou willen houden. Soms worden dan de eenvoudigste sexueele verhoudingen toegelaten, omdat deze slechts weinig binden

terwijl de band van samengesteldere liefdegevoelens wordt vermeden. Dikwijls ook is bij dergelijke menschen het ideaal van algeheele askese verbonden met andere idealen van hoogste zelfvolmaking. Zij worden door sommigen erg bewonderd, omdat ook anderen onder de suggestie van hun ideaal komen en den schijn daarvan evenmin van het werkelijk wezen scheiden, als zulke narcisten dat zelf doen. Ook moet men erkennen, dat deze naar uiterlijke of innerlijke macht strevende menschen dikwijls onder den invloed van dien drang bijzondere en ook vaak waardevolle dingen tot stand brengen. Tegelijk zal hun leven echter veelal arm zijn door liefdeloosheid, door een algeheel gemis aan het vermogen om zich aan iets of iemand te geven. Treden zij in het huwelijk, wat nog al eens geschiedt, doordat zij iemand vinden, die hen uitermate verafgoodt, dan komt dit vroeger of later aan den dag. Door de overmatige machtsgevoelens worden later ook aan de andere zijde dergelijke gevoelens geprikkeld en de huiselijke strijd om het gezag ontstaat, die in zijn kleingeestigheid zoovele huwelijken belet hun inniger en hoogere mogelijkheden tot ontwikkeling te brengen. Ook wel is het eind, dat één van beiden geheel overheerscht wordt, tevergeefs trachtend door onderwerping de gehoopte liefde te ontvangen en ten slotte berustend, terwijl met wanhopige moeite ernaar gestreefd wordt het oude ideaal in den ander te blijven zien. In een tijd die grootendeels achter ons ligt, was dit dikwijls het lot van de vrouw in een huwelijk, waarbij aan den man het hoogste gezag was toegekend. Thans is bij de meeste vrouwen ook de drang naar eigen persoonlijkheid en eigen waarde ontwaakt. Daarom is thans de strijd om zich te doen gelden, nogal eens aanleiding voor heel wat moeilijkheden in de wederzijdsche aanpassing van het liefdeleven, want bij gemis aan inzicht in dit moeilijke probleem, wordt het doel vaak verkeerd gesteld en worden de middelen om het te bereiken, meestal slecht gekozen. Bij de bespreking van het huwelijksideaal hoop ik hierop terug te komen.

Dezelfde fouten in de ontwikkeling, die in het huwelijk stoornissen kunnen geven, veroorzaken ook in het latere leven, vooral bij het ouder worden, eigenaardige moeilijkheden, die wij in verband met het voorafgaande beter kunnen begrijpen. Ook deze moeilijkheden hangen vaak samen met regressie naar oude uitingsvormen. Het latere leven brengt ontberingen in het liefdeleven met zich. De dood neemt geliefde personen weg en kinderen, die langen tijd de meeste liefde en zorg van de ouders vroegen, leeren hun eigen weg te gaan en plaatsen hun grootste liefde elders. Hierdoor kunnen spanningen in het gevoelsleven ontstaan, die de mogelijkheid vergrooten, dat oude uitingsvormen zich weer opdringen. Het duidelijkst en meest algemeen komt dit uit in de meerdere beteekenis, die de gevoelens voor het eigen ik dan dikwijls krijgen. Oudere menschen worden dan overdreven bang om te kort te zullen komen. De scherpste uitdrukking vindt dit gevoel in den zoogenaamden „benadeelingswaan", die vooral op lateren leeftijd voorkomt. Ook op sexueel gebied vertoonen zich soms verschijnselen van spanning, die verliefdheden en sexueele handelingen kunnen veroorzaken. Meestal blijft dit zeldzaam, omdat de integriteit en de waarde der persoonlijkheid sterker zijn geworden en zich tegen excentrische uitingen verzetten, maar veel innerlijke strijd op lateren leeftijd hangt hiermee samen. De mensch, die dacht zijn innerlijke vorm en vastheid te hebben gevonden, kan dan nogmaals voor het groote probleem van de psychische ontwikkeling worden gesteld: vele uiteenloopende aandriften en neigingen samen te brengen tot innerlijk evenwicht en harmonie.

HET HUWELIJK

Wanneer een min of meer omschreven uitingsvorm van het maatschappelijk leven der menschen zich eenigen tijd heeft vastgezet en algemeen wordt aanvaard, dan bestaat steeds de neiging om een dergelijken vorm als absolute moreele uiting op dat gebied te beschouwen en daaraan uitsluitend geldigheid toe te kennen. Dit berust op een zeer verspreid gemis aan onderscheiding tusschen wezen en vorm. Ieder, die dien bepaalden vorm wil aantasten, wordt dan beschouwd als een vijand van alle moreele gezag, terwijl hij in werkelijkheid dikwijls alleen een anderen, hem beter schijnenden vorm wil brengen. Men vergeet dan ook meestal, dat ook de bestaande vorm historisch is gegroeid en vroeger allerminst die vanzelfsprekendheid heeft bezeten, waarin zij thans haar grootsten steun vindt. Andere vormen om zedelijke harmonie te bereiken worden dan uit de hoogte als immoreel behandeld, zonder dat getracht wordt in den zin ervan door te dringen. Ja, de psychologische zijde der moraliteit, het begrijpen van den weg, waarlangs de aangeprezen oplossing bereikt kan worden, wordt meer en meer verwaarloosd en van buiten af wordt als eisch en plicht gesteld, wat als innerlijke doelstelling moest groeien. Dergelijke moreele oplossingen krijgen dan een zekere starheid, die hen kwetsbaar maakt voor aanvallen van andersdenkenden. Waar het levend verband met het geweten en met den zin van het historisch worden is verloren, daar moet dan dogmatische autoriteit dwingen. Wie zich daarvan vrijgemaakt heeft, staat niet meer onder dit gezag en aldus verliezen dergelijke opvattingen aan terrein. De eenige weg om dan weer tot meer-

dere erkenning te geraken bestaat in verdieping van den zin der aangeprezen vormen. Daarom is thans de vraag naar den zin van het huwelijk niet alleen van belang voor hen, die los van den vorm zijn geworden, maar ook voor de aanhangers van erkende vormen, die deze levend willen bewaren.

Een kort historisch overzicht moge eerst het perspectief van dit vraagstuk eenigszins verdiepen [1]). Reeds bij de meest primitieve volken worden aan het uitleven der sexueele begeerten beperkingen gesteld, zoodat men van een algeheele ongebondenheid ook daar eigenlijk niet kan spreken. Toch zijn deze beperkingen dikwijls zoo gering, dat zij practisch weinig beteekenis hebben. Groote ongebondenheid wordt ook bij volken, die reeds een uitgesproken huwelijksvorm bezitten, dikwijls nog gevonden in de verhouding tusschen jonge mannen en meisjes vóór het huwelijk. Ook komt het vrij veel voor, dat bij gelegenheid van bepaalde feesten alle beperkingen in de sexueele verhouding worden opgeheven, zoodat dan een zeer ongebonden toestand bestaat.

In het algemeen vindt men ook op dit gebied oude elementaire uitingsvormen soms nog naast samengesteldere vormen uit lateren tijd. Ook kunnen in tijden van verval of bij de onzekerheid, die bij den overgang naar nieuwe vormen ontstaat, vroegere uitingen weer te voorschijn komen. Als een overblijfsel van het vroegere lentefeest, waarbij de sexualiteit een groote rol speelde, kan men bij voorbeeld de Carnavalsfeesten beschouwen. Ook worden oude gebruiken soms door groepen van de bevolking vastgehouden en in sommige streken van het platteland kan men de sexueele vrijheid vóór het huwelijk als zede terugvinden.

De menschheid heeft ook in haar sexueele uitingsvormen

[1]) Over de verschillende vormen der sexueele moraal is in de laatste halve eeuw een ontzaglijk groot feitenmateriaal verzameld. Het beste wetenschappelijke overzicht, dat mij bekend is, vindt men in de „Phasen der Liebe" van Müller-Lyer.

een lange ontwikkeling doorloopen en de aard van de gemeenschap, die haar maatschappelijk verbond, oefende op die vormen een grooten invloed uit. Heel in het groot kunnen wij drie perioden onderscheiden: ten eerste, waar de stam de voornaamste eenheid was, ten tweede, de tijd, toen de familie de stevigste en belangrijkste eenheid vormde en vervolgens: het individu als eenheid ingevoegd in het zeer groote verband van den Staat. Deze veranderingen wijzigen ook het huwelijk. Toen de menschen in stammen leefden, bestond er geen groote behoefte aan een nauwen huwelijksband. Een groot deel van het bezit was gemeenschappelijk en de verzorging van de kinderen was een zaak van den geheelen stam. De verbinding van man en vrouw berustte vooral op haar nuttigheid in den strijd om het bestaan door een eerste arbeidsverdeeling. Als de man in deze periode jaloersch is tegenover mededingers, dan wordt dit meer veroorzaakt door vrees, dat hem een nuttige slavin afhandig gemaakt zal worden dan door sexueele gevoelens. Immers ruilt hij bij andere gelegenheden diezelfde vrouw zonder eenig bezwaar, of leent hij haar aan anderen uit. De sexueele verhouding is hier ook nog een zeer eenvoudige zaak, die zonder schaamte wordt bedreven en aan kuischheid wordt bij deze eenvoudige vormen geen waarde toegekend. Op hooge uitzonderingen na ontbreken uitingen van de meer persoonlijke romantische liefde bij primitieve volkeren ten eenenmale, al speelt een eenvoudiger soort genegenheid al zeer vroeg een rol bij de onderlinge aantrekking. Liefkoozingen, zooals de kus, zijn hun nog onbekend. Ofschoon zij wel van kinderen houden en dikwijls kinderen aannemen, maakt het voor hen niet veel uit, of zijzelf deze kinderen hebben verwekt. De vormen, die het huwelijk onder deze omstandigheden kan aannemen, zijn wisselend en uiteenloopend. Men vindt hier: roofhuwelijk, ruilhuwelijk, geschenkhuwelijk, diensthuwelijk (waarbij een vrouw door dienst wordt verworven, zooals de aartsvader Jacob dat deed), kinderverloving, plichthuwelijk (zoo, wanneer

een man de vrouw van zijn gestorven broeder moest trouwen), koophuwelijk, bruidschathuwelijk, geldhuwelijk en genegenheidshuwelijk. In het algemeen kan men met Müller-Lyer zeggen [1]), dat het beeld van de liefde „oorspronkelijk uit primaire, animale bestanddeelen is opgebouwd; alles wat hier later bij kwam, is een geschenk van de cultuur".

In het historisch tijdperk van de beschaving zijn naas deze eenvoudige biologische uitingen van de liefde overal reeds meer samengestelde secundaire gevoelens aanwezig. De oorzaak voor deze ontwikkeling moeten wij vooral zoeken in de differentiatie van den man. Door het gebruik van werktuigen en de ontplooiïng der geestelijke vermogens, die hiermee samenging, werden vele nieuwe mogelijkheden geschapen en het was vooral de krachtige man, die de voordeelen hiervan oogstte in den vorm van rijkdom en macht. Nu ontstond ook de behoefte om dit verworvene aan eigen kinderen na te laten en daarmee kreeg het vaderschap een groote beteekenis. Om de persoon van den huisvader organiseerde zich krachtig de familie, en macht en rijkdom vertegenwoordigde het aanzien van de heerschende families. Deze materieele omstandigheden hadden bij het sluiten van huwelijken den grootsten invloed. Vandaar, dat het koophuwelijk oorspronkelijk in de Familie-phase een groote beteekenis kreeg, maar later werd het dikwijls vervangen door het bruidsschat-huwelijk, doordat de vader aan zijn huwende dochter de koopsom afstond, om daarmee haar aanzien te verhoogen. In het algemeen leidt het overheerschen van de familie ertoe, dat persoonlijke genegenheid in het huwelijk achtergesteld wordt tegenover de belangen en het aanzien van de familie. Ook kinder-verlovingen werden met dit doel gesloten. Deze invloeden hadden echter ook eigenaardige gevolgen voor het zieleleven der menschen. Wij zagen reeds, hoe het gevoel voor het vaderschap erdoor

[1]) Op. cit. blz. 32

werd ontwikkeld. Ook de waarde der trouw, meer in het bijzonder van de vrouw, hangt met deze veranderingen samen. Immers was het voor den man van groote waarde, dat zijn eigendommen alleen aan zijn eigen nakomelingen werden nagelaten. En waar de vrouw als koopwaar werd gekocht, daar werd haar ongeschondenheid op prijs gesteld. Voor de vrouw zelf was het van gewicht, dat zij haar reinheid en kuischheid als waarden in de schaal kon leggen tegenover de macht van den gedifferentieerden man. Verder werden door den grooteren rijkdom en de meerdere ontwikkeling aesthetische behoeften geschapen, die de onderlinge verhouding tusschen de geslachten subtieler maakten en de scheiding tusschen de eigen sfeer en lagere klassen verscherpte den tegenzin tegen verschillende elementaire lichamelijke uitingen. Toch staan naast deze cultureele voordeelen van de Familie-periode vele nadeelen. Tegenover de overheerschende positie van den man kwam de vrouw in zeer veel opzichten tekort. Müller-Lyer drukt dit treffend uit [1]: „De groote vooruitgang in de verhouding tusschen man en vrouw, die in het Familie-tijdvak en ten deele reeds vroeger ontstond, mag zeker niet worden voorbij gezien: bij het enkele geslachtsinstinct van de primitieve liefde voegde zich een bovenbouw van hoogere gevoelens, die de liefde verrijkte en veredelde. Maar evenmin kan men ontkennen, dat de vrouw in dit tijdperk niet als een persoonlijk wezen werd beschouwd, dat een eigen doel heeft, maar slechts als een middel in het leven van den man. De vrouw is nog geen persoonlijkheid, sommige talen drukken dit duidelijk uit: de mensch is eigenlijk de man, „l'homme", „the man"; „das Weib" is nog onzijdig. Inderdaad was de vrouw de huishoudster van den man, de moeder van *zijn* kinderen; want hij wilde erfgenamen hebben uit zijn vleesch en bloed voor zijn bezittingen. Zij was de gezellin, die hem de rimpels in

[1]) Op. cit. blz. 55 en 56

het voorhoofd weg moest strijken, zij was er om hem, zij was zelfs *uit* hem, uit één van zijn ribben geschapen; hij was haar heer en gebieder, de wetgever, die het recht aan zijn zijde had. „Hij zal uw heer zijn," staat boven dit tijdvak geschreven. Bij het trouwen gaat zij uit de voogdij van den vader over in die van den man, zij moet gehoorzaamheid beloven, haar naam verwisselen tegen dien van haar echtgenoot en zich van nu af aan onderwerpen aan zijn wil.

„En het karakter van de vrouw zelf werd naar den wil van den man gevormd. Om gemaklijker beheerscht te kunnen worden, moest zij onwetend en onervaren zijn, kuisch, gehoorzaam, onderdanig, bangelijk; haar leven moest geheel in dat van den man opgaan, in het kort, zij moest de zoogenaamde „vrouwelijke" karakter-eigenschappen bezitten, als zij den man wilde bevallen.

„Maar het heerschen heeft ook zijn keerzijde. Daar alles, wat geknecht wordt, ontaardt, nam de vrouw ook nog andere „secundaire" karaktertrekken aan, die den man zijn meerderheid moesten vergallen. Waar hij de macht had, werd zij listig, intrigant en valsch; waar haar alle uiting in groote dingen verboden was, werd zij kleingeestig, praatziek, geneigd gauw te klagen en te schreien; waar zij onervaren moest zijn en onwetend, was zij geen gelijkwaardig gezelschap voor den man en een diepe geestelijke kloof scheidde hen, die verbonden waren in onverbreekbare monogamie. En waar beiden ten gevolge hiervan door geheel verschillende belangstellingen werden bezig gehouden, leefden zij verder zonder begrip voor elkaar in een huwelijk, dat niet zelden op een heimelijken strijd geleek, waarin de man zeker niet altijd de werkelijke overwinnaar was. En daar de vrouw economisch onzelfstandig was, moest hij haar ten slotte zijn geheele leven lang op zijn schouders dragen."

Niet alleen in het huwelijk, maar ook daar buiten had het overheerschen van de familie groote gevolgen voor het leven

van de vrouw. Eén van de meest sprekende verschijnselen hiervan is de prostitutie, die bij alle volken gevonden wordt, waar de familie de voornaamste eenheid in de maatschappij is. Wij vinden dit droevige verschijnsel zoowel in China, Japan en Indië, als in Babylonië of bij de Grieken en Romeinen. Ook in Europa komt het algemeen voor, vanaf de Middeleeuwen tot op den huidigen dag. In den tijd, dat het huwelijk vastere vormen begint aan te nemen, kunnen wij in de prostitutie een voortzetting zien van de oudere zeden, toen grootere vrijheid heerschte op sexueel gebied. Alleen doet het vermeerderen van rijkdom en de opkomst van den handel zich dan hierin gelden, dat het geld en de begeerte hier een grooteren invloed krijgen. Oorspronkelijk werd de prostitutie dan ook in het geheel niet zoo sterk veracht, als zij dat in onzen tijd meer en meer is geworden. In het oude Athene werd soms aan beroemde haetairen groote eer bewezen. Ook in andere landen, zoo in Indië en Japan, genieten beroemde publieke vrouwen soms een groot aanzien en worden bordeelen als een soort maatschappelijke instelling beschouwd. In Europa was dat vroeger veel meer het geval dan thans. Nog tot in de 16de eeuw trokken pausen en bisschoppen inkomsten uit bordeelen [1]). Oorspronkelijk werden dergelijke sexueele uitingen niet zoo zwaar genomen. Ofschoon het huwelijk reeds vrij vroeg door de Kerk als absoluut en onverbrekelijk ideaal werd gesteld, keurde men het toch niet sterk af, vooral in voorname personen, als zij er meer dan één vrouw op na hielden. Nog Luther gaf zijn toestemming ertoe, dat de Graaf van Hessen, naast zijn eerste vrouw, nog een tweede ten huwelijk nam. Nu nog gunt het volk aan vereerde mannen graag wat meer vrijheid op sexueel gebied. Toch is geleidelijk de norm van het monogame, onverbreekbare huwe-

[1]) Men mag de Katholieke Kerk echter niet naar dergelijke uitingen beoordeelen, want zij verkeerde in dien tijd in een toestand van verval.

lijk steeds meer ook innerlijk als moreele eisch door den mensch gesteld geworden. Naarmate deze eisch scherper werkte en men zich daarvoor meer offers getroostte, werd ook de veroordeeling van andere sexueele vormen heftiger. En naarmate die vormen zich meer en meer alleen in het verborgen en als een schande konden staande houden, werden zij er natuurlijk ook niet beter of verfijnder op. Zoo moet men het verklaren, dat bij voorbeeld de prostitutie in Japan als een natuurlijker, beschaafder en menschelijker uiting wordt beschreven dan de vormen, die daarvan meestal in Europa worden gevonden. Daarnaast is het hierbij een belangrijke factor, dat een eenvoudige cultuur de waarde van den mensch in het algemeen lager stelt en dat deze waarde daar dan minder gauw door de levensomstandigheden aangetast wordt geacht. In onze maatschappij kunnen wij een mild oordeel van de prostitutie dan ook niet goed meer bestaanbaar achten.

Heel geleidelijk is met de differentiatie van de menschen tot bijzondere werkzaamheden en tot bijzondere karakters ook het persoonlijk element in hun onderlinge verhoudingen meer ontwikkeld. Dit drukt zich ook uit in de sexueele verhouding. Het eigenaardige is hier echter, dat dit persoonlijke element meestal niet het eerst tot uiting kwam in het huwelijk. Het huwelijk was een maatschappelijke zaak. Het ging de familie in de eerste plaats aan en het werd daarom min of meer tegengesteld gevoeld aan het persoonlijke. Dat persoonlijke, dat zich uitte als romantische liefde, werd dus eerst buiten het huwelijk gezocht. Ook in den vorm werd het afwijkende van de gewone sexualiteit als het ware onderstreept. Dit geschiedde in verschillende vormen, maar men krijgt sterk den indruk, dat het gemeenschappelijke daarin erop gericht was, de bijzondere persoonlijke gevoelsverhouding in tegenstelling met de enkele zinnelijkheid op den voorgrond te brengen. Dergelijke veranderingen ontstaan soms met de heftigheid van een psychische epidemie. Een typisch voorbeeld hiervan

is de tijd van de Minnezangers in de Middeleeuwen. Het romantische dwepen met de geïdealiseerde vrouw, dat in dien tijd mode was, richtte zich niet op de eigen vrouw van den ridder, maar op een andere getrouwde vrouw. Voor haar werden edele daden verricht en het lijden en smachten, de aanbiddende vereering voor alles wat haar betrof, waarvan de minneliederen spraken, dit alles was door haar geïnspireerd. De romantiek werd nog verhoogd, doordat geheim moest worden gehouden, tot wie deze gevoelens waren gericht. Aanvankelijk was het platonische element hierbij overheerschend, maar al spoedig werden buitenechtelijke verhoudingen aldus zeer in de hand gewerkt. Dergelijke modes van romantisch dwepen en smachten kan men ook in andere culturen terug vinden, zoo bijvoorbeeld in China en in Indië. Ook daar wordt dan het lijden en verlangen, dat de liefde schept, in het bijzonder verheerlijkt. In het oude Griekenland uitte de romantische liefde zich in een bijzonderen vorm, die zich eveneens tegenover het huwelijk stelde, namelijk als knapenliefde. In de homo-sexueele verhoudingen werd ook hier het romantische gevoelselement als iets bijzonder waardevols naar voren geschoven.

Al deze merkwaardige verschijnselen uit de geschiedenis der menschheid hebben het stormachtige, wisselende en voorbijgaande, dat ook aan vele uitingen in de puberteit eigen is. De latere uitbreidingen, die het sexueele gevoelsleven onderging, zijn meestal geleidelijker en minder opvallend, maar duurzamer van aard. Het sexueele gevoel zoekt zijn ontplooiïng later ook meer in aansluiting aan het huwelijksleven, al wordt dit ook thans nog wel als een tegenstelling ervan beschouwd. Als voorbeeld van dit laatste denke men aan „La dame aux camélias" van Alexandre Dumas. Meer en meer wordt de liefde als een persoonlijke verhouding opgevat, die vóór alles de betrokken personen zelf aangaat. Het familiebelang doet zich nog wel gelden, maar raakt toch op de tweede plaats.

De oorzaken van deze verandering liggen zoowel in de psychische ontwikkeling zelf als in allerlei maatschappelijke veranderingen. Het is vooral opvallend, hoezeer de samenstelling der maatschappij in de vorige eeuw zich heeft gewijzigd, doordat de industrie daar meer en meer hoofdfactor is geworden in de plaats van den landbouw. Het aantal beroepen vermeerderde enorm en ook de vrouw kreeg haar deel hiervan. De belangrijkheid van het gezin nam af, naarmate de enkeling zelfstandiger werd en naarmate vele functies van het gezin, zooals wasschen en vervaardigen van kleeren, door organen daarbuiten werden overgenomen. De groote gezinnen, die voor den landman een voordeel zijn, werden steeds meer als een belasting gevoeld. Daarbij kwam, dat door verbeterde hygiëne minder kinderen stierven, zoodat de bevolking van Europa zich in de negentiende eeuw kon verdubbelen. Daar de gezinnen kleiner werden, kreeg de vrouw ook hierdoor meer vrijen tijd en haar behoefte aan geestelijke ontwikkeling groeide. Een verdere factor is, dat de mogelijkheid van geestelijke ontwikkeling voor den gemiddelden mensch in de vorige eeuw ontzaglijk is toegenomen. De aandriften en gevoelens kunnen dus gemaklijker nieuwe banen zoeken en vooral voor de vrouw, die tevoren voor haar uitingen bijna uitsluitend op het huwelijk was aangewezen, openden zich mogelijkheden van maatschappelijke en psychische onafhankelijkheid, die zij tevoren niet bezat. In de moderne maatschappij komt niet alleen de aanleg van den man, maar ook die van de vrouw tot ontplooiïng en het zal waarschijnlijk één der meest sprekende trekken zijn van een nieuwe cultuur, dat daar de persoonlijkheid van de vrouw zich op veel rijkere en intensere wijze zal doen gelden dan in het tijdvak, dat achter ons ligt.

Bij het zien van deze teekenen der nieuwe tijden sloeg menigeen, die in het oude evenwicht was opgegroeid, de schrik om het hart. Men zag het heilige van het huwelijk en het gezin aangetast; de meerdere vrijheid, waarmee over

sexueele problemen werd gesproken, het toenemend aantal der echtscheidingen, de vermindering van het gezag der ouders, het leek alles een aanwijzing van de bandeloosheid, die nu moest volgen. Verschillende overdreven uitingen gaven hier voedsel aan. Nieuwlichters beweerden, dat het huwelijk en familie-verband voor de toekomst onnoodig waren, dat de Staat wel voor de verzorging en opvoeding van de kinderen zou zorg dragen. Dit alles is men geleidelijk wel wat kalmer gaan beoordeelen. De kritiek op den vorm, die kerk en maatschappij aan het huwelijk gegeven hebben, behoeft den inhoud niet te vernietigen. Het huwelijk is in wezen geen instelling van kerk of staat, maar ouder dan beide en het ligt zoo diep in de natuur van den mensch geworteld, dat het wel niet zoo gemakkelijk zal verdwijnen. Overigens zou het wel zeer te verwonderen zijn, als bij de verdere ontwikkeling der menschheid op dit gebied niets meer te verbeteren viel. Wij leven in een tijd van overgang, van kentering. Daarvan moeten wij ons duidelijk rekenschap geven bij het beoordeelen van vele verschijnselen en moeilijkheden, die onze tijd ons biedt. Oude vormen zijn ten deele in verval. Zij bieden nog het houvast van het overgeleverde en hebben ten deele de bekoring van het voltooide en uitgegroeide, maar veel ervan is verstard en brokkelt af, als men er ernstig steun in zoekt. Nieuwe vormen geven de beloften van het jonge en groeiende, maar zij zijn dikwijls onzeker en aarzelend, ook al dringen zij zich met groote geestdrift op. Hier is onderscheiding en inzicht erg noodig voor allen, die zuiver en rechtvaardig in hun oordeel willen zijn. Een algeheel geestdriftig aanvaarden van het nieuwe voert evenzeer tot eenzijdigheid als een halsstarrig vasthouden aan oude waarden.

Wij hebben nu een historischen indruk gekregen van de veranderingen, die het huwelijksideaal in den loop der tijden heeft ondergaan en nog ondergaat. Dit was noodig om klaarheid te krijgen in vele moeilijkheden in het huwelijk van onzen

tijd, omdat die zonder dezen algemeenen achtergrond moeilijk zijn te begrijpen. In zeer vele menschen van onzen tijd leeft niet één omschreven huwelijksideaal, dat zij trachten te verwezenlijken, maar strijden twee betrekkelijk vage beelden om den voorrang. Het eigenaardige daarbij is, dat hun dit meestal niet duidelijk bewust is. Uit dit gemis aan helderheid ontstaan verwarringen, zoowel in de individueele huwelijken als voor de beoordeeling van sexueele vraagstukken in het algemeen. Wij moeten trachten deze beide idealen eerst eens duidelijk tegenover elkaar te stellen.

Het oude ideaal van een gelukkig huwelijk heeft zich in den loop der tijden gevormd tot een zeer plastisch beeld, dat ook in literatuur en schilderkunst in ontelbare variaties is weergegeven. Tegenover de chaotische maatschappij met haar velerlei gevaren is het gezin een veilige haven, waar vrede en geluk gevonden kunnen worden. In deze sfeer heerscht de vrouw, maar zij heerscht, zonder dat haar gezag zich opdringt. De man, die in het vijandige leven daarbuiten een moeilijken strijd om het bestaan moet voeren, vindt hier belooning voor zijn moeite en troost voor zijn teleurstellingen. De vrouw, die van het harde en ruwe leven zooveel mogelijk verre blijft, kan daardoor des te beter die sfeer van orde en liefde en vertrouwen scheppen, die de zachtere gevoelens doet ontluiken. Voor de kinderen, die in een dergelijke omgeving opgroeien, zal ook in de herinnering een lichtschijn van heiligheid en innigheid aan het ouderlijk huis verbonden blijven, die hen ernaar doet streven ook zelf in hun leven een dergelijk gezin te scheppen.

Bij de waarde, die dit ideaal zonder twijfel bezit, doen zich bij de uitwerking ervan toch verschillende moeilijkheden voor, die maken, dat het in de practijk niet altijd zoo aantrekkelijk is. In de eerste plaats wordt de scheiding tusschen familieverband en maatschappij er steeds scherper door. Dat is voor het maatschappelijk verband zonder twijfel een heel groot nadeel,

omdat gevoelens van liefde en genegenheid dan beschouwd worden als niet behoorende tot dit gebied. Naarmate het huwelijk inniger en idealer gezien wordt, krijgt in deze tegenstelling de maatschappij meer en meer iets kouds en opportunistisch. Maar ook het huwelijk moet hier op den duur door lijden. De nadeelen zijn hier verschillend voor man en vrouw. Hoe meer het ideaal verwerkelijkt wordt, des te meer leeft de man in twee geheel verschillende sferen. Dikwijls zal hij thuis een geheel ander wezen zijn dan bij voorbeeld in zijn zaak. Dit vindt ook zijn uitdrukking in de dubbele moraal, die in het Familie-tijdvak veelal voor den man geldt. Ook in sexueele verhoudingen wordt hij dan geacht in de wereld daar buiten vrij zijn zinnen te kunnen volgen, wanneer hij in de sfeer van het gezin maar beantwoordt aan de daar geldende verhoudingen. Een dergelijke beschouwingswijze is niet bepaald gunstig voor de karakter-ontwikkeling tot kracht en eenheid. De nadeelen voor de vrouw liggen meer in de groote beperking, die haar leven in het engere familie-verband ondergaat. De onmaatschappelijkheid van de vrouw is in den tijd, die achter ons ligt, wel haast spreekwoordelijk geworden. Toch is dit geen noodzakelijke toestand, want bij vele vroegere cultuurvormen heeft de vrouw wel degelijk maatschappelijken invloed gehad. Zonder twijfel is het voor de maatschappij ook een nadeel, wanneer de vrouw zich daarin niet kan doen gelden. De ongunstige werking van de beperkte positie van de vrouw komt echter het duidelijkst uit in het individueele leven van de vrouw in het Familie-tijdvak. De beperkte omgeving van de familie werkte als een broeikas, waarin wel bijzondere vormen werden gekweekt, maar waar levenskracht en aanpassingsvermogen verloren gingen. Havelock Ellis drukt het aldus uit, dat de vrouw in deze omgeving ten slotte beschouwd werd als een soort kruising tusschen een engel en een idioot. Carpenter [1])

[1]) Edward Carpenter, Love's coming-of-age, blz. 67

schrijft hierover: „de dame", de huishoudelijke sloof en de prostituée zijn de drie voornaamste typen van de vrouw, die in onze moderne beschaving uit het proces van het verleden zijn voortgekomen en het is moeilijk te zeggen, welke daarvan de ongelukkigste is, of de meest verongelijkte, of welke het meest afwijkt van datgene, wat iedere echte vrouw in haar hart zou wenschen te zijn.

„In zekeren zin is de „dame" van het tijdvak, dat thans begint te verdwijnen, het meest karakteristieke product van een tijd van overheerschenden handelsgeest. Het begrip voor het particulier bezit verbonden met de theorie van „engel en idioot", maakte de vrouw meer en meer — vooral natuurlijk onder de bezittende klasse — tot een embleem van bezit, een aangekleede pop, een zinledige afgod, waarin het uitsluitend recht van den man in het sexueele leven pralend werd tentoongesteld, tot ten slotte, naarmate haar glans toenam en haar werkelijke nuttigheid verdween, hieruit de „volmaakte dame" ontstond. Maar laat iedere vrouw, die trotsch is op het bereiken van dit ideaal in haar persoonlijkheid, goed onthouden, wat de prijs en de zin is van dit streven: de bedekte slavernij aan en de bedekte minachting van den man.

„Het instinct om te dienen door persoonlijke hulp is in vrouwen zoo sterk en vormt zulk een diep geworteld deel van haar wezen, dat het buitengewoon schadelijk voor haar moet zijn om enkel te worden behandeld als een voorwerp van bewondering en dienstvertoon van anderen. Vooral als dit niet uit eerlijke overtuiging geschiedt."

In de minder welgestelde klassen wordt de eenzijdige zorg voor het gezin, die de vrouw in het Familie-tijdvak daar geheel alleen te dragen heeft, dikwijls een soort slavernij, die haar geen mogelijkheid tot zelfstandige ontwikkeling overlaat. En waar de familie de eenige werkkring voor de vrouw was, kwamen in den tijd, die achter ons ligt, vrouwen er wel toe zich een twijfelachtige vrijheid te zoeken in de prostitutie.

De vrouw heeft dus zeker ook groote nadeelen van den ouden maatstaf van het huwelijksideaal ondervonden.

Ook de verhouding in het huwelijk zelf tusschen man en vrouw is niet uitsluitend gunstig beïnvloed door de afgezonderde sfeer, waarin zij leefden. Hun vlak van aanraking werd er dikwijls erg klein door. Ieder had zijn eigen gebied, de man zijn werk, de vrouw haar huishouding en het werd min of meer als vanzelfsprekend aangenomen, dat de ander daarin geen belang kon stellen. Het sexueele leven, het welzijn van de familie en de kinderen vormden de voornaamste factoren in het psychisch contact. Dikwijls overheerschte de materieele zijde van deze invloeden en wederzijdsch invoelen en begrijpen kon zich aldus moeilijk ontwikkelen. De man vond in de omgeving van vrienden hiervoor een zekere compensatie, de vrouw had daartoe meestal minder gelegenheid. Voor de kinderen was de veilige sfeer van het gezin en de stabiliteit van heilige, onverbreekbare huwelijksbanden zeker een groot voordeel en omgekeerd maakt hun opgroeiende vroolijkheid zeker een der grootste schatten uit van het oude huwelijksideaal. De zwakke zijden van dat ideaal komen dan ook het eerste uit bij kinderlooze huwelijken. Toch is in de practijk, ook voor kinderen, dat oude ideaal lang niet altijd van onvermengde waarde gebleken. Als de ouders geen contact hebben en elkaar niet begrijpen, dan behoeft het nog niet eens tot voortdurende wrijving en scènes te komen en toch kan hun verhouding ongunstig op de kinderen werken. Ook de kinderen worden dan dikwijls moeilijk begrepen en zij vinden weinig gelegenheid om zelf het eigen liefdevolle inzicht in anderen te ontwikkelen. Plicht en rechtvaardigheid moeten dan de ordenende werkzaamheid alleen doen, waar anders liefde en inzicht veel hadden kunnen vergemaklijken. Aldus kan ook bij het opgroeiende geslacht een verlangen ontstaan naar wijziging van de oude normen.

Laat ons thans eens trachten een duidelijk beeld te vormen

van het nieuwe huwelijksideaal, dat in ons en om ons steeds meer zich tegenover het oude stelt. Het is in zijn ontstaan sterk beïnvloed door het verzet tegen die scherpe gescheidenheid van maatschappij en familie. Is het noodzakelijk, zoo vraagt men, de maatschappij steeds in wezen te beschouwen als het gebied van ruwen strijd, waar vriendelijke gevoelens geen zin hebben? Moet het huwelijk in zijn afgeslotenheid buiten den bevrijdenden en bevruchtenden invloed blijven, die de aanraking met anderen en met het gemeenschapsleven geven kan? Zoo is men ertoe gekomen het ideaal van het huwelijk niet langer te zien in de gemeenschappelijke omslotenheid, maar in de kameraadschap, de wederzijdsche hulp en het wederzijdsche begrip, die twee menschen van elkaar kunnen ontvangen, elk vrij en sterk het eigen wezen verwezenlijkende en rijkdom en krachten van buiten ontvangende, waar de wereld die maar heeft te schenken. Wat in het algemeen als ideaal gesteld wordt voor de onderlinge verhouding tusschen menschen, geldt dan nog heel in het bijzonder voor de innige verhouding van het huwelijk. De eisch van vrijheid voor eigen ontplooiïng wordt hierbij met kracht gesteld, maar wie eenig inzicht bezit in het wezen van dezen eisch, die begrijpt zeer goed, dat ongebondenheid allerminst vrijheid beteekent. De echte vrijheid bestaat in zelfgekozen banden, in zelfbepaaldheid. Daarom is dit ideale huwelijk ook zeker een band en, als het goed is, zelfs een veel hechtere band dan het huwelijk als maatschappelijke instelling. Want het voor alles zoeken van het persoonlijke contact houdt in, dat zooveel mogelijk allerlei verschillende kanten van het eigen wezen in wisselwerking treden met het geliefde andere wezen. Vóór alles dus wordt ernaar gestreefd het gemeenschappelijk gebied grooter te maken en meer met elkaar mee te leven. Op de moeilijkheden, die daaraan verbonden zijn, ga ik straks nader in. Het behoort natuurlijk bij dit ideaal, dat man en vrouw als gelijkgerechtigden naast elkaar staan, dat geen dwang of gezag

door één van beiden wordt uitgeoefend, maar dat de één de hulp van den ander vrijwillig zoekt, waar die gegeven kan worden. Ook een verschil in de moreele eischen, die aan man en vrouw gesteld kunnen worden, is hier onbestaanbaar. Het is begrijpelijk, dat een dergelijke verhouding zoozeer op persoonlijke genegenheid is gegrond, dat een huwelijk, al wordt het nog zoo ernstig opgevat, nooit van tevoren als absoluut onverbreekbaar kan worden beschouwd. De mogelijkheid van een niet al te moeilijke gelegenheid tot scheiden behoort dus principiëel bij dit ideaal. Wel zullen ook hier de bezwaren van een scheiding voor de kinderen worden gevoeld, maar deze zullen in ieder afzonderlijk geval gewogen worden tegen het element van de persoonlijke verhouding.

Voor de vrouw vooral beteekent deze veranderde opvatting een groote omkeer in haar levensbeschouwing. Zuiver doorgevoerd, houdt het in, dat de vrouw zelf moet bepalen, hoe zij haar leven zal vormen, of zij bijvoorbeeld in het huwelijk haar beroep zal blijven volgen, of zich geheel zal wijden aan huishouding en kinderen. Vroeger werd dat alles door de maatschappelijke omstandigheden voor haar bepaald, wat evenzeer voor- als nadeelen voor haar had. Thans wordt zij voor een veel grootere verantwoordelijkheid gesteld en zij is niet altijd ertoe opgevoed en voorbereid deze te dragen. De opvoeding van de vrouw is in vele kringen — en niet alleen in de bezittende klassen — nog op het oude huwelijksideaal gericht. In landen, waar het Katholicisme heerscht, is dit het allerduidelijkste. Daar worden meisjes in internaten van kloosters opgevoed, geheel afgescheiden van de wereld, om spoedig na het verlaten daarvan onvoorbereid in het huwelijk te treden. Maar ook daar, waar andere idealen gelden, bemerkt men de oude invloeden dikwijls hierin, dat een vrouw in vele opzichten minder verantwoordelijk gesteld wordt dan een man, terwijl die verantwoordelijkheid op andere bepaalde punten weer zwaarder weegt. Nu zijn dergelijke verschillen zeker niet

uitsluitend uit min of meer toevallige maatschappelijke omstandigheden af te leiden. En ook de oude idealen van man en vrouw wortelen ten deele wel in wezenlijke bijzonderheden van beider aanleg. Het werkt echter niet gunstig op de ontwikkelingsmogelijkheden van den aanleg, wanneer bepaalde zijden daarvan, ook al zijn zij echt, op eenzijdige en dogmatische wijze worden vastgelegd in haar ontplooiïng. Dit vermindert het verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de innerlijke mogelijkheden en het contact met den eigen zedelijken aanleg, zooals dat in het geweten is gegeven, wordt dan licht vervangen door heerschende gewoonten en wetten. De vrouw is in dit opzicht meer aan de conventie gebonden geraakt en zij durft — goede uitzonderingen ten spijt — in het algemeen minder voor haar meening uitkomen dan de man. Ook zal een vrouw, die haar eigen weg gaat, minder waardeering en meer oppervlakkige kritiek van haar sexe-genooten ervaren dan een man in dat geval ondervindt. Vooral komt dit duidelijk uit bij alles, wat met het sexueele vraagstuk samenhangt. De vrouw is hier dikwijls geneigd minder op nuances te letten en omstandigheden minder te laten gelden dan de man. Dit is daarom te meer een algemeen nadeel, omdat het gemoedsleven van de vrouw in deze zaken rijker is aangelegd en samengestelder reageert dan bij den gemiddelden man. Carpenter drukt dit mijns inziens terecht uit, als hij schrijft:[1]) „de geslachtsdrift is in den man een ongeorganiseerde hartstocht, een individueele behoefte of drang; in de vrouw daarentegen kan men deze invloed veeleer betitelen als een opbouwend instinct, in den wijderen zin, die dit begrip omvat. Daarom is het voor de vrouw nog meer dan voor den man noodig om vrijheid te hebben, het vraagstuk van haar sexueele verhoudingen uit te werken, zooals dat haarzelf het best lijkt, zoo min mogelijk gehinderd door wettelijke, conventioneele of economische

[1]) Op. cit. blz. 84

omstandigheden en in hoofdzaak afgaande op haar aangeboren begrip en tact in deze dingen." Tegelijk moet men echter duidelijk inzien, dat dit ideaal zeer hooge eischen stelt aan het vrouwelijk verantwoordelijkheidsgevoel en aan de opvoeding daarvan. Bij den tegenwoordigen stand van zaken zou het klakkeloos aanvaarden ervan zeker zeer groote gevaren voor de maatschappelijke organisatie meebrengen en de vrouw zelf zou daaronder zeker niet het minste lijden. Wanneer de vrouw echter in haar innerlijke ontwikkeling zoover is gekomen, dat zij de eigen verantwoordelijkheid op zich neemt, dan moet zij noodzakelijk de maatschappelijke voogdij verwerpen en haar eigen innerlijk tot richtsnoer nemen, vóór alles ook in het liefdeleven. Slechts weinig vrouwen geven zich eerlijk rekenschap, van wat zij eigenlijk wenschen en velen willen graag de voordeelen van beide idealen in het huwelijk genieten zonder de moeilijkheden en de verantwoordelijkheid, die erbij behooren, te aanvaarden. Consequentie is zelden het sterke punt in de vrouwelijke psyche, maar hier is het eerlijk aanvaarden van alle gevolgen toch de eenige weg om tot werkelijke onafhankelijkheid te geraken. Het fijnere begrip voor die onafhankelijkheid is bij de meeste vrouwen verloren gegaan en allerlei schijn van zelfstandigheid vervangt dikwijls de echte en maakt het moeilijker om die te benaderen. Zoo wordt de oplossing dikwijls gezocht in gelijkgerechtigdheid met den man. De man immers geldt als vrij en zelfstandig en als men hetzelfde mag en kan als hij, dan zal men hem daarin evenaren. Pas de vrouw, die deze gelijkheid verwerkelijkt heeft, ziet dikwijls de eenzijdigheid van dit ideaal. Nog afgezien van de vraag of de man met zijn maatschappelijke en economische zelfstandigheid ook werkelijk zijn onafhankelijkheid verworven heeft, wordt het voor de vrouw, die den man in studie en beroep heeft nagevolgd, dikwijls duidelijk, dat daarmee *haar* innerlijk zeker geen volkomen bevrediging heeft gevonden. Het blijkt dan vaak, dat de man, die zich in een dergelijke positie volkomen in

zijn schik gevoelt, toch innerlijk anders geaard moet zijn dan de vrouw, die hem in die voldaanheid toch niet geheel kan volgen. Inderdaad, het wezen van man en vrouw is allerminst identiek en de omstandigheden, die den één de grootste mogelijkheid tot verwezenlijking geven, zullen anders zijn dan voor de ander. Naarmate dit meer wordt ingezien, streeft men er thans ook naar de geestelijke ontwikkeling van de vrouw meer in eigen banen te leiden, die zeker niet minderwaardig behoeven te zijn tegenover die van den man, maar die meer bij de eigen geaardheid passen. Veel moet hier echter gezocht en gevonden worden en alleen de vrouw zelf bezit hier de gegevens om oplossingen voor dit probleem te vinden.

In het huwelijksleven komt de schreeuwende behoefte, die er tegenwoordig bestaat aan een nieuwe opvoeding der vrouw tot zelfstandig mensch, op andere wijze aan den dag dan in de maatschappij. De vrouw heeft hier haar eigen domein, waar haar gezag kan gelden, maar terwijl dat huiselijk gebied haar vroeger genoeg was, vindt zij hierin thans dikwijls slechts een gedeeltelijke bevrediging. Zij ziet haar werk dikwijls als onbelangrijk en voor het belangrijker deel ervan, zooals de opvoeding van de kinderen, gevoelt zij zich onzeker en geheel onvoldoende voorbereid. Haar man en de publieke opinie geven aan dat geschokt gevoel van eigenwaarde meestal maar weinig steun. Zij zal dan het gevoel krijgen zich voortdurend te moeten verdedigen en zij zal trachten haar minderwaardigheidsgevoel op allerlei wijzen te compenseeren. In plaats van de rustige verwezenlijking van de eigen waarde, ontstaat dan een krampachtig streven om niet minderwaardig te zijn en zich te doen gelden. Een overmatige drang van vrouwen om zich op te schikken, wordt dikwijls uit dergelijke gevoelens gevoed. Het gevoel van eigenwaarde zoekt dan bevrediging op een lager niveau. Een ander gevolg is, dat de zorg en de belangstelling voor de kinderen nogal eens op een krampachtige manier het geheele leven van de vrouw gaat overheerschen,

zoodat het lijkt, dat zij over niets anders meer praten of denken kan. De waarde, die zij in zichzelf niet kan vinden, wordt in de kinderen gezocht. Dat leidt eenerzijds tot idealiseeren en verwennen van de kinderen, anderzijds tot het stellen van overdreven eischen aan hen. Meestal ontstaat een vrij willekeurig mengsel van beide, dat niet bepaald een rustige sfeer schept voor het zieleleven van het kind. Het is ook alles behalve gunstig voor kinderen, dat zij geheel tot middelpunt van het gezinsleven worden gemaakt. Het minderwaardigheidsgevoel drijft de vrouw er ook nog wel eens toe, buitenshuis haar krachten in nuttig werk te ontplooien, bij voorbeeld op maatschappelijk gebied. Aldus kan zij dan weer in aanraking komen met het leven buiten den kleineren kring van het gezin en haar aanleg zal daar soms verwerkelijking vinden. In dergelijke uitingen vinden wij gelukkig ook allerlei oplossingen, die het oude en het nieuwe huwelijksideaal trachten te vereenigen.

In de verhouding tusschen man en vrouw ontstaan allerlei moeilijkheden bij den overgang naar het nieuwe ideaal. De vrouw, die in verzet komt tegen haar minderwaardigheidsgevoel, is uiterst gevoelig voor alles, wat haar zelfstandigheid en haar waarde betreft, juist ook, omdat zij deze zelf nog niet altijd goed weet te handhaven. Zij voelt zich erg gemakkelijk tekort gedaan in haar rechten, ook daar, waar de man geheel bereid is deze te erkennen. In een dergelijken toestand geeft een mensch gauw de schuld aan uiterlijke omstandigheden. Het lijkt dan de schuld van den man en van het gezin, dat de vrouw zich niet kan ontplooien en dat zij zich geheel gebonden voelt. Het is natuurlijk juist, dat die uiterlijke omstandigheden mee oorzaak daarvan zijn, maar wie zich daarop beroept, ziet niet in, dat zelfstandigheid juist beteekent, dat men het eigen wezen kan laten gelden niettegenstaande die omstandigheden. Het is dus niet voldoende, dat de mogelijkheden voor ontplooiIng van de vrouw gunstiger worden, maar ook de vrouw zelf moet dan nog leeren die mogelijkheden te benutten

om werkelijk vrij te zijn. De geprikkelde stemming tegenover den man zal vooral toenemen bij die vrouwen, die wel den wensch hebben vrij te zijn, maar de daaraan verbonden verantwoordelijkheid voor het eigen wezen liever niet willen dragen. Wat de man in dit opzicht verbeteren kan, is echter in hoofdzaak negatief. Hij kan de beperkingen voor haar wegnemen, haar rechten en mogelijkheden erkennen, maar de eigenlijke positieve zijde, het gebruik van die grootere vrijheid, is het uitsluitend werk van de vrouw. Hoe meer zij daarvoor de verantwoordelijkheid aanvaardt, des te meer zullen de voordeelen, zoowel in het huwelijk als in de maatschappij voor den dag komen. Tegenwoordig is het gevoel van tekort gedaan te zijn bij de vrouw een veel voorkomend verschijnsel. Bij Adler vindt men dit beschreven als het „manlijk protest", terwijl Freud hier spreekt van een „castratiecomplex", omdat het minderwaardigheidsgevoel dikwijls samen blijkt te hangen met de soms onbewuste voorstelling, dat meisjes ontstaan, doordat bij jongens in de jeugd de geslachtsdeelen door een operatie zijn weggenomen. Hoe deze samenhang ook moge zijn, in ieder geval komt het mij voor, dat ook het probleem van de ontwikkeling der vrouw tot zelfstandigheid deze complexen in den tegenwoordigen tijd sterk te voorschijn roepen.

Om het nieuwe huwelijksideaal te verwezenlijken, waarbij man en vrouw als zelfstandige, gelijkgerechtigde menschen samen leven, zullen aan de opvoeding van beiden groote eischen gesteld moeten worden om de daaraan verbonden moeilijkheden te overwinnen. Die moeilijkheden blijken uit sommige resultaten van het moderne huwelijk, die lang niet altijd aantrekkelijk zijn. Een voorbeeld is het Amerikaansche huwelijk, waarbij man en vrouw — en dikwijls ook de kinderen — hun eigen weg gaan, zoodat van een band in het gezin weinig meer overblijft. Een dergelijk huwelijk geeft wel vrijheid, maar de gevoelsbehoeften en het onderling begrip vinden er geen voedsel om tot ontwikkeling te komen. Ook in

het intellectueele huwelijk, waar een gelijkwaardigheid in de verstandsontwikkeling tusschen man en vrouw bestaat, mist men wel de gevoelsintimiteit, die in het oude huwelijk algemeener was. Het allermeest blijken de bezwaren van het nieuwe ideaal echter bij de geprikkeldheid, de botsingen en de teleurstellingen, die in het moderne huwelijk zoo veelvuldig voorkomen. Men heeft het wel enkel als een verschijnsel van verval willen zien, dat het aantal echtscheidingen in verhouding tot vroeger zeer is toegenomen. Toch drukken zich daarin ook zeker de hoogere eischen uit, die op sommige punten aan de onderlinge verhouding worden gesteld. Het zoeken naar iets nieuws veroorzaakt aanvankelijk ook veel teleurstellingen, die onbekend blijven voor wie zich aan het oude houdt. Op den duur worden de bruikbare wegen naar het nieuwe beter bekend en ook gevaren en moeilijkheden vinden den mensch beter voorbereid. In vele opzichten is het al een groote vooruitgang, dat men tegenwoordig weer openlijk over deze vraagstukken mag spreken. Het aantal boeken, dat voorlichting geeft, neemt steeds toe. Daar het hier niet de bedoeling is een volledig overzicht van alle sexueele vraagstukken, maar alleen een algemeen inzicht te geven in het bijzonder van de psychologische zijde, kunnen sommige daarvan het hier gebodene aanvullen. Het bekende boek van Forel: „Het sexueele vraagstuk", is een rijke bron voor inlichtingen, al mist men er eenigszins de nieuwere psychologische inzichten, die juist voor de moderne opvatting van het huwelijk belangrijk zijn. In den laatsten tijd is ook het werkje van Mary Stopes „Married Love", in het Hollandsch vertaald als „Hij en Zij in het huwelijk", veel gelezen en besproken. Hier is het vooral van beteekenis, dat het vraagstuk door een vrouw wordt behandeld. Mevrouw Stopes bespreekt vooral de onderlinge aanpassing van man en vrouw in het geslachtsleven en zij doet dit op een zeer openhartige wijze, die toch rekening houdt met allerlei nuances. Misschien beziet zij dit vraagstuk wat eenzijdig

van den kant van de vrouw, waarschijnlijk ook gaat haar voorstelling van een bepaald rythme in het vrouwelijke sexueele gevoel niet voor alle vrouwen op, maar in het algemeen komt het mij voor, dat onbevooroordeelde menschen uit dit boekje belangrijke dingen kunnen leeren. Het nieuwe huwelijksideaal brengt natuurlijk in de eerste plaats mee, dat man en vrouw rekening trachten te houden met elkaars sexueele gevoelens in de onderlinge aanpassing. Het psychologische inzicht toont steeds duidelijker, hoe ontzaglijk groot de invloed is, die de sexueele verhouding op het geheele gevoelsleven uitoefent. Dit wordt nog maar al te dikwijls miskend, bijvoorbeeld door diegenen, die om te talrijke zwangerschappen te voorkomen, algeheele sexueele onthouding in het huwelijk aanraden. Het vraagstuk van de kinderbeperking is een economisch en moreel vraagstuk en ligt grootendeels buiten het gebied, dat ik hier behandel. Wat de psychologische zijde betreft, schijnt mij het meest gunstige toe, dat ieder vrijheid heeft om de individueele gevoelens en principes hierin te laten gelden. Ook hierin zal zich dan in het moderne huwelijk de persoonlijkheid van man en vrouw meer kunnen uiten, ongehinderd door vooroordeelen en conventies. Het lijkt mij niet waarschijnlijk, dat gezonde menschen gemakkelijk afstand zullen doen van de vreugden, die kinderen kunnen geven. Het afzien van kinderen en de regeling van het komen van kinderen zijn echter twee geheel verschillende dingen en al moge het bespreken van de middelen voor die regeling — bij voorbeeld in een boek als van Mary Stopes — ons gevoel onaangenaam aandoen, dan is daarmee nog niet gezegd, dat wij er verkeerd aan doen de feiten eerlijk onder de oogen te zien. In de meeste gevallen zullen middelen, die de zwangerschap voorkomen, minder nadeel aan het huwelijk doen, dan een langdurige sexueele onthouding. Deze laatste moge lichamelijk al geen schade toebrengen, toch zal het gevoelsleven hier dikwijls ernstige moeilijkheden van ondervinden, vooral als de reden voor die onthouding maar ten

deele als noodig of juist wordt erkend. Een dergelijke spanning in het gevoelsleven geeft niet alleen een verhoogde prikkelbaarheid en humeurigheid, maar kan ook allerlei regressies veroorzaken met de onaangename uitwerkingen daarvan.

De sexueele aanpassing, hoe belangrijk ook, is echter zeker niet de eenige aanpassing in het huwelijk en een uiteenzetting van de meer psychische zijden in het liefdeleven wordt bij Mary Stopes grootendeels gemist. Dit is niet erg te verwonderen, want in het liefdeleven komen de meest verschillende zijden van de psyche tot uiting en ook de moderne zielkunde is nog maar ten deele in staat dit gebeuren te belichten. Wel is algemeen de meening verspreid, dat man en vrouw verschillend zijn, maar de geleerden zijn het er lang niet over eens, waarin die verschillen bestaan. De moeilijkheid ligt ook wel hier, dat die verschillen in bepaalde gevallen niet altijd van denzelfden aard zijn. Ieder onderzoeker is dan geneigd van de bepaalde voorbeelden uit te gaan, die hij goed kent. De tegenstellingen in psychische gesteldheid zijn ook in het eene geval veel grooter dan in het andere. Een hindernis om hier tot duidelijke inzichten te komen, bestaat verder vooral in de illusie van begrijpen, die vrij algemeen is verbreid. In het gewone leven denken de menschen al gauw, dat zij elkaar begrijpen, als misverstanden niet al te klaarblijkelijk worden. In een nauwere aanraking, zooals het huwelijk biedt, wordt dan dikwijls pas duidelijk, wat er voor een goed begrip eigenlijk allemaal noodig is en hoe ontzaglijk moeilijk het dikwijls is daaraan te voldoen. Onderlinge aantrekking in sympathie en liefde heeft meestal maar heel weinig te maken met wederzijdsch begrip. Heel dikwijls vinden wij juist op het gebied der liefde hierin een sterke tegenstelling, al wordt die meestal niet bewust in den roes der gevoelens. Ook in het maatschappelijk leven vinden wij die tegenstelling wel eens, bijvoorbeeld tusschen compagnons, die elkaar prachtig aanvullen, maar elkaar slecht begrijpen. In het algemeen zoekt daar echter ook

vooral het gelijke in den aanleg elkaar. Dit kan ook zeker de basis vormen voor een huwelijk, maar meestal is daar toch ook het tegengestelde in den aanleg een gewichtig element van de aantrekking. In de practijk heeft dit ook groote voordeelen, want die verschillende geaardheid maakt een nuttige arbeidsverdeeling mogelijk. Wanneer de man eenigszins in zichzelf gekeerd en vooral op zijn werk is geconcentreerd, zal het bijvoorbeeld nuttig zijn als de vrouw een gemakkelijk contact met anderen heeft en den maatschappelijken band kan onderhouden. Ook het omgekeerde kan geschieden. De voordeelen van een dergelijke compensatie kwamen vooral uit bij het oude huwelijksideaal, waar ieder een eigen gebied had. De Zwitsersche psycholoog Jung beschrijft dezen toestand aldus, dat man en vrouw dan als het ware met de ruggen tegen elkaar staan om zich te weren tegen de nooden van het leven. Zij zien weinig van elkaar, maar helpen elkaar practisch. Als zij dan echter meer aandacht aan elkaar gaan besteden, doordat uiterlijk gemaklijker omstandigheden hun den tijd daartoe geven, of dat innerlijk het ideaal hen daartoe drijft, dan gaat het mis, dan blijkt hun verhouding een dergelijke vermeerderde aandacht slecht te kunnen verdragen. Zij komen er dan gemakkelijk toe elkaar te miskennen en het waardevolle van den ander, dat niet wordt begrepen, te kleineeren. En dit geschiedt niet alleen, doordat bij het streven naar verwezenlijking van eigen persoonlijkheid een grootere gevoeligheid ontstaat op het punt van de eigen waarde, al is dit in het moderne huwelijk mee een gevolg en al kan het leiden tot een verkeerden vorm van willen bazen over elkaar. De oorzaak moet hier echter zeker mede gezocht worden in de werkelijke moeilijkheid om een andere geaardheid dan de onze in haar waarde te erkennen en te begrijpen. Dit is zoo moeilijk, doordat wij nooit onmiddellijk in een ander kunnen zien. Ons eigen zieleleven, dat wij wel direct kunnen ervaren, beinvloedt in sterke mate mee, hoe wij anderen zien. Onder den

invloed van machtige gevoelens ervaren wij dikwijls meer eenheid met anderen, dan in werkelijkheid bestaat. Als dan de ontnuchtering komt, is men vaak geneigd de mogelijkheid van het gemeenschappelijk zieleleven als een illusie te beschouwen. In een tijd van een dergelijke teleurstelling krijgt de zelfzucht grooter macht en lijdt de eerbied voor anderen. Op velerlei gebied is thans wel iets van dien geest te vinden, maar in het huwelijksleven komt die nood naar onderling begrip zeker niet het minst aan den dag. Nietzsche heeft dit drastisch uitgedrukt: „Uw liefde tot de vrouw en de liefde van de vrouw voor den man: ach, mocht deze zijn: medelijden met lijdende en verborgen goden! Meestal echter raden twee dieren elkaar."

Maar, zoo zal men vragen, bezit niet de liefde het machtige kenvermogen van de intuïtie en is dit niet, vooral voor de vrouw, een middel tot veel onmiddellijker en zekerder weten dan alle verstandelijk inzicht? Zeer zeker kan intuïtief veel gevat worden van het zieleleven van anderen, ook waar dit soms vrij ver afstaat van het eigene. Maar dit vermogen is begrensd, het is soms onzeker en dikwijls kan het groote fouten maken, zonder zich daarvan ook maar eenigszins bewust te zijn. Bij alle waarde, die de intuïtie in het liefdeleven heeft, is een mogelijkheid tot contrôle ervan en tot aanvulling van ons inzicht van het allergrootste belang. Een dergelijke aanvulling en steun zou bijvoorbeeld gevonden kunnen worden in een beschrijving van de verschillende menschelijke karaktertypen. Bij eenige kennis daarvan zal men niet alleen gemaklijker de sterke en de zwakke punten van anderen in hun samenhang kunnen begrijpen, maar ook beter kunnen nagaan, welke eenzijdigheden men in eigen beschouwingswijze zal hebben te controleeren en te herstellen om tot een meer objectief oordeel te geraken. Een dergelijke wetenschappelijke karakterbeschrijving is nog pas in wording. Algeheele overeenstemming over het meest wezenlijke bij de onderscheidingen is nog niet bereikt. In ons land is de typen-indeeling van Heymans en Wiersma wel het

meest bekend. In verschillende opzichten lijkt mij de indeeling van Jung, die ik in mijn boek over „Nieuwe richtingen in de zielkunde" heb beschreven, bruikbaarder in de practijk[1]). Het zou mij veel te ver voeren hier die verschillende karaktertypen te beschrijven, al zijn de onderlinge tegenstellingen ervan ook voor de tegenstellingen en misverstanden in het huwelijk van groote beteekenis. Wie hier nader op in wil gaan, moet ik dus verwijzen naar het genoemde boek. Als een algemeen resultaat van deze inzichten komen wij echter tot de opvatting, dat men in vele opzichten ongelijk heeft, als men in het algemeen allerlei dingen wil laten gelden voor „het" huwelijk, of voor „den" man en „de" vrouw.

Natuurlijk behoeft men ook niet in het tegenovergestelde uiterste te vervallen door te beweren, dat ieder huwelijk weer iets geheel anders is dan alle andere huwelijken. Maar het komt mij voor, dat zich meer en meer bepaalde typische vormen van huwelijk zullen ontwikkelen, die op het oogenblik nog moeilijk duidelijk zijn weer te geven. Ook het oude huwelijksideaal zal mijns inziens hierbij zeker vertegenwoordigd blijven, maar dan als een vrij en persoonlijk gekozen vorm, niet als eenige en opgedrongen mogelijkheid.

Als wij ons, met allen eerbied voor het persoonlijke element, nu toch de vraag stellen, wat er algemeen en essentieel is in het zieleleven van man en vrouw en in de wisselwerking van het huwelijk, dan brengen de uitingen van andere onderzoekers ons tot groote voorzichtigheid. Als één voorbeeld uit vele wil ik hier de meeningen van Freud en van Gina Lombroso tegenover elkaar stellen. Freud beschrijft [2]) hoe de verhouding tot het andere geslacht hoofdzakelijk door twee invloeden kan worden beheerscht. Uit de jeugd heeft een mensch de behoefte

[1]) Uitvoerig wordt deze beschreven in: C. G. Jung, Psychologische Typen.
[2]) Sigmund Freud, Zur Einführung des Narzissmus. Sammlung kleiner Schriften, blz. 78.

gehouden om steun, bescherming, verzorgende liefde en sterkend vertrouwen van anderen te ontvangen. Deze gevoelsbehoeften zoeken in het huwelijk bevrediging, maar ook een andere groep van gevoelens kan daarbij overheerschend zijn. Hierbij wordt het eigen ik met zijn prestaties in het middelpunt gesteld en overwegen de zoogenaamde narcistische gevoelens. De waardeering van het eigen lichaam, de eigen vermogens en het eigen zieleleven wordt dan vooral van anderen verlangd. Ook de eigen kinderen deelen sterk in deze behoefte aan erkenning, terwijl verder ook datgene, wat men in zichzelf als ideaal heeft gesteld, in een ander erkenning kan vinden voor het narcistisch gevoel. Dit narcistische type, zegt Freud, maakt dat men liefheeft, wat men zelf is of was, of zou willen zijn en ook dat, wat als een deel van het eigen zelf wordt beschouwd. Volgens Freud nu is de eerstgenoemde vorm van liefhebben vooral karakteristiek voor den man. Hierbij een sterke verliefdheid, die het ideaal en alle waarde in het andere wezen zoekt. Daarentegen vindt men, volgens Freud, den narcistischen vorm van liefde vooral bij de vrouw, ook al erkent hij, dat de andere vorm hier ook kan voorkomen. „Zulke vrouwen," schrijft Freud[1]), „hebben wel beschouwd alleen zichzelf lief met een dergelijke intensiteit, als waarmee de man haar liefheeft. Haar behoefte is er ook niet op gericht lief te hebben, maar om bemind te worden en de man, die deze voorwaarde vervult, is haar welgevallig. Men kan de beteekenis van dit vrouwentype niet licht te hoog aanslaan. Zulke vrouwen bezitten de grootste aantrekking voor de mannen, niet slechts om aesthetische redenen, omdat zij de meeste schoonheid bezitten, maar ook door merkwaardige psychologische eigenaardigheden. Het blijkt namelijk wel duidelijk, dat iemands narcisme juist een groote aantrekking kan vormen voor andere menschen, die van de volledige bevrediging van hun eigen

[1]) Op. cit. blz. 96

narcisme afstand hebben gedaan en die bezig zijn de bevrediging voor hun liefde in een ander te zoeken; de bekoring van het kind berust voor een groot deel op het narcisme met de daaraan verbonden zelfgenoegzaamheid en geslotenheid, evenals de bekoorlijkheid van sommige dieren, die zich om niets schijnen te bekommeren, zooals de katten en de groote roofdieren. Het is, alsof wij hen benijden, omdat zij een heerlijken psychischen toestand, een onaantastbare bevrediging van gevoelens hebben behouden, die wij zelf in den loop van ons leven hebben opgegeven. Bij de groote bekoring, die de narcistische vrouw schenkt, ontbreekt echter de keerzijde niet; een groot deel van het onbevredigde van den verliefden man, van den twijfel aan de liefde van de vrouw en de klachten over de raadselen in haar wezen vindt zijn oorsprong in dit gemis aan samenstemming van deze beide vormen van objectkeuze."

Gina Lombroso, de dochter van den bekenden anthropoloog, heeft een boek geschreven over „De ziel van de vrouw", dat kort geleden in het Nederlandsch is vertaald. Daarin noemt zij als de sleutel van de vrouwelijke ziel het alterocentrische van haar karakter. Zij beschrijft dit aldus[1]: „Behalve de physieke en intellectueele verschillen tusschen de twee geslachten, die aan ons allen bekend zijn, is er nog een ander, van veel grooter beteekenis dan die, dat eigenlijk de grond is van al de andere geschillen: de vrouw is altruïstisch of beter alterocentrisch, in dezen zin, dat zij het middelpunt van haar genoegen en van haar eerzucht niet in zichzelve vindt, maar in een ander persoon, dien zij liefheeft, en door wien zij wenscht bemind te worden, den echtgenoot, de zonen, den vader, den vriend, enz." Zij gaat voort: „De vrouw, begeerig voor anderen te leven, bereid zich voor anderen op te offeren en vol van erkentelijkheid voor de vriendelijkheden, die zij van anderen ontvangt, lijdt onzettend, indien anderen haar niet

[1]) Blz. 5

erkentelijk zijn, indien anderen zich niet met haar bezighouden, indien er niemand is, die voor haar leeft of die bereid is zich voor haar op te offeren en zij wordt toornig, windt zich op of is vervuld met angst, al naar dat dit alles zoo is of niet, of wel naardat zij verwacht, dat het zoo zijn zal" [1]). „Een vrouw die niemand heeft, voor wien zij zorgen mag en handelen kan, die niemand heeft, aan wien zij zich wijden kan en die zich aan haar wijdt, een meisje, dat geen broers, geen neven of jongens heeft, die zij met al haar kracht haar liefde kan schenken, een vrouw, die geen ongelukkigen heeft, wier smart zij kan lenigen en wien zij tot troosteres kan zijn, die op geen enkele wijze haar altruïsme, haar intuïtieve activiteit en hartstocht kan aanwenden, die geen onderwijzeres is en geen verpleegster, die geen levend en werkelijk doel in haar leven heeft, die zelfs geen plant heeft om voor te zorgen en die op te kweeken ... wordt verbitterd en gaat lichamelijk en zedelijk achteruit" [2]). „Met den man is het anders. Evenals ieder ander organisme in de natuur, dat niet door het moederschap veranderd is, is de man egoïstisch, of beter egocentrisch in dezen zin, dat hij de neiging heeft om voor zichzelf te zorgen, om zijn eigen belangen, zijn eigen genoegens, zijn eigen daden tot het middelpunt van de wereld te maken, waarin hij leeft" [3]).

Ook van dit beeld van man en vrouw zal menigeen erkennen, dat veel erin juist is geteekend. Toch staat haar oordeel lijnrecht tegenover dat van Freud, terwijl toch het beeld, dat deze weergeeft ons eveneens treft als juist en raak geschetst. De man, die het standpunt van Freud geheel deelt, zal ook in de beschrijving van Gina Lombroso argumenten voor zijn oordeel kunnen vinden. Hij zal dan zeggen, dat het alterocentrische handelen van de vrouw er toch klaarblijkelijk op berekend is om haar voldoening voor haar wenschen en erkenning van haar waarde te verschaffen en dat het sexueele element in die

[1]) Blz. 6 [2]) Blz. 9 [3]) Blz. 6

gevoelsbevrediging duidelijk uitkomt, waar die erkenning en waardeering hier bijvoorbeeld door de schrijfster in hoofdzaak aan mannen wordt gevraagd. Hij zal hieruit dan concludeeren, dat een vrouw nooit de zaak zelve op het oog heeft, maar uitsluitend de persoonlijke bevrediging, die deze haar kan schenken. Aan de andere zijde zullen vele vrouwen met Gina Lombroso den man als egoïst of althans als egocentrisch beschouwen en hem verwijten, dat hij geheel in zijn eigen belangen en zijn eigen werk opgaat. Hier ligt, naar het mij voorkomt, één van die misverstanden in de wederzijdsche waardeering, die in een huwelijk dikwijls tragisch kunnen werken, maar die ook het algemeene oordeel vertroebelen. Alleen wat men zelf goed kent uit de ervaring wordt dan op de juiste waarde geschat. De oplossing van de moeilijkheid is hierin te vinden, dat man zoowel als vrouw zelfzuchtig en offervaardig kunnen zijn, maar dat de uitingen daarvan meestal op een geheel verschillend gebied liggen. Het is een veel voorkomend misverstand, alles wat een mensch bevrediging geeft als een uiting van egoïsme te beschouwen. Men ziet dan over het hoofd, dat men op het gebied, dat ons de meeste bevrediging schenkt, ook geneigd is de grootste offers te brengen. Bevrediging van eigen gevoelens en werken voor anderen kan dan zoo geheel ineen groeien, dat een onderscheiding van egoïsme en altruïsme volkomen zinneloos wordt. Een dergelijke toestand is zoowel psychisch als maatschappelijk het gunstigste. Dat neemt niet weg, dat de mensch, die offers met vreugde brengt, zich toch wel degelijk bewust blijft van de innerlijke moeilijkheid, ja soms van het leed aan het offer verbonden, zoodat het als een miskenning treft, wanneer zijn handelwijze als zelfzuchtig zou worden betiteld. De vrouw, die als echtgenoote, als moeder, als verpleegster, of in ander maatschappelijk werk zich geheel aan anderen wijdt, brengt daarmee ook verlangens en gevoelens ten offer en zij kan dit op sommige oogenblikken pijnlijk ervaren.

Als dan de man dat offer wil ontkennen met de bewering, dat zij het toch zoo gewild heeft en dat zij haar gevoelens volgt, dan doet hij haar onrecht, want het één sluit het ander niet uit. De man, die zijn zaak tot bloei brengt, die in wetenschap of kunst werk van blijvende waarde wil leveren, of die de gemeenschap dient als ambtenaar of soldaat met de toewijding van zijn geheele persoonlijkheid, moet daarvoor ook zeker veel kunnen offeren en wanneer de vrouw geneigd is dit over het hoofd te zien en hem alleen zelfzuchtige bedoelingen toekent, dan verdedigt hij zich niet ten onrechte met een verwijt van kortzichtigheid en bekrompenheid.

In dit vraagstuk van de wederzijdsche waardeering werkt nog een andere invloed mee, die het dikwijls verscherpt. Op één punt van de psychische onderscheiding tusschen man en vrouw zijn de meeste psychologen het wel eens, namelijk over het feit, dat het gevoel bij vrouwen een grootere rol speelt, terwijl de meesten daartegenover stellen, dat de invloed van het verstand zich bij den man sterker doet gelden. Heymans komt in zijn studie over de psychologie van de vrouw tot de slotsom, dat de meeste typisch vrouwelijke karakter-eigenschappen toegeschreven kunnen worden aan haar verhoogde emotionaliteit. Of deze zelf dan veroorzaakt is door maatschappelijke omstandigheden of door natuurlijke teeltkeus of door andere factoren, is niet gemakkelijk uit te maken. In ieder geval is deze vrouwelijke eigenaardigheid zeer algemeen en zeer oud. Daarnaast vindt Heymans nog andere eigenschappen, die hieruit slechts ten deele zijn af te leiden en die misschien ook met het maatschappelijk leven van de vrouw samenhangen. De vrouwen zijn bij voorbeeld zuiniger en minstens net zoo practisch als mannen, en overigens zijn zij moediger en geduldiger bij ziekten; ook vertoonen zij minder de neiging verplichten arbeid te verwaarloozen voor niet verplicht werk. Van belang is vooral[1]), „dat vrouwen haar persoonlijke belangen

[1]) G. Heymans, Die Psychologie der Frauen, blz. 275

minder zwaar, hoogere belangen en die van anderen daarentegen zwaarder opvatten, kortom, dat zij zich meer naar zedelijke eischen richten dan de mannen". Dit schijnt mij ook verklaarbaar uit het feit, dat vrouwen biologisch minder zelfstandig zijn, zoodat een zekere moreele orde in de kleinere of groote gemeenschap, waarin zij leven, haar zeer ter harte moet gaan. Het gevoel zoekt vooral verband, wisselwerking met anderen. Het werkt de op anderen gerichte houding uit en deze wordt daardoor waarneembaar. Men zou de moraal ook kunnen betitelen als een ordening van die wederzijdsche houdingen tot wetmatige verhoudingen. Alle maatschappelijke menschelijke waardebepalingen worden door het gevoel zeer naar voren gebracht. Hierdoor komt het, dat bij de vraag naar zelfzucht of offervaardigheid, die wij zoo straks bespraken, vrouwen meestal heftiger een standpunt innemen dan mannen. Ook zal de vrouw er in het algemeen meer op staan, dat haar offers gewaardeerd worden, terwijl een zelfzuchtige vrouw door die eenzijdige uitwerking van haar gevoelens bijzonder kan opvallen als antipathiek.

Tegenover de meerdere differentiatie van het gevoelsleven van de vrouw staat bij den man het meer ontwikkeld denkvermogen. Ook deze eigenschap is zeer oud en moet waarschijnlijk zoowel aan biologische als maatschappelijke oorzaken worden toegeschreven. Voor de ontwikkeling van het liefdeleven is deze eigenschap dikwijls een storende factor geweest. Het verstand heeft meestal weinig neiging om met gevoelens rekening te houden en de zakelijke verhouding doet zich dan gelden ten koste van de persoonlijke erkenning. De onredelijkheid van het gevoel werd zoo lang gesmaald, dat menige vrouw er toe gebracht is, zelf haar gevoeligheid als iets minderwaardigs te beschouwen. En toch heeft het gevoel zijn redelijkheid, waarvan de eigen aard en het eigen recht door Pascal verdedigd is: „le coeur a ses raisons". Zeer geleidelijk komt het verstandelijk inzicht er

tegenwoordig toe, het eigen wezen en de eigen normen van het gevoel te erkennen. Toch is de kritiek op de zuiverheid der vormen en het inzicht in het wezen daarvan nog bij lange na niet zoo uitgewerkt als voor het verstand. Er is echter reeds veel gewonnen, doordat het verstandelijk gezichtspunt niet meer in alle dingen als de laatste of hoogste wijsheid wordt beschouwd. Wanneer het verstand bereid is te dienen, dan kan het ook hier een groote hulp zijn bij de ontwikkeling, zooals ik mede door dit boekje hoop te toonen. In de practijk van het leven beteekent de erkenning van het gevoelsstandpunt weliswaar niet het goed praten van alle gevoelshoudingen, maar toch zeker een grootere eerbied en meerdere aandacht voor de gevoelens van anderen. Hiermee komen wij terug op het vraagstuk van het moderne huwelijk. Wij bespraken den invloed daarvan op de vrouw en op de onderlinge verhouding, maar wij hebben de vraag nog niet beantwoord, welke veranderingen voor den man met dit nieuwe ideaal zijn verbonden.

Al springt het in het oog, dat andere opvattingen in het huwelijksleven vóór alles het bestaan van de vrouw veranderen en aan haar opvoeding geheel nieuwe eischen stellen, toch hangt hierin veel van den man af. Het beeld, dat hij zich als ideaal stelt voor zijn levensgezellin en voor de vrouw in het algemeen, zal bij de nieuwere opvattingen aanzienlijk verschillen van vroegere idealen. In maatschappelijke zaken zal hij zijn zelfgenoegzaamheid en eigengerechtigdheid moeten opgeven en hij zal de vrouw daar als een gelijkwaardig — zij het ook niet als een gelijk — wezen erkennen. Op sexueel gebied moet hij dan afstand doen van de voordeelen, die de dubbele moraal hem schonk. De moreele en economische onafhankelijkheid van de vrouw is niet te vereenigen met het overheerschend maatschappelijk gezag van den man. De houdingen van de mannen van onzen tijd tegenover deze meerdere erkenning van de vrouw, loopen natuurlijk sterk uiteen. Wanneer velen aanvoeren, dat de vrouw niet rijp is voor deze onafhankelijk-

heid, dan kunnen zij daarbij terecht wijzen op een overstelpend aantal vrouwen, die met het oude ideaal tevreden zijn en die geen meerdere zelfstandigheid wenschen. De waarde van een ideaal wordt echter niet in hoofdzaak beheerscht door het aantal zijner aanhangers. Nieuwe idealen worden eerst door kleinere groepen van menschen gesteld en ontwikkeld. Een steeds toenemend aantal mannen van onzen tijd heeft de dubbele moraal verworpen, omdat zij inzagen, dat die sexueele vrijheden een minderwaardig surrogaat vormen, dat niet in staat was de armoede, de leegte en de verveling van hun liefdeleven een schijn van bekoring te geven. Ook zij, die wel door het avontuurlijke geprikkeld en gelokt kunnen worden, zien steeds beter in, dat zij met het toegeven aan dergelijke verleidingen de veel grootere en diepere levenswaarden in gevaar brengen, die zij in een inniger, blijvende verhouding tot hun vrouw hebben gevonden. Steeds minder zal ook de verontschuldiging kunnen gelden, dat de saaiheid en de verveling van het huwelijksleven den levenslustigen mensch er toe moet brengen daarbuiten sexueele aanraking te zoeken. Want de mogelijkheden tot levensuiting worden zeker aanmerkelijk grooter bij de aanvaarding van het nieuwe ideaal. Hoe meer ieder van beiden een levend contact heeft met menschen en stroomingen op allerlei gebied, des te meer afwisseling zal de onderlinge wisselwerking kunnen bieden. Hoe meer de persoonlijkheid ook in het huwelijksleven haar uiting zoekt, des te sterker zal er naar gestreefd worden, dat de fantasie ook in kleine nuances telkens weer nieuwe uitdrukkingen daarvoor doet vinden. Ook geschillen en kleine conflicten zijn zeker niet zonder meer een nadeel, want als gezocht wordt naar een goede oplossing, kunnen zij het onderling begrip veel verbeteren. Zeker zullen de meeste van dergelijke huwelijken moeten beschikken over eenigen vrijen tijd om ervaringen te verwerken en ook om het contact met andere menschen aan te kweeken, dat meestal onmisbaar zal blijken voor de ont-

plooiïng van eigen mogelijkheden. Het huwelijk vormt dan op deze wijze een centrum van streven naar eenheid en begrip, dat zich van het oude ideaal onderscheidt, doordat het niet innerlijk gesteld wordt als iets afgeslotens tegenover de maatschappij. Het is als een doorwerken van het democratisch beginsel om ieder in zijn sfeer tot zijn recht te laten komen, ook in het verband van het gezin. De toepassing van dat beginsel is ook hier niet altijd gemakkelijk, zooals wij nog nader zullen bespreken bij de vragen van de sexueele opvoeding. Maar het maakt het leven in vele opzichten rijker en afwisselender. De man, die dit eenmaal heeft ingezien, zal meestal ook wel bereid gevonden worden om mee te werken tot het verkrijgen van andere verhoudingen. Niettegenstaande die bereidwilligheid zal hij innerlijk daartoe dikwijls meer weerstanden hebben te overwinnen, dan hem zelf bewust zijn. Al erkent hij theoretisch het eigen wezen van de vrouw, toch zal hij dikwijls vinden, dat hij door ervaring en inzicht practisch beter in staat is de leiding te nemen. Dit is ook zeer vaak het geval, maar als de man de vrouw wil helpen om haar zelfstandigheid te vinden, dan zal hij haar ook de gelegenheid moeten laten om zich te vergissen en dingen verkeerd te doen. Want de ervaring is nog altijd het machtigste middel voor wie willen leeren. Dikwijls zal de man in dezen tijd op verschillend gebied zich eenigszins hulpeloos gevoelen tegenover de veranderlijkheid van de vrouw, die het eene oogenblik zijn steun zoekt en het volgend oogenblik alles alleen wil doen. Deze wispelturigheid van de vrouw hangt wel eenigszins met het sterke gevoelsleven samen, maar wordt in den tegenwoordigen tijd toch zeker vergroot door de innerlijke veranderingen, die de vrouw in haar verhoudingen doormaakt. De man, die in plaats van een aan- en afhankelijke huisvrouw, die tegen hem opziet en zijn leiding geheel aanvaardt, liever een krachtige gezellin met een eigen persoonlijkheid naast zich heeft, zal geduld en begrip moeten ontwikkelen om samen met zijn vrouw

de omstandigheden te zoeken, die dat ideaal het best kunnen dienen.

Tot slot wil ik er nog eens met nadruk op wijzen, dat in de practijk allerlei overgangen bestaan tusschen de twee vormen van huwelijksideaal, die ik hier voor de duidelijkheid tegenover elkaar heb gesteld. Deze overgangen ontstaan meestal onbewust en zij groeien in gelukkige huwelijken vanzelf uit de wisselwerking van persoonlijke ervaring en heerschende opvatting. Voor de maatschappij is dat een groot voordeel, omdat aldus veel van het waardevolle van de oude vormen meegenomen kan worden en aangepast aan nieuwe inzichten. In het oude type van den ridderlijken, strijdbaren man en van de zachtzinnige, fijnbesnaarde vrouw was ook iets heel moois; de menschheid zou verarmen als het geheel verloren ging in de omwenteling van de opvattingen. De mensch is nooit geheel vrij en objectief in de beoordeeling van zijn uitingsvormen. Heerschende idealen hebben altijd de neiging buiten te sluiten, wat er niet bij past. Hieraan is niet te ontkomen, want de kracht en de invloed van een ideaal hangen samen met het vermogen om uitdrukking en steun te geven aan de aandriften in den mensch. Hoe meer van het zoeken en streven in de menschelijke ziel in dat ideaal vereenigd kan worden, hoe meer het in rijkdom van uitdrukking allerlei verschillen omvatten kan, van des te grooter beteekenis zal het voor de menschheid zijn. En wij moeten hopen, dat het huwelijk in den komenden tijd aan deze twee eischen zal kunnen voldoen: richting, vorm en houvast te geven aan het liefdeleven van den mensch en tevens de verschillende wijzen, waarop het heil gezocht en gevonden kan worden tot hun recht te laten komen.

DE SEXUEELE OPVOEDING

A De zin der opvoeding

Misschien hebben sommige lezers zich erover verwonderd, dat ik de bespreking van het huwelijksideaal direct liet volgen op de analyse der sexualiteit, omdat de sexueele opvoeding toch aan het huwelijk vooraf dient te gaan. Het is echter van belang duidelijk in te zien, dat de beteekenis van de opvoeding en de wegen, die zij heeft te gaan, pas begrijpelijk worden, wanneer eenerzijds de grondslagen van het sexueele leven en anderzijds het vormende ideaal ons helder voor oogen staan. Verschillende huwelijksidealen zullen het doel van de sexueele opvoeding op bepaalde punten kunnen wijzigen. Zoo heeft de meer persoonlijke opvatting van het huwelijk zeker ook veranderingen gebracht in de houding, die de opvoeding hier aanneemt tegenover het kind. De grootere onafhankelijkheid in het oordeel en de sterkere zelfstandigheid van de persoonlijkheid, die het nieuwe ideaal vraagt, leidt ertoe, dat men het kind er al vroeg aan wil wennen eigen ervaring te verwerken en verantwoordelijkheid voor zichzelf op zich te nemen. De plicht tegenover de omgeving, die bij de oudere opvattingen zulk een overheerschende rol speelde, komt hier dan op de tweede plaats. Men kan niet zeggen, dat in één van beide gevallen minder beheersching geëischt wordt dan in het andere. Beheersching van de elementaire sexueele uitingsvormen is voor alle opvoeding een eerste noodzakelijkheid, maar de motieven, waarom deze van het kind en den jongen mensch gevraagd wordt, zijn in beide gevallen anders georiënteerd.

Waar de maatschappelijke eisch door de autoriteit van de familie wordt gesteld, daar heeft de conventioneele moraal een bijna goddelijk gezag. De heerschende vormen gelden als heilig en alle opvoeding is er dan op berekend die vormen als onveranderbare waarheid in te prenten. Wanneer die vormen dan maar in principe worden aanvaard, dan kan daarnaast meestal een zekere mate van schijn oogluikend worden toegelaten en bij dezen vorm van opvoeding leeren vele kinderen dit al spoedig. Bij het meer persoonlijke ideaal is beheersching van de eenvoudige uitingen evenzeer een noodzakelijke eisch, maar het gezag van dien eisch wordt hier meer ontleend aan de wetten van de innerlijke ontwikkeling, die organisatie en zelfbestuur als onmisbaar doen zien om de persoonlijkheid tot verwezenlijking te brengen. Het bezwaar is hier, dat het ideaal wel eens vaag en onwezenlijk blijft, of dat het verkeerd gekozen is. Aan het eigen inzicht en het eigen geweten worden groote eischen gesteld en schijn is bij dit ideaal veel gevaarlijker dan bij het maatschappelijke, omdat de contrôle hier niet door de gemeenschap geschiedt, maar door het eigen geweten. Hierbij is dus meer mogelijkheid om eigen waarden te vinden, ook als deze niet geheel overeenstemmen met de conventioneel erkende, maar tevens bestaat veel meer gevaar om te verdwalen.

Deze beide motieven om ordening en beheersching te leeren tegenover den instinctieven aanleg lijken mij ook niet tegengesteld in wezen. Alle ordening vindt haar ontstaan in individueele geesten, maar wat het voorgeslacht aldus veroverd heeft wordt in het maatschappelijk leven als wet en moraal vastgelegd. Een beroep op de aanpassing aan de maatschappelijke orde is zeker net zoo goed gewettigd als een beroep op het innerlijk moreel gezag, want in ieder mensch leeft ook het maatschappelijk wezen, dat zich één voelt met volk en ras. Daar staat echter tegenover, dat geen enkele menschelijke gemeenschap verder kan komen in haar ontwikkeling, als de

heerschende moraal en de heerschende opvattingen niet getoetst mogen worden aan het innerlijk inzicht, dat zich in den enkeling kan doen gelden. Verschillende tijden zullen in dit opzicht verschillende accenten leggen, omdat de behoeften der menschen niet altijd dezelfde zijn. Bovendien is de karakteraanleg verschillend en zullen sommige menschen en kinderen meer toegankelijk blijken voor het maatschappelijk gezag, terwijl anderen vóór alles de innerlijke autoriteit tot zuiverheid moeten trachten te brengen. In de meeste menschen zal een wisselwerking tusschen beide den weg wijzen om door beheersching tot een zekere eenheid van leven te geraken.

De eerste schreden op het pad der beheersching kunnen zeker niet door eigen inzicht worden geleid. Ook waar kinderen ver genoeg zijn om naar redenen te vragen, is het niet altijd mogelijk hun den zin te verklaren, van wat goed en kwaad is, van wat mag en wat niet mag. Dit is voor jonge kinderen ook geen erg groot bezwaar, omdat redelijke overwegingen daar nog van weinig belang zijn. Maar wat wel noodig is en wat meestal wordt onderschat, dat is, dat ouders en opvoeders zelf duidelijk den zin begrijpen van hun maatregelen. Want doen zij dit niet en hebben zij ook niet de rotsvaste overtuiging van het overgeleverde gezag — die tegenwoordig steeds meer afneemt — dan worden zij onzeker en aarzelend, en onbewust werkt dit door in de kinderen en het maakt hen onzeker en chaotisch. Daarom is het voor de opvoeding in den tegenwoordigen tijd allereerst noodig, dat ouders en opvoeders den zin der opvoeding leeren verstaan. Wat de sexualiteit betreft beteekent dat aan den eenen kant begrip voor den sexueelen aanleg en de conflicten, die daarin liggen en aan den anderen kant kennis van de wegen, waarlangs die oorspronkelijke vormen zich veranderen kunnen in de richting van het gestelde ideaal.

B Dressuur als oudste factor van de opvoeding

Een van de belangrijkste resultaten van de nieuwere inzichten in het sexueele leven is de samenhang tusschen allerlei zeer vroege uitingsvormen en mogelijke stoornissen. Dit leidt tot de opvatting, dat de opvoeding eigenlijk niet vroeg genoeg kan beginnen. Al voor den zuigeling is de houding van de omgeving van veel gewicht. Het doel is hier reeds hetzelfde als op lateren leeftijd, namelijk het bevorderen van een zekere harmonie in de uitingen, die den lichamelijken en den psychischen groei bevordert. Behalve het afweren van ziekten is voor den zuigeling vooral rust en orde in de omgeving belangrijk. Regelmaat in voeding, reiniging en slaap legt den grondslag voor het gemaklijker aannemen van orde op later leeftijd. Zelfs is wel verklaard, dat men enkel door regelmatige gelegenheid tot ontlasting te geven een zuigeling zindelijk kan maken. Zeker wordt deze aanpassing door een regelmatige orde zeer vergemaklijkt en dikwijls is de rust of de onrust van zuigelingen van eigenschappen van de moeder afhankelijk. De eerste belangrijke aanpassingen, die van het kleine kind worden gevraagd, zijn het spenen en het zindelijk worden. De borstvoeding geeft een gemakkelijke bevrediging en de moeder is dan nog als het ware het eigendom van het kind. Dat dit niet zoo zonder meer wordt opgegeven, bewijst de weerstand, die vele kinderen tegen het eten vertoonen en ook het duimzuigen, dat als een surrogaat moet worden beschouwd. Hier blijkt het eerst de binding, die van oudere vormen kan uitgaan. Evenals bij het zindelijk worden moet men zich hier duidelijk voor oogen stellen, dat opvoeding op dezen vroegen leeftijd niets anders beteekent dan dressuur. Er is nog geen contact langs den weg van het begrip of van liefdegevoelens mogelijk, het kind zoekt eenvoudige bevredigingen, die met de instincten samenhangen en om daarin de goede richting te doen volgen, is het noodig dat de oude vormen, die overwonnen

moeten worden, onaangenaam en de nieuwe aantrekkelijk worden gemaakt. Deze werking van dressuur, van het door uiterlijke invloeden regelen der vormen, gaat geruimen tijd door als een zeer gewichtig bestanddeel der opvoeding, ook nadat geleidelijk meer onmiddellijk contact met de opvoeders mogelijk wordt. Het is op dezen leeftijd vooral van gewicht, dat de vorming van fixaties zooveel mogelijk wordt vermeden. Dit geschiedt door ervoor te zorgen, dat aan geen uitingsvorm van elementairen aard een overmatige bevrediging wordt verbonden. Dergelijke uitingen zijn het gewasschen worden, ontlasting en urineloozing, sterke liefkoozingen, eigen naaktheid, of het zien van naaktheid, masturbatie en dergelijke. Sommige van deze uitingen doen als vrij onschuldig aan en hebben soms iets grappigs of vermakelijks voor de ouders, zoo, wanneer een kind graag naakt rondspringt of lange vertooningen maakt als het op het potje zit. Niet alles behoeft ook even zwaar genomen te worden. Het gaat hier vooral om een zekere maat, zoodat de voortgang van de vormen niet verstoord wordt. Ouders, die zelf een zekere harmonie en orde in hun leven bezitten, zullen veel hiervan als vanzelfsprekend beschouwen. Maar toch is het goed dit alles niet te eenvoudig te zien, omdat het begrip voor moeilijkheden en stoornissen dan niet ontwikkeld wordt. Wij willen thans enkele moeilijkheden afzonderlijk nagaan.

Bij het *wasschen en reinigen* van kinderen is de juiste maat al een zaak van belang, omdat eenerzijds vuile luiers een zekere prikkel kunnen geven, maar anderzijds veel en intens wasschen ook sensaties in de streek van de geslachtsdeelen kunnen bevorderen.

Van meer belang is de *regeling van ontlasting en urine*. De emoties hierbij worden dikwijls door de ouders te veel aangewakkerd en deze aanpassing wordt dan te weinig als iets vanzelfsprekends voorgesteld. Het gewichtigste punt bij de opvoeding is niet het verbieden, maar het vinden van de nieuwe

vormen. Op dit punt van de verschuiving in den uitingsvorm bij kinderen is veel nieuw inzicht in wording. Freud heeft bij voorbeeld gevonden, dat belangstelling voor de eigen ontlasting samenhangt met belangstelling voor andere zaken, die het kind zelf maakt, zooals zandvormen of teekeningen. Een zekere neiging om ontlasting op te houden zou op andere wijze uitdrukking vinden in een neiging om te verzamelen en te bezitten. Er is op dit gebied zeker nog plaats voor vele nauwkeurige onderzoekingen. Niet alles wat hier wordt verkondigd kan den toets der kritiek doorstaan, maar het algemeene inzicht in de opeenvolging van vormen, waarin de emotioneele spanning uitdrukking zoekt, is zeker van het allergrootste gewicht. Het afleiding zoeken voor verkeerde vormen, die pas in het begin van de ontwikkeling zijn, zal bij duidelijker inzicht veel gemaklijker blijken dan het onderdrukken van eenmaal gefixeerde vormen door verbieden. En ook bij bestaande fixaties zal de meeste aandacht gevestigd moeten worden op het vinden van nieuwe uitdrukkingsmogelijkheden. In vele spelletjes van kinderen kan men ontdekken, hoe de natuurlijke aanleg in dezelfde richting werkt door geleidelijk van den eenen vorm naar den anderen over te gaan.

Overmatig *wennen aan liefkoozingen* kan zeker bijdragen tot latere moeilijkheden voor het kind. Daardoor wordt in deze gevoelige jaren de behoefte aan lichamelijke sensaties in sterke mate vergroot en verder maakt verwennen het in het algemeen moeilijker later de aanpassing aan de buitenwereld te verwerven.

Ook bij *lichamelijke bestraffingen* moet men oppassen, dat geen sterke sensueele prikkels ontstaan. Het komt nogal eens voor, dat menschen hebben meegedeeld, dat zij voor het eerst bij een pak voor den broek sexueele sensaties hebben ondervonden. In het algemeen liggen de elementaire vormen van pijn en wreedheid dicht bij de primitieve sexueele gevoelens en opvoeders zullen goed doen met verdacht te zijn op de

mogelijkheid van deze combinatie. Ook verdient het geen aanbeveling kinderen voor straf eenvoudig langen tijd in bed te stoppen, daar hieruit licht onanie kan ontstaan.

Naaktheid is voor de meeste kinderen een bron van vreugd, zoowel wat hun eigen lichaam betreft als bij anderen, waar dan allerlei lichamelijke belangstelling bevrediging kan vinden. Nu tegenwoordig de naaktheid niet meer als verachtelijk en beschamend zonder meer wordt aangezien, maar integendeel de hygiënische voordeelen van licht en lucht voor de huid steeds meer erkenning vinden, nu voelen vele ouders zich onzeker, hoe zij hierin bij de opvoeding moeten handelen. Aan den eenen kant zien zij in, dat het een voordeel zou zijn, niet alleen voor de hygiëne, maar ook voor den schoonheidszin, wanneer het zou gelukken de naaktheid weer meer als iets gewoons te beschouwen en de sexueele prikkeling ervan te scheiden. Aan den anderen kant zal de naaktheid voor menschen, die niet voortdurend ongekleed loopen, toch steeds wel een zekeren sexueelen prikkel houden en de belangstelling van kinderen op dit gebied is ook zeker niet geheel los van sexueele invloeden, zoodat men ook niet van een oorspronkelijke volkomen onschuld kan spreken. De oude betiteling van alle naaktheid als onkuisch is ook niet geheel ongemotiveerd, maar wel ontzaggelijk overdreven. In plaats van werkelijk te bevrijden van mogelijke prikkelingen op dit gebied, schept zij ook dikwijls een overdreven gevoeligheid. Voor de opvoeding lijkt het mij hier belangrijk, dat de verhouding thuis, tot de ouders, broertjes en zusjes, gescheiden wordt beschouwd van het algemeenere probleem. Ik acht het een voordeel, wanneer kinderen in een grooter verband, zooals bij baden of gymnastiek de naaktheid als iets gewoons leeren beschouwen. Maar het is niet gunstig, als die naaktheid in het bijzonder verbonden zou worden met de personen van ouders, broertjes of zusjes, ook al zou daarbij de gewoonte een natuurlijke verhouding doen ontstaan, die niet tot bijzondere prikkeling leidde.

Want de kans zou dan toch groot zijn, dat bij de versterking der sexueele gevoelens in de puberteit deze aan dergelijke herinneringsbeelden zouden vastknoopen en daarmee sexueele gevoelens aan verkeerde objecten zouden worden gefixeerd. Een grootere vrijheid binnen het gezin dan daarbuiten is dus zeker niet aan te raden.

Afzonderlijke slaapkamers voor kinderen zijn al op zeer jeugdigen leeftijd gewenscht. Onderzoekingen bij zenuwpatiënten hebben de overtuiging gewekt, dat het hooren en het zien van sexueele intimiteiten bij gevoelige kinderen werkingen kan veroorzaken op een leeftijd, waarop de meeste menschen dat in het geheel niet verwachten. Die werkingen hebben op dat tijdstip dan ook meestal geen scherp omschreven vorm en kunnen zich in onrust en angsten openbaren, maar door de geringe organisatie van het zieleleven kunnen zij soms van invloed zijn op de latere ontwikkeling. Al in het tweede of derde jaar zijn dergelijke werkingen mogelijk en het is dus voor de rustige ontwikkeling van het kinderlijk gevoelsleven het zekerste de kinderen vroeg aan een rustige eigen slaapgelegenheid te wennen. Dan kan tevens gemaklijker een te groote intimiteit bij het toilet worden vermeden. Ook het in bed nemen van kinderen door volwassenen moet niet tot een geregelde gewoonte worden gemaakt. Hiervoor geldt in sterke mate, wat reeds over het wennen aan liefkoozingen werd opgemerkt.

Masturbatie komt al bij kleine kinderen lang niet zeldzaam voor. Men behoeft maar in de achterbuurt van een groote stad rond te loopen om te zien hoe veelvuldig kleine kinderen met de hand aan de geslachtsdeelen wrijven, of op andere wijze dergelijke prikkels opwekken. Vele moeders hebben te weinig aandacht voor dergelijke uitingen, die toch wel belangrijk genoeg zijn om ernstige pogingen te doen het kind ervan af te brengen. Verbieden en bestraffen is hiervoor meestal niet voldoende. Wel kan het nuttig zijn kinderen aan bepaalde houdingen bij het slapen te wennen, waarbij dergelijke handelingen

niet zoo gemakkelijk geschieden en door reinheid zooveel mogelijk prikkelingen in de buurt van die organen te vermijden, maar een zeer belangrijk punt zal hier toch ook weer het vinden van afleidende uitingsvormen zijn. Mevrouw Montessori, die ik hierover eens naar haar ervaringen vroeg, deelde mij mede, dat vele van de verwaarloosde kindertjes, waar zij het eerst haar methode bij beproefde, vanzelf met hun slechte gewoonte ophielden, als de belangstelling voor het leerspel hen gepakt had. De spanningen worden dan in andere banen geleid. Dat hierbij leiding van groot nut kan zijn, is iets, dat vele moeders instinctief wel weten en toepassen, maar dat door vele anderen bewust geleerd en beoefend moet worden.

Ook bij *kinderspelletjes* is leiding van ouderen van veel belang. Als jeugdige kinderen daarin te veel aan zichzelf worden overgelaten, dan kan men dikwijls duidelijk genoeg gedemonstreerd vinden, dat men niet tot de puberteit behoeft te wachten om sexueele belangstelling en uitingen bij kinderen te ontdekken. Het negeeren van deze zijde van het kinderlijke gevoelsleven door ouders en opvoeders beteekent een groot gevaar voor ongezonde stiekemigheid.

C *Opvoeding door gevoelscontact. Vertrouwen en voorbeeld*

Meestal ongeveer in het derde levensjaar, komt er een nieuw element in de verhouding tot de omgeving, dat al spoedig van grooten invloed wordt voor de opvoeding. Het kind gaat dan meer en meer zichzelf en anderen als personen beschouwen. Het merkt, dat het tegenover een onberekenbare buitenwereld staat en dat het de hulp en zorg van de machtige ouders noodig heeft. Maar ook begint het zich min of meer in die andere personen in te voelen en hen na te doen. Aldus ontstaat een sterke behoefte aan contact en liefde en het vertrouwen in de ouderen maakt het kind ontvankelijker voor wat deze het opdragen of verbieden. De verantwoordelijkheid der ouders

wordt dan ook nog grooter en de aard van de gevoelsontplooiïng tusschen het derde jaar en den tijd van de lagere school is van veel beteekenis voor den vorm, dien karaktereigenaardigheden aannemen en voor moeilijkheden, die soms pas veel later aan den dag komen. Voor het grootste deel gaat het hier om algemeen gevoelscontact, maar het behoeft wel niet gezegd, dat dit in het latere leven op allerlei wijzen met het liefdeleven en sexueele problemen blijkt samen te hangen. Een eerste gewichtig punt is, dat dit contact zich ontwikkelt en dat het kind niet door liefdeloosheid in eenzelvige geslotenheid wordt teruggestooten. Wij zagen vroeger reeds, dat bij die eenzelvigheid de regressie naar oudere vormen van lichamelijke belangstelling en ego-centrische gevoelens meer kans heeft om zich te ontwikkelen. Ook moet men voor deze gevaren vooral op zijn hoede zijn bij lichamelijke ziekte van het kind. Weliswaar ontbreekt dan meestal de liefde en zorg van de omgeving allerminst, maar deze richt zich niet in de eerste plaats op het gevoelscontact, maar op allerlei eenvoudige en vooral materiëele dingen. Ditzelfde element overheerscht bij het verwennen van de kinderen en wij zien juist dikwijls, dat moeders, die zelf moeilijk een levend gevoelscontact met hun kinderen kunnen vormen, dit gemis trachten te bedekken, door haar kinderen in allerlei eenvoudige dingen toe te geven. Gevoelscontact beteekent van de zijde van de ouders vooral, dat er eenig begrip bestaat, voor wat er in het kind omgaat en van de zijde van het kind beteekent het, meer dan iets anders, vertrouwen. Het kind voelt zich in deze jaren dikwijls uiterst onzeker, het staat ieder oogenblik voor nieuwe moeilijkheden en het heeft een overstelpende behoefte steun en liefde te vinden. Het is hevig jaloersch, waar het zich daarin tekort gedaan voelt, vooral bij ongelijkmatige verdeeling van gunsten in de familie. Kleine meisjes voelen zich in dezen tijd al wel eens erg bij broertjes achtergesteld. Onbewuste voorkeur van ouders voor één of meer van hun kinderen is natuurlijk ook geen zeld-

zaamheid, maar het is zeer wenschelijk, dat ouders zich hierin leeren beheerschen.

Behalve de sterk uitgesproken voorkeur van één der ouders is er in het vraagstuk van het gevoelscontact nog een gewichtig punt, dat het sexueele leven raakt, namelijk de *voorlichting van kinderen* op dit gebied. Er wordt in den laatsten tijd nogal eens over gestreden, of men vragen van kinderen over geslachtsverschil, geboorte en bevruchting eerlijk moet beantwoorden of niet. De voordeelen, die aangevoerd worden om een andere houding te motiveeren dan de van ouds gebruikelijke misleiding met behulp van ooievaar en kool, kan men als volgt samenvatten: 1e. De vorm, waarin kinderen dergelijke voorlichting ontvangen, is lang niet onverschillig en het is bijna niet te vermijden, dat zij reeds vrij vroeg op school en op straat ingelicht worden, als hun belangstelling is gewekt. 2e. Het feit, dat er een geheimzinnig gebied is, waar zij buiten worden gehouden en dat hen toch nauw raakt — bij voorbeeld de komst van een broertje of zusje — een gebied, waarover de ouders hen onjuist inlichten, zooals zij dikwijls wel degelijk bemerken, dit feit stoort het goede gevoelscontact dikwijls meer dan oppervlakkig lijkt. 3e. Er bestaan heel wat waarnemingen, die het waarschijnlijk maken, dat, terwijl het verbodene en het geheimzinnige het fantasie-leven van het kind in sterke mate met dit probleem vervult, daarentegen een rustig, eenvoudig antwoord het vraagstuk als iets gewoons en natuurlijks doet beschouwen, waarover dan niet verder wordt gedacht.

Wat kan er tegen sexueele voorlichting worden aangevoerd? Men oordeelt, dat kinderen er te vroeg rijp door zullen worden, doordat zij met een gebied in aanraking worden gebracht, dat zij nog niet kunnen verwerken. Het sexueele leven wordt als een zoo troebele en duistere zaak beschouwd, dat men het wenschelijk acht, dat een groot stuk zieleleven van het kind georganiseerd wordt in een sfeer, die daar geheel buiten

staat. Ook vreest men wel eenigszins een te groote toenadering tot volwassenen, een aantasten van het gezag der ouders, doordat kinderen dan merken, dat die ouderen allerlei doen, dat bij kinderen met zoo groote afkeuring wordt bejegend. Men vergeet bij deze bezwaren dan echter, dat zij juist geschapen worden door de onvoldoende opvoeding op dit gebied — in dit geval van de ouders zelf — en dat wij hier dus een soort kringloop voor ons hebben. Want dat gevaar van vroegrijpheid zou kunnen worden vermeden, als de ouders maar op den juisten tijd en in een gewonen en natuurlijken vorm de vragen van hun kinderen konden beantwoorden. En het sexueele gebied zou heel wat minder troebel en onzuiver zijn, als het verband met andere gebieden niet zoo voortdurend kunstmatig in theorie en practijk werd genegeerd, zoodat achterbakschheid en oneerlijkheid hier voor overigens eerlijke menschen, iets volkomen onmisbaars is gaan lijken. In plaats van in te zien, dat ook het sexueele geheiligd kan worden, heeft men het aldus van alle zuiverende invloeden uitgesloten. Het gevolg is, dat maar weinig ouders in staat zijn, hun kinderen op dit belangrijke punt bij hun ontwikkeling te helpen. Practisch is het daarom in vele gevallen helaas juist, dat sexueele voorlichting door de ouders niet bepaald gewenscht is, omdat zij door hun eigen onbeholpenheid en schuwheid hier eerder verwarrend zouden werken. Maar het is een droevig verschijnsel in onze cultuur en men mag hopen, dat steeds meer ouders deze taak op zich kunnen nemen.

Voor degenen, die dit aandurven, volgen dan de practische vragen, wanneer, door wie en hoe die voorlichting het best kan geschieden. Als algemeene regel kan hierbij gelden, dat het wenschelijk is, hier geen bijzondere gevoelens op te wekken, die een scheiding van andere gebieden kunnen bewerken, waardoor het gewone en natuurlijke verband wordt verbroken. Het komt mij dan ook wenschelijk voor, in het algemeen af te wachten, tot het kind zelf vragen stelt en niet

meer dan deze vragen zelf te behandelen. Aan den anderen kant moet men dan ook niet te terughoudend of te geheimzinnig doen over alles, wat dit gebied betreft. Naar aanleiding van de geboorte van dieren of van de komst van een baby in de omgeving zullen in een sfeer van vertrouwen meestal ook wel vanzelf vragen voor den dag komen. Weet men eenmaal, dat het kind zich met een dergelijk onderwerp bezig houdt,dan kan men ook wel nader richting trachten te geven aan zijn denken door sommige toevoegingen. Wij komen hier aan de vraag, hoe het kind het best kan worden voorgelicht. Het lijkt mij niet mogelijk hiervoor zeer bepaalde regels te geven, omdat juist als het op een ongedwongen wijze zal geschieden, allerlei omstandigheden hier de details mede zullen bepalen. Voorbeelden uit het planten- en dierenrijk kunnen zeker veel helpen om het vraagstuk algemeener en natuurlijker te doen bezien. De overleden Amsterdamsche arts J. Stärke heeft in een boekje voor de Wereldbibliotheek[1]) verschillende vormen van dergelijke voorlichting op aardige wijze behandeld. De ervaring heeft ook al in heel wat gevallen geleerd, dat kinderen, die op dergelijke tactvolle wijze worden voorgelicht, zich heel wat minder krampachtig met dergelijke zaken bezighouden, dan dikwijls geschiedt bij andere kinderen, die in het oog van de ouders nog zoo heerlijk onschuldig zijn. De vraag, wie het kind zal voorlichten, heb ik eens door een bekend Duitsch professor in de psychiatrie hooren beantwoorden met: „door wie er maar het meest geschikt voor is, ouders, onderwijzer, arts of wie ook, als het maar tijdig gebeurt". Gezien echter de moeilijkheid van het juiste oogenblik en het zoo natuurlijk mogelijke verband lijkt het mij, dat de ouders hiervoor vooral in den tijd vóór de puberteit toch het meest in aanmerking komen. En het is ook niet zoo overmatig

[1]) Afdeeling Handboekjes, J. Stärke. De sexueele opvoeding onzer jeugd.

moeilijk voor hen, als zij maar eenmaal hebben ingezien, dat hun onvrijheid en gemakzucht geen voldoende reden vormen om een stuk opvoeding te verwaarloozen, dat zijzelf niet hebben gekregen. Hoeveel goeds er dikwijls in traditie moge vastgelegd zijn, op dit punt heerschen gewoonten, waar men zeker niet trotsch op kan wezen. De houding der ouders wordt meestal onwillekeurig door de kinderen overgenomen, maar juist daarom is het noodzakelijk, dat die houding bij de ouders door bewust inzicht wordt veranderd.

Als het contact tusschen ouders en kinderen op dit punt wat vrijer is, dan zullen de ouders ook eerder merken, als er iets niet in den haak is en gemaklijker ervaren, wat dit is. Verkeerde invloeden van slechte vrienden en vriendinnetjes of verkeerde gewoonten, zooals de masturbatie, zullen dan ook gemaklijker bestreden kunnen worden. Toezicht hierop blijft noodig, omdat de mogelijkheid van verkeerde invloeden en regressie steeds blijft bestaan. Wat ik hierover opmerkte voor een jongeren leeftijd blijft dus van kracht. Maar de opvoedende invloed, waarmee het kind bereikt moet worden, verandert in den loop der jaren. Was deze eerst bij gemis aan contact in hoofdzaak dressuur, al spoedig worden de gevoelsverhouding en het voorbeeld de belangrijkste invloeden. Vooral het laatste element wordt nogal eens onderschat door ouders, die de verantwoordelijkheid daarvan maar liever niet zouden willen aanvaarden. Nog wat later komt hierbij een nieuwe invloed, die in een later stadium meestal de belangrijkste wordt. Dit is het zelfbestuur volgens een ideaal.

D De puberteit. Vorming van zelfbestuur door inzicht en ideaalstelling

Wij hebben tevoren (blz. 19 en volgende) uitvoerig nagegaan, wat er in de puberteit in het zieleleven verandert en ik wil hierop thans niet terugkomen. Maar wel moeten wij hier de

vraag bespreken, hoe de opvoeding in dit proces kan ingrijpen om er leiding aan te geven en door welke beginselen zij daarbij moet worden bezield. Als men de practische vraag onder de oogen ziet, hoe kinderen in de puberteitsveranderingen kunnen worden geleid, dan wordt hier al dadelijk duidelijk, van hoe groote waarde het is, als het vertrouwen in deze zaken tusschen ouders en kinderen niet is verstoord geraakt. Van beide zijden valt het dan veel lichter moeilijke punten aan te raken, die anders vaak weggestopt blijven. Ouders maken zich dan dikwijls maar liever wijs, dat zij door vragen of inlichtingen sluimerende gevoelens zouden wekken en dat zij hun kind liever in zijn onschuld moeten laten. Sommige ouders strekken dit zelfs zoover uit, dat zij hun dochtertje niet van te voren inlichten over de menstruatie of hun jongen onkundig laten over de beteekenis van erectie en zaadloozingen. En toch geven deze verschijnselen, die onvermijdelijk in de puberteit optreden, een zoo natuurlijke en gemakkelijke aanleiding om over de beteekenis en de beheersching van sexueele sensaties te spreken. Afgezien van het feit, dat schrik en angstige spanning anders aan dergelijke verschijnselen verbonden kunnen worden, is het wenschelijk, dat hieraan raadgevingen vastgeknoopt worden voor lichamelijke en psychische reinheid. Wat de lichamelijke reinheid betreft, kan men volstaan met erop te wijzen, dat deze organen in den tijd van hun beginnende functie extra prikkelbaar kunnen zijn, zoodat prikkels door ophooping van afscheidingen vermeden moeten worden. De geslachtsdeelen moeten dus behoorlijk rein gehouden worden. Om dezelfde reden van verhoogde prikkelbaarheid kan men aanraden alles te vermijden, waarvan het kind merkt, dat het bepaalde sensaties opwekt. Aan dit punt van de psychische reinheid knoopen zich echter allerlei vragen vast en die vragen zijn het meestal, die de ouders doen terugschrikken van voorlichting op dit gebied, omdat zij ze niet goed weten te beantwoorden. Wij moeten hierop dus wat uitvoeriger ingaan.

Wanneer men aan het kind den raad geeft om sexueele sensaties, die kunnen ontstaan bij aanraking van zichzelf of contact met anderen, vooral niet te versterken of op te zoeken en om ook de gedachten niet met sexueele dingen bezig te houden, dan vindt die raad bij vele kinderen gemakkelijk weerklank. Hiermee toch sluit men aan bij vroegere beheerschingen, die het kind zich eigen heeft gemaakt. Maar veel meer dan tevoren moet men in de puberteit hiermee ingaan tegen machtige, natuurlijke drijfkrachten, omdat thans de lichamelijke drift, vooral bij jongens, een zekere rijpheid aankondigt. Het kind vraagt dan ook veel eerder: waarom mag dat niet? In den tijd, die achter ons ligt, — maar ook heden nog vrij dikwijls — werd het heil bij een dergelijke vraag door de ouders gezocht in angstaanjaging: als het kind de geslachtsdeelen aanraakt, dan zal het kind daar ziek worden, of er heelemaal ziek en slecht gaan uitzien en iedereen zal het er op kunnen aanzien, dat het dergelijke minderwaardige dingen heeft gedaan. Soms worden dergelijke opvattingen gesteund door onzinnige beweringen in boekjes, die tot moraliteit willen opwekken en daarbij onjuiste populaire voorstellingen als wetenschap verkondigen. Wij bespraken vroeger reeds, dat onanie, als zij niet tot zeer groote excessen leidt, weliswaar de lichamelijke en psychische ontwikkeling kan vertragen, maar geen blijvende sporen op lichamelijk gebied achterlaat. En de angstaanjaging is gevaarlijk, omdat het zich later kan wreken, dat angstige voorstellingen min of meer regelmatig met alle sexueele uiting verbonden worden. De groote bezwaren van de onanie en ook van het sexueele fantaseeren liggen op psychisch gebied en hier moet dus ook bij de voorlichting van het kind het zwaartepunt worden gelegd.

Als men met een kind de noodzakelijkheid van psychische reinheid bespreekt, uitgaande van de lichamelijke puberteitsverschijnselen of van verkeerde gewoonten, die men heeft ontdekt, dan kan men beginnen met een beroep te doen op

het feit, dat het kind meestal zelf heel goed voelt, of het iets verkeerds doet. Men kan uitleggen, dat dit onder anderen komt, omdat het geniepige uitingen zijn, dingen waar het kind niet voor uit durft komen. Zoodra het kind op de een of andere manier aan sensaties of fantasieën toegeeft, zal dit gevoel van iets verkeerds te doen veel meer optreden dan bij voorbeeld bij het toevallig ontstaan van dergelijke sensaties alleen. Er is dus in het kind zelf wel iets, dat waarschuwt, als het niet goed staat tegenover deze dingen. Ik wil hier dadelijk bijvoegen, dat juist de mogelijkheid er met een oudere over te kunnen spreken dit onderscheidingsvermogen veel duidelijker maakt. Want dan voelt het kind beter, dat niet het feit van sexueele organen en sensaties te hebben zelf slecht is, maar dat het afhangt van de houding, die men daar tegenover aanneemt en van wat men doet. Het kan nu zijn, dat het kind kritiek gaat oefenen op het eigen gevoel van iets verkeerds te doen of op de meeningen van de ouders en zich afvraagt: wat is daar nu eigenlijk voor slechts in? Dikwijls met de bijvoeging: ouderen doen die dingen toch zelf wel. Het is dan een gewichtige zaak, dat men kan uitleggen, waarom voor kinderen nog verkeerd is, wat voor ouderen wel mag en wat voor bedoeling er in allerlei beperkingen ligt. Het is hier van belang in te zien, ook al voor het kind, dat het hier niet eenvoudig gaat om lichamelijke dingen alleen, waar men, met het oog op de gezondheid, een zekere maat in moet houden — zooals ook bij voorbeeld bij eten en drinken — maar dat er hier veel meer aan verbonden is. Vooral twee dingen zijn met het sexueele leven verbonden, die ieder mensch heilig moesten zijn, namelijk de liefde en het ontstaan van kinderen. Zoowel voor den enkeling als voor de gemeenschap is er gevaar, wanneer deze ervan gescheiden worden. Men zou dus de *redenen, waarom reinheid en zelfbeheersching moeten worden nagestreefd*, als volgt kunnen opnoemen:

1e. Zorg en eerbied voor het eigen lichaam. Het lichaam

is in dezen tijd nog in groei en het kan niet tot kracht en ontplooiïng komen, als door een eenzijdige uiting te veel energie wordt verbruikt. Men kan hierbij met name aan de jongens uitleggen, dat de stof, die bij onanie wordt uitgescheiden, bijzonder fijn is georganiseerd en speciale krachten van het lichaam verlangt.

2e. Zorg en eerbied voor den groei van het eigen zieleleven. Als iemand zijn gevoelens en zijn aandacht eenzijdig met één zaak bezig houdt, dan kunnen andere vermogens en belangstellingen zich niet ontwikkelen. Het is niet moeilijk aan te toonen, dat een kind, dat teveel met sexueele zaken bezig is, op allerlei andere punten achterop raakt bij zijn kameraden, zoodat het er later spijt van zal hebben.

3e. Het ideaal der liefde. Sexueele uitingen hangen samen met wat het meest waardevolle is in de aantrekking tusschen menschen: met de liefde. Liefde beteekent op dit gebied, dat twee menschen op een heel bijzondere en samengestelde wijze aan elkaar verbonden zijn met hun gevoelens. Bijna in ieder mensch ontstaat vroeger of later het verlangen een ander mensch te ontmoeten, tegenover wie dit liefde-verlangen zich kan ontplooien. Om een dergelijke verhouding met kans op duurzaamheid te kunnen bereiken en daarin het geluk te vinden, moeten allerlei innerlijke verlangens en behoeften harmonisch samenwerken. Hoe meer ongebondenheid en onbeheerschtheid in de uitingen bestaat, des te moeilijker zal die harmonie worden bereikt en als men zich gewend heeft sexueele verlangens los van andere gevoelsbehoeften te uiten, dan zal het vinden van een harmonische liefdesverhouding er niet gemaklijker door worden. Wie aan liefde vasthoudt als ideaal in zijn leven, moet aansturen op evenwicht in en beheersching van zijn uitingen en moet de afzonderlijke uitingsvormen ondergeschikt maken aan het geheel.

4e. Verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap en zorg voor het eigen nageslacht. Sexueele uitingen raken de

gemeenschap der menschen, omdat zich daaruit op natuurlijke wijze het gezin kan ontwikkelen. En het gezin is — ook in onzen individualistischen tijd — een der stevigste bouwsteenen van de maatschappij. Daarom legt het aangaan van een sexueele verbintenis maatschappelijke verantwoordelijkheid op. Men moet dan in staat zijn voor kinderen te zorgen en hun opvoeding te leiden. Daarvoor is dus een zekere materieele zelfstandigheid noodig en een zekere rijpheid van ervaring en inzicht. Hieruit volgt, dat men volgens den maatschappelijken maatstaf volwassen moet zijn om de volle verantwoordelijkheid voor zijn sexueele uitingen op zich te kunnen nemen.

Om al deze redenen samen is het noodig, dat het kind en de jonge mensch de sexueele aandrift in zich tracht te beheerschen en vormen zoekt voor te bereiden, waarmee zijn geheele wezen het eens kan zijn. De samenhang en eenheid in zijn levensvormen moet vooral op dit gebied een heilig doel blijven, want hier, nog meer dan op andere punten, kunnen eenvoudige uitingen, waaraan los van het verdere wezen wordt toegegeven, het leven van een mensch desorganiseeren en uit elkaar rukken.

Misschien zullen velen deze argumenten heel juist en waar achten, maar het betwijfelen, of men er in den leeftijd omstreeks de puberteit wel veel mee beginnen kan, omdat kinderen er dan nog niet rijp voor zijn. En inderdaad is het zeer moeilijk precies een leeftijd aan te geven, waarop het kind deze inzichten kan gebruiken. Levensomstandigheden en individueele verschillen loopen in dit opzicht zeer sterk uiteen. Sommige kinderen, vooral in de groote steden, zullen al vroeg met allerlei vragen komen, terwijl voor anderen hier geen problemen schijnen te bestaan. In het algemeen zullen jongens in de puberteit ook eerder met zichzelf in botsing komen dan meisjes. Het eene argument zal een bepaald kind vooral treffen, terwijl een ander weer gevoeliger zal zijn voor een andere zijde van het inzicht. In het algemeen zal bij voorbeeld de verantwoorde-

lijkheid tegenover een nageslacht door meisjes meer worden gevoeld dan door jongens. Niet alleen de tijd, waarop men deze dingen bespreekt, maar ook het accent, dat men in zijn verklaringen legt, zal onder omstandigheden verschillend moeten zijn. Hier moet veel aan den tact van ouders en opvoeders worden overgelaten. Maar ik wil er toch nog even uitdrukkelijk op wijzen, dat, ook als kinderen niet alles van deze verklaringen geheel zouden begrijpen, toch een gunstige invloed daarvan uit kan gaan, omdat het hun al steun en zekerheid geeft te beseffen, dat hun ouders hierin zeker zijn en bereid zijn hun kennis en inzicht mee te deelen.

Terwijl men dus moet trachten het kind ertoe te brengen eenvoudige sexueele bevredigingen en uitingen op te geven ter wille van rijkere en schoone mogelijkheden in de toekomst en niet het laatst ter wille van een ideale liefde, staat men tevens voor den plicht het kind te helpen bij de ontwikkeling van die samengestelde gevoelens. Dit is voor ouders niet altijd even gemakkelijk, omdat die verdere ontwikkeling van het kind offers vraagt aan de ouders. Tot nu toe was de belangrijke factor van het gevoelscontact voor het allergrootste deel met de ouders verbonden en wanneer dit gevoelscontact zich nu ook ontplooien zal tegenover anderen, dan beteekent dit, dat ouders meer en meer van hun bevoorrechte positie afstand moeten doen. Wat eerst een hulp en een voordeel was, kan voor de verdere ontwikkeling tot een nadeel worden, als het gefixeerd wordt in dien ouden vorm. Vele ouders, en daaronder juist liefdevolle ouders, die de opvoeding ernstig hebben opgevat, trachten ook in de puberteit en daarna de verhouding tot hun kinderen op de oude manier vast te houden. Dikwijls hebben zij dan reden tot verwondering en verdriet, omdat kinderen, die tevoren volgzaam waren, nu koppig gaan tegenstreven, alles beter willen weten en allerlei andere autoriteiten gaan aanhalen. De ouders voelen zich dan genoodzaakt hun gezag te laten gelden, omdat zij de leiding niet uit handen willen geven

om het eigen bestwil van de kinderen. Vele kinderen gaan dat gezag dan haten, verzetten zich en willen hun „eigen bestwil" zelf zoeken. Anderen onderwerpen zich gedwee en blijven in hun ouders als tevoren de hoogste autoriteiten zien. Geen van beide toestanden kan als ideaal beschouwd worden. Beide bergen gevaren inzich. Wij moeten den psychologischen grondslag van deze gevaren wat nader beschouwen en wij willen met de psyche der ouders beginnen. Het gevaar is hier, dat de eerbied voor het eigen leven van het kind gestoord wordt door allerlei gevoelsbevredigingen, die ouders door hun kinderen willen bereiken. Meestal zijn de ouders op een leeftijd gekomen, waarop zij beginnen in te zien, dat het leven bepaalde idealen voor hen niet zal vervullen en hun kinderen moeten hen helpen om troost en schadevergoeding voor die teleurstelling te geven. Een moeder, die haar behoefte aan innigheid en liefde slechts ten deele bevredigd vindt door haar echtgenoot, zal bij voorbeeld in de verhouding tot haar zoon iets van dat innige contact volgens haar eigen opvatting trachten aan te kweeken. Een vader, wien het altijd gehinderd heeft, dat zijn vrouw hem op verstandelijk gebied niet volgen kon, zal tegenover een studeerende dochter een samenvatting van liefde en begrijpen trachten te beleven, die hij in zijn huwelijk heeft gemist. Ouders, die sterke eerzuchtige verlangens hebben moeten opgeven, zullen dikwijls de eischen, die zij aan hun kinderen stellen, des te hooger opschroeven en op een lager niveau vindt men het helaas niet al te zeldzaam, dat een vader opgekropte vernederingen, in de maatschappij ondergaan, thuis wreekt door een tirannieke machtswellust. Dergelijke gevoelswerkingen zijn aan niemand geheel vreemd en ook waar bewust de beste bedoelingen voorzitten om het heil der kinderen vóór alles te laten gelden, daar kunnen zij onbewust en onwillekeurig soms toch allerlei bederven. Het is dus voor alle ouders een zaak van gewicht, erop verdacht te zijn, dat er dergelijke invloeden kunnen werken, die hun objectieven kijk

op hun kinderen en op hun verhouding tot hun kinderen kunnen vertroebelen. Opvoeding van kinderen beteekent, als zij goed zal zijn, ook opvoeding van de opvoeders zelf. Want goede principes alleen zijn niet voldoende, ook inzicht in de kinderen en invoelen in hun moeilijkheden is noodig en om zich goed in een ander in te voelen moet men ook allerlei kanten van het eigen innerlijk laten gelden en ontwikkelen, waar men tevoren niet zoo op lette. Door dat groeiende inzicht zal men ook beter kunnen individualiseeren. Ook in een zelfde gezin heeft het eene kind dikwijls een andere behandeling noodig dan het andere. Sommige kunnen best wat gezag gebruiken, andere, die overmatig aan oordeel en kritiek van de ouders gebonden zijn, moeten geholpen worden om meer op eigen beenen te staan.

Van de zijde der kinderen gezien, ligt een gevaar in fixatie van bepaalde gevoelshoudingen tegenover de ouders, die dan ook de bewegelijkheid in de gevoelsverhoudingen tot andere menschen belemmeren. De houding van koppigheid en verzet, die zoons nog al eens tegenover hun vader en dochters vooral tegenover haar moeder kunnen vertoonen, kan dan op alle ouderen of autoriteiten, die het beeld van vader of moeder onbewust wekken, in meerdere of mindere mate worden overgedragen. Alle gezag wordt dan door het gevoel verdacht gemaakt en dit uit zich dikwijls ook hierin, dat dergelijke menschen later zelf ook moeilijk gezag kunnen uitoefenen tegenover ondergeschikten en tegenover hun eigen kinderen. Ook de overmatige ondergeschiktheid en plooibaarheid tegenover de ouders, die geen eigen oordeel laat ontwikkelen, kan gefixeerd worden en geeft dan een kritieklooze aanpassing tegenover ouderen en autoriteiten. Tegelijkertijd wordt diezelfde aanpassing dan ook dikwijls als iets vanzelfsprekends van ondergeschikten en eigen kinderen geëischt. Eigenaardig is verder, dat deze twee houdingen, van verzet en onderworpenheid, elkaar nog dikwijls bij hetzelfde kind of denzelfden

volwassene kunnen afwisselen. Dit behoeft niet te verwonderen, want beide zijn bewijzen, dat het evenwicht niet is gevonden en zij schommelen daar als het ware omheen. De juiste vrijheid toch bestaat niet in het systematisch afwijzen of aanvaarden van invloeden, maar in het individueel vinden van een qualitatieve en quantitatieve maat. Vele menschen ondervinden op lateren leeftijd een soort onzekerheid en gedruktheid in tegenwoordigheid van hun ouders, doordat dergelijke houdingen niet geheel zijn overwonnen. Het verstandelijk oordeel onderschat dikwijls al te gemakkelijk den hardnekkigen en diepwortelenden invloed, dien oude gevoelshoudingen kunnen doen gelden en die door theoretische beschouwingen of vrijheid van inzicht nog niet overwonnen zijn. Een enkel woord van kritiek van den vader, waarvan de toon herinnert aan den kindertijd, een zachte werking op het kinderlijk gevoel door de moeder, kunnen ook bij volwassenen sterke oude reacties doen opleven. Pas als nieuwe gevoelsuitingen, beter aangepast aan de veranderde omstandigheden, de plaats van de oude hebben ingenomen, kan weer echte vrijheid in de onderlinge verhouding ontstaan. Soms worden dergelijke verjongingen van de onderlinge aanpassingen wel intuïtief gevonden, maar begrip voor het doel, waarnaar men streeft en voor de moeilijkheden, die te overwinnen zijn, kan den weg toch veel vergemaklijken.

Het is dus noodig om in te zien, vooral voor de ouders, maar later ook voor de kinderen, dat hun onderlinge verhouding, zooals die in de jeugd is ontstaan, niet onveranderd kan blijven voortbestaan, omdat zij dan de verdere ontwikkeling ernstig stoort[1]). Het gevoel en de aandacht, die vóór de puberteit voor een zoo belangrijk deel door de ouders in beslag wordt genomen, moet nu grootendeels overgebracht naar twee andere

[1]) Wie dit uitvoeriger behandeld wenscht te zien leze Paul Häberlin, Eltern und Kinder (Basel 1922).

gebieden: 1e. naar verhoudingen tot andere menschen en 2e. naar het eigen richting-gevend ik-ideaal.

De eerste verschuiving is het gemaklijkst in te zien. Vrienden en vriendinnen, leeraren, leeraressen en andere personen uit de omgeving gaan een steeds grootere rol spelen en het is goed, als ouders hierbij leiding kunnen geven, maar verkeerd, wanneer zij het zonder begrip tegenwerken.

In het eerste deel van de puberteit is de eigen sexe van meer belang in de verhouding tot anderen, zoowel wat kinderen van gelijken leeftijd betreft als in de verhouding tot ouderen. Jongens en meisjes voelen hun verschillend wezen en ontwijken elkaar in dien tijd eerder dan elkaar aan te trekken. Ieder geslacht vormt zijn eigen idealen, waaraan dat wezen houvast voor de eigen ontwikkeling tracht te krijgen. Daarom lijkt mij in deze periode van de jeugd co-educatie niet gewenscht. Wel is het een voordeel, dat jongens en meisjes niet te ver van elkaar staan en dat kameraadschappelijke verhoudingen niet geheel uitgesloten zijn. Vóór de puberteit zijn aan co-educatie vele voordeelen verbonden, als de kinderen in een ordelijk tehuis zijn opgegroeid. Daarna zou men bepaalde lessen of oefeningen tezamen kunnen geven, terwijl de opvoeding in hoofdzaak gescheiden blijft. Niet alleen door het verschil in wezen is dit van belang, maar ook, doordat al spoedig sexueele aantrekkingen ontstaan, die de concentratie bij het werk hinderen. Wanneer beide geslachten dan op wat lateren leeftijd zelfstandiger zijn geworden en zich een zekeren grondslag van algemeenere menschelijkheid gevormd hebben, dan is ontwikkeling langs een gemeenschappelijke baan weer beter mogelijk. Het hangt dan echter van individueele eigenaardigheden af of een dergelijke ontwikkeling te verkiezen is. Daar hebben wij dan het gebied van de puberteit verlaten en geldt de individueele verhouding van volwassenen.

Wij moeten hier ook in het kort de houding der opvoeders bespreken tegenover kalverliefde en flirt. Men hoort dikwijls

door opvoeders met grooten nadruk betoogen, dat liefde geen spel mag zijn. Hoewel hierin een waarheid vervat is, die ieder ernstig mensch zal onderschrijven, kan deze formuleering toch ook licht tot een eenzijdige overdrijving leiden. Want het spel vormt in de uitingen van menschen en dieren een gewichtige phase als voorbereiding en oefening. Terwijl men het als een infantilisme moet beschouwen, wanneer volwassen menschen in het stadium van het spel zijn blijven steken, kan het bij jonge menschen toe te juichen zijn, wanneer hun wezen zich in een nieuwe richting spelenderwijze gaat uiten. Wie hier den maatstaf van den volwassene aanlegt kan bij jonge menschen schade doen door te groote zwaarwichtigheid, die aan nieuwe vormen geen gelegenheid laat zich te ontwikkelen. Men mag natuurlijk eischen, dat een zekere ernst van bedoeling ook in de gevoelens van jonge menschen aanwezig is, maar ook bij spel is dit meestal in vrij sterke mate al het geval. De grenzen van overtuigden levensvorm zijn bij jonge menschen veel vager dan op lateren leeftijd en bij de beoordeeling door volwassenen is het zeer gewenscht, dat deze zich in de wereld en in de motieven van jonge menschen trachten te verplaatsen.

Thans moeten wij de ideaalvorming nader beschouwen. De idealen worden, vooral wat het liefdeleven betreft, door kinderen en jonge menschen gevormd ten deele in aansluiting aan, ten deele ook in oppositie tegen datgene, wat zij thuis bij hun ouders hebben waargenomen. Voor kleine kinderen vertegenwoordigen de ouders een dergelijke macht en grootheid, dat het toppunt van hun wenschen is aan hen gelijk te willen zijn. Dit nabootsen van de ouders vormt de eerste stevige kern van ideaalvorming en vele menschen ontwikkelen die kern in hun verdere leven dan slechts zeer weinig. Zooals vader of moeder het gedaan heeft, was het goed en moet het ook verder gebeuren. Zonder twijfel berust hierop voor een belangrijk deel de stabiliteit van de gemeenschap. Maar tevens vindt men hier een groote hindernis voor verbeteringen en

voor meer persoonlijke ontwikkeling. De nadeelen blijken ook vooral dan duidelijk, wanneer de verhouding tusschen de ouders niet al te best is. Wanneer dat duidelijk uitkomt, of wanneer het kind door verschil in karakter of door moeilijke gevoelshoudingen — zooals jaloerschheid — zich slecht in het gezin aanpast, dan kan die ideaalvorming juist negatief werken. Het doel wordt dan vooral om de dingen anders te doen dan de ouders. Welke van deze beide invloeden ook het sterkst moge wegen, toch werken zij beide, zij het op zeer verschillende wijze, naar eenzelfde doel, namelijk het in de plaats stellen van een abstract ideaal voor het concrete gezag der ouders. Want ook daar, waar de ouders als maatstaf blijven gelden, daar wordt hun beeld en worden hun opvattingen toch in het jonge geslacht verinnerlijkt tot een soort ideaalgezag en daarmee ontstaat geleidelijk een zekere onafhankelijkheid van de concrete vertegenwoordigers van dat gezag. De uiterlijke autoriteit van de ouders verandert dus geleidelijk in de innerlijke autoriteit van het al of niet naar die ouders gevormde ideaal. Voor de psychische ontwikkeling is dit een buitengewoon belangrijk proces en stoornissen hierin brengen onzekerheid en verwarring voor individu en gemeenschap. Het is de verdienste van Adler, dat hij de belangrijkheid van dezen factor duidelijk in het licht heeft gesteld. De vorming van het ik-ideaal kan men ook zien als het vinden van de eigen waarde. Nu is het wel duidelijk, dat bij kinderen en jonge menschen de eigen waarde nog niet gemakkelijk getoond kan worden en dat zij zelf daarover telkens in het onzekere moeten zijn. In de periode, waarin zij niet meer uitsluitend op het ouderlijk gezag kunnen en willen steunen en waarin het ik-ideaal nog niet stevig genoeg georganiseerd is om vaste richting aan hun leven te geven, zijn jonge menschen onzeker en kwetsbaar. Het is voor ouderen heel gemakkelijk de zwakke punten in hun idealen aan de kaak te stellen. Toch is het niet juist dit te doen zonder eerbied voor

de bedoeling ervan, omdat men dan alleen negatief werkt. Maar al te gemakkelijk ontstaat dan een sterk minderwaardigheidsgevoel, dat den groei in het psychische leven verstoort. Als het kind zich door dit gevoel terug laat dringen tot aannemen van het oude gezag, dan geschiedt dit mokkend en ontmoedigd en worden de waarden van de ouders toch niet werkelijk aanvaard, ook al weet het er zelf geen betere voor in de plaats te stellen. Maar ook dikwijls ontstaat een krampachtig streven om niettegenstaande alles toch de eigen waarde te verwezenlijken en te toonen, wat men kan. Waar die waarde door onvoldoende ontwikkeling zich nog niet kan toonen, wordt dan het heil gezocht in „fictieve" waarden. Jonge menschen gaan dan erg hechten aan kleeren of manieren, worden nuffen of fatten, nemen een houding aan van alles af te keuren, of laten duidelijk zien, dat geen enkele meening waarde voor hen heeft. Niet alle fictieve waarden zijn zoo doorzichtig en ook niet alle zijn even fictief. Dikwijls wordt steun gezocht in de overdrijving van een waarde, die men werkelijk wel bezit. Een zekere energie in optreden kan dan overgaan in „branie", een goed verstand uit zich dan soms in pedanterie, gevoelens kunnen hun waarde verliezen, doordat er mee te koop wordt geloopen en een nuchtere, zakelijke kijk op de dingen kan voorwendsel worden voor koud egoïsme. Terecht heeft Adler echter aangetoond, dat als oorzaak voor dergelijk vertoon van eigenwaarde op den achtergrond gevoelens van zwakte en minderwaardigheid kunnen worden ontdekt. Het is noodig, dat ouders en opvoeders deze situatie, die vooral bij kinderen in de puberteit een normaal verschijnsel is, goed doorzien. Hiervoor is echter niet voldoende, dat zij de foute wijze, waarop idealen en waarden worden gezocht, aan de kaak weten te stellen, maar zij moeten het positieve, dat in dergelijke pogingen bijna altijd ook aanwezig is, weten op te sporen en helpen ontwikkelen. Wanneer zij eenvoudig hun eigen eischen en waarden opdringen en al het andere afbreken, dan wordt

geen rekening gehouden met den eigen aanleg van het kind.

Als alle menschen in hun zieleleven aan elkaar gelijk waren, dan zou een algemeene wet van ontwikkeling voor allen kunnen worden vastgesteld. De oudere paedagogie richtte hierop haar streven. Thans ziet men meer en meer in, dat menschen en kinderen zeer uiteenloopen, wat hun zieleleven betreft. Dit beteekent weliswaar niet, dat voor ieder afzonderlijk regels van opvoeding zouden moeten worden gevonden, maar toch, dat men bepaalde typische groepen onderscheiden kan, die bijzondere eigenaardigheden in den weg van hun ontwikkeling vertoonen. Het vraagstuk van de karaktertypen is ook hier weer van groot belang, maar het zou mij te ver voeren op het terrein der speciale psychologie, als ik hierop thans uitvoerig wilde ingaan.

De algemeenere vorm van het vraagstuk, waarmee wij ons bezig houden, is dus, hoe men kinderen en jonge menschen helpen kan bij de ideaalvorming. Een zeer belangrijk punt hierbij is de vrijheid, die men hun moet laten, om eigen ervaring op te doen. Want pas als inzicht aansluit aan eigen ervaring kan het werkelijk overtuigend worden. Een van de moeilijkste vraagstukken voor opvoeders is de vraag, hoever die vrijheid kan worden toegelaten. De verkeerde wijze, waarop dit vraagstuk dikwijls wordt beschouwd, kwam aardig uit bij de algemeene bespreking na een voordracht van Tagore in de School voor Wijsbegeerte. De dichter vertelde van de groote vrijheid, die voor de jongens op zijn school Shantiniketan bestaat. Een dame maakte daarop de opmerking, dat volgens haar ervaring vrijheid een gevaarlijke zaak voor jongens was, omdat de belhamels dan altijd de leiding kregen en allerlei kattekwaad werd uitgehaald. Tagore antwoordde hierop met zijn beminnelijken glimlach, dat wat zij bedoelde ook slechts de negatieve zijde van de vrijheid inhield. Immers beteekent echte vrijheid eveneens, dat men een groote mogelijkheid van keuze schept, zoodat de opbouwende zijde in de menschelijke natuur zich

kan doen gelden in het vinden van nieuwe wegen en het scheppen van nieuwe vormen. Dit werd nader toegelicht door verhalen, hoe hij zelf en de andere leeraren hulp en leiding gaven bij het uitwerken van plannen en ideeën, die in de jongens zelf waren ontstaan. Deze vrijheid eischt weliswaar veel meer van de opvoeders dan de gemakzuchtige enkel negatieve vrijheid, maar het is de eenige soort vrijheid, die werkelijk waarde heeft. Het is van groot nut, dat jonge menschen in de practijk kunnen ervaren, wat hun gedachten en gevoelens waard zijn, maar dan moeten zij die ook zoo goed mogelijk hebben uitgewerkt en de omstandigheden en mogelijkheden met zorg hebben benut, anders is zoo min het slagen als een mislukking erg overtuigend of leerzaam. Bij dat uitwerken van plannen en voornemens en ook bij het zoeken van omstandigheden en mogelijkheden, kunnen ouderen met hun rijpere ervaring zeer veel helpen, maar zij moeten dan het uitgangspunt en de bedoeling van de jongeren eerst voldoende hebben begrepen. Het is soms beter jonge menschen eerst maar eens hun gang te laten gaan, tot zij met moeilijkheden tobben en bereid zijn geworden om voorlichting aan te nemen, dan dat men om hun moeite te besparen, de verantwoordelijkheid overneemt, die zij toch zelf moeten leeren dragen. Vooral op sexueel gebied laat die opvoeding tot eigen verantwoordelijkheid zeer veel te wenschen over en vindt men aan de eene zijde een slaafsch volgen van het conventioneele gezag en aan de andere zijde de negatieve vrijheid, die eenvoudig bandeloosheid beteekent.

In het algemeen kan men aan de moraal verwijten, dat zij veelal het negatieve meer onderstreept dan het positieve, maar het geldt nergens zoo sterk als op sexueel gebied, dat heel veel verboden is, zonder dat men duidelijk weet uit te leggen, waarom en zonder dat het erg helder wordt, waar men eigenlijk naar streven moet. Een eigen opinie in dergelijke zaken, berustend op eigen levenservaring en gesteund door

wel overwogen principes en eigen gevoelens, vindt men slechts zelden en toch is dit een gebied, dat vrijwel alle menschen aangaat en waarover men eerder een persoonlijke meening zou mogen eischen dan over allerlei ingewikkelde politieke kwesties, waarover iedereen tegenwoordig mee moet oordeelen.

De vragen naar de vorming en hervorming van idealen en naar de wenschelijkheid van vrijheid om ervaring op te doen zijn voor jonge menschen en voor hun opvoeders van het grootste gewicht. Maar ook voor het latere leven, waar het zelfbestuur geheel de leiding heeft, blijven deze vragen van belang en ik zal ze daarom afzonderlijk behandelen. Hier wil ik er nog op wijzen, dat ouders hun kinderen beter zullen kunnen helpen zelfstandig te worden, naarmate eigen inzicht en ervaring hen vrijer heeft gemaakt in hun oordeel. Als zij dit niet bereikt hebben, kunnen zij hun kinderen nog wel eenigen tijd dwingen met de oudere middelen van het gevoelscontact en zelfs van de dressuur,om hun eigen beperkter ideaal te volgen, maar als dat ideaal niet levend genoeg is, of niet bij hun kinderen past, dan zullen zij al spoedig ervaren, dat die middelen hun kinderen geen zelfstandigheid kunnen geven, of dat deze zich met geweld trachten los te maken. Een breeder inzicht kan hier veel dergelijke moeilijkheden voorkomen.

E Over idealen op het gebied van sexualiteit en liefdeleven

Kritisch inzicht voor den zin van idealen en voor de fouten en eenzijdigheden ervan is zoowel voor opvoeders als voor jonge menschen zelf zeer gewenscht. Zooals wij bij de bespreking van de huwelijksidealen reeds zagen, loopen de meeningen op dit punt in verschillende tijden nogal uiteen. In een tijd als de onze, waarin stevige, gevestigde oude vormen in verval zijn, doen zich ook alle mogelijke oudere vormen weer gelden en de verwarring, die hierdoor ontstaat, veroor-

zaakt een zekere verwildering van zeden. Ik wil daarom beginnen met eenige heerschende eenzijdigheden te behandelen.

Een eenvoudig, oud ideaal, dat nooit geheel overwonnen is geweest, beschouwt het als een uiting van krachtig en gezond leven, wanneer men zijn sexueele behoeften ongebreideld uitleeft. Vooral als mannelijk ideaal is deze opvatting diep geworteld en zij wordt niet het minst door bepaalde instinctieve gevoelens in de vrouw gesteund. Voor de primitieve levensomstandigheden is dit gevoel ook wel begrijpelijk, omdat de vrouw in een krachtigen en impulsieven man daar een beteren beschermer vond. In een meer ontwikkelde samenleving zijn aan dit ideaal echter groote bezwaren verbonden. Het moet dan ook als een merkwaardig verschijnsel worden beschouwd, dat het in den tegenwoordigen tijd weer meer geldigheid krijgt en nu niet alleen voor den man, maar ook voor de vrouw of het jonge meisje wordt verdedigd. In de literatuur is op het oogenblik het jonge meisje, dat het recht van sexueele ongebondenheid opeischt, geen zeldzaam verschijnsel meer en ook in het werkelijke leven bestaat een zekere strooming in deze richting. Wat geslachten van vrouwen in den man scherp hebben afgekeurd, maar ook wel heimelijk bewonderd, wordt door sommige harer nu openlijk nagevolgd. Hier tegenover kan men niet duidelijk genoeg verklaren, dat dit geen modern, maar een uiterst primitief ideaal is. Een ook maar eenigszins samengestelde cultuur op het gebied van het liefdeleven en van het gevoelsleven in het algemeen is op dergelijke opvattingen niet te grondvesten. Niet alleen het gezinsleven wordt ermee tot de ruwste en eenvoudigste vormen teruggebracht, maar ook de onderlinge verhoudingen in de maatschappij worden aangetast en groote menschelijke waarden gaan aldus verloren. Men kan hier nog bijvoegen, dat het gevaar der geslachtsziekten aldus nog grooter zou worden dan het thans reeds is. Wie dit ook maar eenigermate inziet, zal hierbij wel niet meer van een eigenlijk ideaal durven spreken.

Een geheel ander ideaal, wel niet zoo oud, maar toch ook al te vinden in zeer vroege tijden, wordt gevormd door de askese in haar uitersten vorm van onthouding van alles, wat met sexueele bevrediging te maken heeft. De Christelijke kerk heeft sinds eeuwen de meening gepropageerd, dat eigenlijk alle sexualiteit uit den booze is, behalve voor het verwekken van kinderen en die meening wordt ook thans nog veelal volgehouden. De algeheele onderdrukking van het sexueele gevoel wordt dan als iets zeer verdienstelijks beschouwd en door de Katholieke Kerk van haar priesters geëischt. Wanneer wij deze houding beschouwen als een protest tegen de sexueele ongebondenheid in het Romeinsche Keizerrijk ten tijde van het ontstaan van het Christendom, dan is zij wel begrijpelijk. Maar, zooals de meeste protesthoudingen, wordt ook deze onzinnig, wanneer de oorzaken ervoor zijn verzwakt of verdwenen en wanneer die houding als een eenzijdig dogma een algemeene geldigheid opeischt. Om den eigenlijken zin van dit ideaal te vatten, moeten wij het ontstaan ervan wat nader beschouwen. Het is veel ouder dan het Christendom en reeds bij de meeste primitieve volken vinden wij voorschriften van sexueele onthouding voor den tijd, die aan een belangrijke gebeurtenis, een groote jacht, of een oorlog, of een religieuse plechtigheid voorafgaat. De onthouding van sexueelen omgang verschaft een zekere magische waarde aan den betrokken persoon, welke waarde niets met moreele beschouwingen heeft uit te staan. Aldus ontstaat de voorstelling, dat één der middelen om magische krachten te verzamelen de sexueele onthouding is. Hier is dus reeds een tegenstelling aanwezig tusschen een drang naar eigen waarde en de zucht tot sexueele bevrediging. Allerlei zeer uiteenloopende gevoelens van verschillende orde kunnen aan dat zoeken van eigen waarde meewerken, zoowel eenvoudige zucht om te heerschen of een gemakkelijk leven te leiden, als ook een sterk besef, dat het belang van de gemeenschap zelfbeheersching en offers vraagt. Sexueele ont-

houding van de priesters, soms zelfs gepaard gaande met zelfverminking, vinden wij in de oudheid bij allerlei godsdiensten verspreid en het Boedhisme stelt hierin dezelfde eischen als de Katholieke Kerk. Het Christendom gaat alleen hierin verder, dat het eigenlijk theoretisch aan leeken de eisch stelt, dat de geslachtsgemeenschap alleen uitgeoefend zal worden met de bedoeling kinderen te verwekken. Eenige practische menschenkennis leert ons al heel gauw, dat van dien eisch tot onderdrukking van het sexueele leven als bron van genot ook bij de geloovigen niet veel terecht komt, dat deze eisch hen alleen onnoodig met zichzelf in strijd brengt en dat een beheersching van de sexueele uitingen in harmonisch verband met het liefdeleven een betere en practischer eisch zou zijn voor het meerendeel der menschen, dan die beperking tot het enkele verwekken van kinderen. Het ideaal der kuischheid moet dus niet gezien worden in den negatieven factor van geen sexueele gevoelens en uitingen toe te laten, maar in het positieve doel van evenwicht en eenheid in de verschillende zijden en uitingen van ons wezen. Al geeft men nu echter toe, dat de onderdrukking der sexualiteit voor de meeste menschen een verkeerd ideaal beteekent, dan kan men nog vragen, of het niet voor enkele menschen of categorieën van waarde is. Ik wil hier het vraagstuk van de mogelijkheid van sexueele onthouding vóór het huwelijk uitschakelen, omdat ik daarop nog zal terugkomen. Het geldt hier dus het uitsluiten van het sexueele als levensideaal. Ook de al of niet wenschelijkheid van het coelibaat van priesters, bespreek ik hier niet, omdat daar de onthouding geschiedt op gezag van een instelling, terwijl ik hier alleen de persoonlijk werkende psychische factoren wil nagaan. Wanneer een volwassen man of vrouw de overtuiging koestert, niet geschikt voor het huwelijk te zijn, dan behoeft dit nog niet te beteekenen, dat van alle sexueele uiting wordt afgezien. Dikwijls geschiedt dit toch wel, vooral bij vrouwen omdat men inziet dat eenvoudige

uitingen alleen onbevredigend en teleurstellend blijven, of uit angst voor de publieke opinie. Van den nood wordt dan soms een deugd gemaakt. Bij verreweg de meeste ongetrouwde menschen krijgt men den indruk, dat zij niet alleen iets aan levensgeluk en levende wisselwerking missen, maar dat daardoor ook dikwijls mogelijkheden in hun aanleg braak zijn blijven liggen. Enkele enthousiaste werkers op het gebied van kunst, wetenschap of maatschappelijk werk zouden misschien door een huwelijk of door de zorgen voor een gezin niet zoo hun uiterste kracht aan hun taak kunnen geven. Maar daar staat ook weer tegenover, dat hun gevaar voor eenzijdigheid en voor het te krampachtig zoeken van waarden op één bepaald gebied door een dergelijk tegenwicht in hun belangstelling verminderen zou. Voor de ontplooiïng van de diepere menschelijkheid geeft de aanpassing in het liefdeleven, die door sexueele behoeften wordt in gang gezet, een aandrang en een terrein voor oefening, die moeilijk door andere menschelijke verhoudingen geheel kunnen worden vervangen.

Een derde eenzijdigheid in de ideaalstelling betreft niet zoozeer de eigenlijk sexueele verhouding, maar meer de algemeene gevoelsverhouding van twee menschen, die van elkaar houden. Het ideaal kan dan vooral aldus gezien worden, dat men hulp en steun aan de (of den) ander moet geven en eigen belangen moet achter stellen. Dit lijkt een zeer hoog doel en is als factor in de liefdeverhouding ook zeker van belang. Maar als het te eenzijdig als het wezen van die verhouding wordt beschouwd, dan kan daaruit veel teleurstelling en leed ontstaan. Want als liefde duurzaam wil zijn, moet zij een wisselwerking beteekenen, waarbij zoowel gegeven als ontvangen wordt. Wanneer iemand zich voorstelt gedurende het geheele leven steeds de gevende te kunnen zijn, dan zit hierin zoowel een zelfoverschatting als een onderschatting van het geliefde wezen. Eigen behoeften om te ontvangen komen dan noodzakelijkerwijze te kort en leiden vroeg of laat tot geprik-

kelde stemmingen, tot een gevoel van ontbering, of tot gedruktheid. En aan den anderen kant is het heelemaal geen onverdeeld voordeel voor een mensch om alleen maar te ontvangen. Voor onzen groei is het wel degelijk noodig, dat er dingen van ons worden gevraagd en wij voelen het als een onrecht, wanneer dit niet geschiedt, ook dan, wanneer deze toestand niet duidelijk bewust wordt. Als een man zijn vrouw op de handen dráagt, haar wenschen tracht te voorkomen en alle zorgen en moeilijkheden voor haar tracht weg te nemen, dan zal de vrouw daarbij dikwijls toch niet gelukkig zijn, omdat het beste wat zij aan offervaardigheid, vindingrijkheid en veerkracht in zich heeft, daarbij niet tot haar recht komt. En de man zal dan dikwijls ongemerkt als een soort zelfgenoegzame voorzienigheid van zijn vrouw vervreemd raken. Ook als de vrouw zich geheel aanpast aan het leven en de behoeften van den man, geleid door een soort moederlijk ideaal van zichzelf geheel weg te cijferen, dan maakt dit niet alleen den man zelfzuchtig en veeleischend, maar zijn vermogen om te geven, te helpen en te begrijpen wordt niet genoeg geprikkeld om zich te ontwikkelen en dit kan hem licht het gevoel geven, dat zijn persoonlijkheid buitenshuis en in zijn werk toch eigenlijk beter uitkomt en meer gewaardeerd wordt dan thuis. De heerschappij, die de vrouw thuis dan onbegrensd bezit, maakt haar eigen wezen echter dikwijls kleiner. De beminlijke, liefhebbende vrouw, die langs den gevoelsweg haar wenschen tracht te verwezenlijken wordt dan achter gesteld, want de van zichzelf zekere huisvrouw voelt het eenigszins als een zwakheid om dien kant van het vrouwelijk wezen al te duidelijk te toonen. Dergelijke verhoudingen wekken sterk het waardegevoel en leiden vooral ook in moderne huwelijken, waar het vinden van eigen persoonlijkheid een groote rol speelt, licht tot een openlijken of verborgen strijd om de macht. Het is vooral daar van het allergrootste belang, dat men zoowel elkaar's persoonlijkheid als het eigen wezen bij de aanpassing laat gelden

en het is goed, dat dit reeds op jongen leeftijd bij de toenadering tusschen de geslachten wordt beseft.

Een ander misverstand in de sexueele gevoelssfeer, vooral bij jonge menschen, wordt gevormd door de opvatting, dat in de liefde het andere wezen geheel aanvaard en bewonderd moet worden en dat kritiek daar tegenover beteekent, dat men niet genoeg van elkaar houdt. Ook hier is de grondslag voor deze opvatting niet onjuist, maar kan eenzijdigheid zeer kwade gevolgen hebben. Het is waar, dat liefde een innig psychisch contact is tusschen twee menschen, die zich met hun geheele wezen daarin geven. Als men al dadelijk aan het begin voorbehoud maakt, zich terughoudt, eischen begint te stellen of verstandelijke overwegingen laat gelden, dan wordt de onmiddellijkheid van dat contact verstoord. Men mag dus de aanwezigheid van een dergelijk contact van het geheele wezen als grondslag van liefde eischen. Dat contact is meestal hevig, maar tegelijk vaag en het blijft ook niet voortdurend in denzelfden vorm bestaan. De natuurlijke toestand is, dat er veranderingen in plaats hebben, soms zoo ver gaande, dat het contact geheel afbreekt, maar meestal zoo, dat het zwakker wordt, doch dat bepaalde zijden: gevoelens, of verstandelijke overwegingen, duidelijker naar voren komen. Niet alleen mogelijkheden worden dan in meer plastischen vorm in de fantasie uitgebouwd, maar ook kritiek en twijfel doen zich gelden. Dit wordt dan wel gevoeld als verraad aan het geliefde wezen, maar men moet inzien, dat het geen zwakheid is, maar een noodzakelijke phase in de ontwikkeling der liefde. Hoe duidelijker de samenstellende factoren in het gevoelsleven en in de verstandelijke inzichten zijn uitgewerkt en overwogen, des te vaster zal het eigen wezen zich als geheel doen gelden, wanneer het weer meer onmiddellijk tegenover het andere wezen staat. En wanneer het blijkt, dat na die uitwerkingen de wisselwerking gestoord is, dat men zichzelf niet meer zoo één en zeker voelt, of dat de ander minder sterk of overtuigend

werkt, dan is er alle reden om het onderlinge contact nog eens nader te toetsen op zijn duurzaamheid en zijn toekomstmogelijkheden. Het behoeft daardoor zeker nog niet als een vergissing te worden afgewezen, want de verwezenlijking van liefde vraagt altijd geduld en zorg. Maar het gaat toch ook niet aan alle kritiek als nuchter en misplaatst te onderdrukken, omdat die niet bij den aard van liefde zou passen. Weliswaar overheerscht een toestand van kritiekloosheid meestal bij de eigenlijke verliefdheid, maar ten eerste geschiedt dit bijna nooit zoo volkomen of allerlei tegenwerpingen komen bij tusschenpoozen ook wel op en ten tweede heeft men niet het recht te eischen, dat die toestand bij verloving en huwelijk steeds onveranderd zal blijven voortbestaan. Want juist bij verloving en huwelijk moet dat sterke directe contact niet alleen worden bevestigd, maar ook uitgewerkt, doordat ook op meer bepaalde punten het gemeenschappelijke wordt gevonden. Daartoe is dus vanzelf een grootere precieseering noodig en men verkrijgt deze niet, zonder dat men den strijd om die duidelijker vormen en daarmee de kritiek aandurft. Natuurlijk moet het eigenlijke contact daarbij uitgangspunt en doel blijven, maar als het contact door dien strijd om de vormen verbroken zou worden, dan is de waarde ervan toch niet groot en is het beter, dat dit tijdig wordt gemerkt, dan dat men zich met illusies misleidt. Het verbreken van een dergelijke verhouding moge in het begin pijnlijk zijn, later, vooral als er een gezin gevormd is, kan het geheele levensgeluk van een mensch erdoor gebroken worden. Ofschoon het stellen van dit ideaal wel eenigen zin heeft voor zeer kritische of twijfelzuchtige menschen, moet het vooral voor onnadenkenden en enthousiasten een gevaarlijk richtsnoer worden geacht.

De laatste eenzijdigheid, die ik wil bespreken, vindt men tegenwoordig niet alleen onder jongeren, maar zij wordt ook nog al eens door rijpere menschen verkondigd. Dit is het ideaal om geen idealen te hebben. Ook dit ideaal heeft wel degelijk

een redelijk uitgangspunt. Wij zagen, dat ook waar geen bewuste leiding aan het leven wordt gegeven, toch onbewust allerlei vormende bedoelingen en voorbeelden aanwezig zijn. Een machtige factor hierbij vonden wij bij voorbeeld in het onwillekeurig navolgen van de ouders. Wanneer dergelijke invloeden meer bewust verwerkt worden, kan men pas van ideaalvorming spreken. Die bewuste verwerking in individu en gemeenschap brengt echter altijd een zeker gevaar met zich van verstarring en oneerlijkheid. Een waarheid kan door dogmatische eenzijdigheid de verdere ontwikkeling storen. En het Narcisme, de infantiele drang naar eigenwaarde, naar een houvast tegenover gevoelens van kleinheid en minderwaardigheid, maakt zich van deze erkende waarden meester en misbruikt die. Men wil dan naar zijn ideaal beoordeeld worden en tracht den schijn ervan te wekken en op te houden, ook als het wezen er nog zeer ver vandaan is. In tijden, waar deze fout zich erg heeft ontwikkeld, ontstaat juist onder de sterkste en eerlijkste karakters een tegenzin tegen alle idealen. Deze worden dan als onnoodige luxe beschouwd, die alleen de schijnheiligheid dient en de waarheid verbloemt. Daartegenover wordt het dan een ideaal om er geen idealen op na te houden en niet mee te doen aan dit bedrog van zichzelf en anderen. Vooral op sexueel gebied heeft de schijnheiligheid en leugenachtigheid in den tijd, die achter ons ligt, velen ertoe gebracht liever maar geen idealen meer te formuleeren. Een dergelijk negatief ideaal — dat trouwens leert dat ook hier het stellen van idealen toch in de menschelijke natuur ligt — brengt ook groote gevaren mee. Afgezien van het feit, dat ook dit tot een soort modehouding kan verstarren en dan op een goedkoope manier door gemakzucht en bandeloosheid kan worden misbruikt, laat het vooral zwakkere of meer samengestelde karakters, die moeilijk hun levensvorm uit de ervaring kunnen vinden, in een zeer verwarrenden en onzekeren toestand. Men moet goed begrijpen, dat die ideaal-vorming niet voor alle

menschen dezelfde beteekenis heeft. Het is juist, dat minder krachtige naturen door de leiding van het ideaal een vaste lijn in hun leven kunnen krijgen. Men mag daaruit echter niet afleiden, dat het ideaal enkel voor zwakken en onmondigen geschikt zou zijn als een surrogaat voor eigen wil en eigen persoonlijkheid. De juiste functie van het ideaal is, dat het ons inzicht geeft over de richting van onze eigen ontwikkeling en daarmee over den zin van onze verlangens en ons leven. Nu zijn er inzichten, die voor alle menschen vrijwel op gelijke wijze gelden en andere inzichten, die meer persoonlijk zijn en die individueele bijzonderheden belichten. Men kan dus algemeen menschelijke en meer persoonlijke idealen onderscheiden. Voor sommige menschen hebben die persoonlijke idealen een veel grooter beteekenis dan voor de meeste anderen. Zij zijn dan dikwijls geneigd de beteekenis ervan ook voor anderen te overschatten en te eischen, dat eigenlijk iedereen ook dergelijke, zeer persoonlijke doelstellingen en idealen moet ontwikkelen. Zij onderschatten dan niet alleen in zichzelf het algemeen menschelijke, maar zij zien ook niet in, dat dit algemeen menschelijke voor anderen een zeer stevige, en ook een rijke en vruchtbare grondslag van het leven kan vormen. Dergelijke individualisten zijn dus geneigd vooral de algemeen menschelijke idealen af te wijzen en zij willen het ideaal enkel als een particuliere waarde laten gelden. Men kan deze bijzondere toepassing van de ideaalvorming, die vooral door Nietzsche in extremen vorm is geformuleerd, in haar waarde erkennen en toch tegelijk inzien, dat deze vorm alleen dan een gezonden zin heeft, als hij aan den algemeen menschelijken aanleg aansluit en daarin wortelt. En die algemeen menschelijke aanleg wordt verduidelijkt door en ontwikkeld aan de algemeenere menschelijke idealen. Deze hebben dus niet alleen voor den algemeenen mensch, maar ook voor de bijzondere persoonlijkheid een zin en een waarde. Maar steeds moet kritiek en contact met de ervaring verhoeden,

dat die inzichten en richtlijnen een starre dwang worden in plaats van het bewust worden van groeirichting en mogelijkheden. In dat geval zijn idealen echter zeker geen overbodige luxe en kunnen jonge menschen er groot voordeel in vinden als zij hun meer persoonlijke bedoelingen trachten te formuleeren en ook als zij de algemeene idealen toetsen aan de ervaring en hun eigen leven naar die aldus bevestigde idealen richten.

Wij kunnen thans nagaan, welke eischen men aan de ideaalvorming moet stellen en welke algemeene idealen voor onzen tijd op sexueel gebied kunnen gelden.

1e. Idealen kunnen onmogelijk voor alle stadiën van ontwikkeling gelijk zijn, anders worden zij te vaag om een houvast te kunnen geven. Wij zagen bij voorbeeld reeds, dat sexueele onthouding voor jonge menschen en voor volwassenen niet hetzelfde beteekent. Men moet dus inzien, dat idealen een benaderend karakter hebben, dat steeds verduidelijking eischt, dat zich met de ontwikkeling kan wijzigen en dat persoonlijke verschillen toelaat.

2e. Een ideaal moet met verschillende zijden van den aanleg rekening houden bij het nastreven van harmonie, omdat negeeren en wegstoppen van een belangrijk deel innerlijk conflict of oneerlijkheid kan geven.

3e. Waar idealen steeds het gevaar met zich brengen, dat zij misbruikt worden ten bate van hoogmoed en ijdelheid, is groote eerlijkheid tegenover zichzelf noodig. In de kleinere gemeenschappen, waarin het grootste deel van de menschen vroeger leefde, werd de schijn veel gauwer doorzien dan in de grootere en meer onpersoonlijke verbanden van den modernen tijd. In de toekomst zal dit nadeel waarschijnlijk gecompenseerd worden door een steeds toenemende kennis van de zielkunde. Maar bij de grootere individueele onafhankelijkheid zal eerlijkheid tegenover zichzelf als weg tot zelfkennis steeds meer één van de belangrijkste menschelijke eigenschappen

worden. Een dergelijke eerlijkheid maakt den mensch bescheiden, ook in zijn idealen, maar dergelijke idealen zijn meestal heel wat belangrijker dan het verhevene, dat als onbereikbaar wordt erkend en waar men dan uit de verte mee dweept.

4e. Een ideaal moet echter zeker ook mogelijkheden en perspectieven in zich dragen, wil het bezieling kunnen geven. Het moet den mensch boven kortzichtige bedoelingen kunnen verheffen en hem vertrouwen geven om moeilijkheden en tegenslagen te doorstaan. In het kort: men moet er iets voor over kunnen hebben. Ter wille van het grootere, dat later wordt bereikbaar gesteld, moet men het kleinere van het heden kunnen offeren.

Wij kunnen het ideaal voor de liefdesverhouding nu aldus samenvatten, dat wij de verschillende eenzijdigheden met elkaar in verband brengen en het wezenlijke ervan in harmonie trachten te vereenigen. De aantrekking tusschen man en vrouw — aldus beschouwd — moet zijn: een krachtig verlangen naar elkaar, doch ook eerbied, die tot beheersching dwingt, zij moet zelfverloochening zijn en bewondering, maar ook zelfverwezenlijking en inzicht in elkaar's wezen, dat de kritiek niet schuwt; en voor alles moet zij echt zijn en spontaan, zoodat moeilijkheden in de ontwikkeling van de onderlinge verhouding niet uit den weg worden gegaan of verbloemd, maar eerlijk onder de oogen worden gezien. Hierbij behoort dan verder nog de eisch, dat de zin van dien onderlingen band zich in het practische leven steeds meer verdiept en de werkelijkheid doordringt. Hoe wij dit verstaan zal ik thans nader toelichten.

Bij de bespreking van het huwelijk zagen wij reeds, dat er op het gebied van sexualiteit en liefde geen absolute vormen van ideaal bestaan. De menschheid moet, net als het individu, telkens weer opnieuw haar doel stellen en in den loop der tijden geschiedt dit op een meer subtiele en samengestelde wijze. Toch blijven bepaalde elementen in die nieuwe idealstelling

aanwezig, die zoo oud zijn als de menschheid zelve. De weg, die ieder individu te gaan heeft, is ten deele telkens weer die weg van ontwikkeling, die de menschheid in haar geheel heeft afgelegd. Daardoor vindt men in een zoo fundamenteele levensuiting als de sexueele vereeniging van man en vrouw, evenals in zeer oude symbolen, allerlei beteekenis van zeer uiteenloopenden aard. Vóór het kruis bijvoorbeeld symbool is geworden van het Goddelijke, dat zich vrijwillig ten offer geeft, was het eenmaal symbool van de zon en symbool van de vereeniging van man en vrouw. In den lateren zin wordt,als het ware, het vroegere mee opgenomen en verdiept. De verwarmende macht van de zon is nog in den stralenkrans gesymboliseerd en de opheffing der zelfzucht in de sexueele vereeniging werd verdiept tot de schenkende liefde. Een dergelijke samenvatting en verinnerlijking van beteekenis vindt ook plaats tegenover de sexueele vereeniging. Wel hebben de eenzijdigheden van de wetenschappelijke beschouwing hier verwarring gebracht, maar de practijk van het leven leert toch telkens weer het juiste inzicht. Het is niet waar, wat de biologen ons leeren, dat het eenig doel van die vereeniging eigenlijk de voortplanting is. Ook is het niet juist, wat sommige psychologen verkondigen, dat een bepaalde lichamelijke bevrediging het meest wezenlijke uitmaakt van wat erin wordt gezocht. Dit zijn slechts factoren. Want ook is er de drang naar vertrouwelijkheid en veiligheid, naar een innig soort gemeenschap met een wezen, dat ons begrijpen kan en dat dezelfde belangen heeft. En naast deze factoren is ook meestal de wensch aanwezig om in eigen, hoogste waarde, erkend en bewonderd te worden en ook weer dat andere om het kleinere zelf met zijn verantwoordelijkheden en begrenzingen te ontvluchten en zich in een grootere eenheid te geven. „Het geslachtsverkeer," zegt Maeder terecht, „is juist het symbool van alle vereeniging; men denke slechts aan het „hieros gamos" van de antieke mysteriën en aan de „unio mystica" van de mystieken uit

alle tijden." [1]) Zoo kan de vereeniging van man en vrouw practisch een eenvoudigen zin hebben, maar ook allerlei zin vereenigen en zich verdiepen tot een eeuwig symbool. En het is niet zoo gesteld, dat in het begin enkel het eenvoudige aanwezig is of was en dat het andere zich dan geleidelijk later daaraan toevoegt. Al heel vroeg is ook bij de eenvoudige vormen een vage achtergrond aanwezig van dat andere samengesteldere en ook voor wie het samengesteldere als eenheid heeft beleefd kunnen de elementen zich wel nog afzonderlijk doen gelden. Reeds bij verschillende primitieve volken wordt in de sexueele vereeniging ook iets heiligs gezien, zoodat deze soms in den kultus wordt opgenomen. Sommige zoogenaamde primitieven staan dan ook zonder twijfel dichterbij den hoogeren zin van het sexueele, dan vele naturalistisch voorgelichte eenvoudige menschen uit onzen tijd. Voor den meer ontwikkelden mensch schommelt de zin van de sexueele vereeniging als het ware heen en weer tusschen verschillende beteekenissen en alleen in den hoogsten vorm worden deze alle samengevat. Een dergelijk beleven is als een inwijding in den dieperen zin van de aantrekking tusschen man en vrouw en men kan hier dus terecht van een exoterischen en van een esoterischen zin van die aantrekking spreken. Wanneer men ten minste niet de voorkeur eraan geeft hierover te zwijgen.

[1]) A. Maeder, Ehe und Selbstentwicklung, in „Das Ehebuch", blz. 377. Hij vervolgt dan: „Die modernen kirchlich Frommen, welche den geslechtlichen Verkehr auf die Fortpflanzung reduzieren wollen, sind dem „Naturalismus" ebenso verfallen wie ihre Gegner, die sogenannten Freidenker. Der geslechtliche Verkehr als sichtbarer Ausdruck einer bestehenden inneren, seelischen Gemeinschaft hat (allerdings nur unter diese Bedingung) beim Menschen seine volle Berechtigung, auch auszerhalb biologischer Fortpflanzungsrücksichten. Nicht nur seine Berechtigung, sondern seine Funktion hat er; denn der Mensch musz immer wieder die Ganzheit der ehelichen Gemeinschaft erleben, um neu zentriert und erneuert zu werden."

Want terecht zegt Goethe, als hij over dit mysterie zich uitspreekt:

Sagt es niemand, nur dem Weisen,
Weil die Menge gleich verhöhnet.

Iets van deze zijde der sexueele vereeniging, een duister besef van de wijsheid:

Und so lang du das nicht hast
Dieses: Stirb und werde!
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der dunklen Erde.....

is als een vage achtergrond in vele vormen van liefde aanwezig.

Al moge echter deze diepere zijde van de aantrekking der geslachten door velen in de bevleugeling der liefde wel worden gevoeld en ertoe bijdragen om hier een ideaal te vormen, toch wordt dikwijls in de practische beslommeringen van verloving en huwelijk deze glans weer verduisterd. Er is een groot onderscheid tusschen het beleven en stellen van dit ideaal in oogenblikken van vervoering en het uitwerken ervan, zóó, dat de invloed ervan overal merkbaar wordt in het huwelijksleven. Sommigen verkondigen dan ook, dat de zuiverheid en schoonheid van die innige vereeniging eigenlijk in wezen de uitwerking tot een duurzamer band niet verdraagt en alleen een vluchtiger verhouding daaraan de benadering van een vorm kan geven. Dit kan dan aanleiding zijn, dat men het huwelijk ontwijkt, of dat men het weliswaar om practische redenen aanvaardt, terwijl men toch de vrijere liefde als zuiverder ideaal in de verbeelding vasthoudt. Zoo kan men komen tot de opvatting, die bij ons gelukkig het meest bekend is uit Fransche romans, dat de verhouding tot een minnaar of minnares eigenlijk een echtere liefde zou vertegenwoordigen dan de band tusschen echtgenooten. Het is voor alle menschen, maar vooral ook voor jonge menschen van het allergrootste

belang, dat zij de onderscheiding, waarom het hier gaat, goed begrijpen.

Er bestaat een wezenlijk verschil tusschen het beleven van het liefdesideaal en het uitwerken ervan. Het duidelijkst is op het wezen van dit verschil, dat ook voor andere verhoudingen geldt, de nadruk gelegd door Martin Buber in zijn merkwaardige boekje „Ich und Du". Buber stelt daarin datgene wat hij de „ich-du" verhouding noemt tegenover de „ich-es" verhouding. In de ich-du-verhouding bestaat een onmiddellijke ontmoeting, wordt een intens contact beleefd tusschen ons eigen wezen als geheel en het geheel van een ander wezen. Een dergelijk contact is in dien vorm niet duurzaam, al werkt het ook op velerlei wijze na. Later ontstaat weer een afstand en dan is het veel meer mogelijk te onderscheiden, te begrijpen en te oordeelen. Want bij dien afstand ziet het ik het tegenover zich staande als „es", of „er", of „sie", als iets wat in onderdeelen en afzonderlijke werkingen uit elkaar gelegd kan worden. En ook het eigen wezen werkt dan minder als geheel, zoodat verschillende neigingen en gevoelens naast en tegenover elkaar zich doen gelden. Vanuit die meerdere gescheidenheid en innerlijke verdeeldheid,die dan is ontstaan,wordt dat onmiddellijke contact ervaren tegelijk als een vervulling en als een belofte. De eenheid in werking van het eigen wezen en de eenheid van contact met het andere wezen worden als bevrijding en vervulling ervaren, maar tegelijkertijd ontstaat het verlangen naar een meer duurzamen toestand, die door dien bezielenden invloed blijvend kan worden doorstraald, of waar men althans in de dichte nabijheid van die levensbron woonplaats kan vinden. De gescheidenheid wordt dan beleefd als angst, dat men die leven-gevende aanraking weer zal moeten missen. Als vervolg van het contact van de verliefdheid ontstaat dus het zoeken naar een levensvorm, die in staat stelt dit contact vast te houden en uit te werken. Voor menschen met eenig psychologisch inzicht is het al spoedig duidelijk, dat het doel van dien

band niet een toestand van altijd durende verliefdheid beteekent, maar een verhouding, die gunstig is voor het ontstaan en voor het telkens weer beleven van een onmiddellijk contact, een innige vereeniging. Het vormen van een dergelijke verhouding stelt bijzondere eischen en vraagt zorg en toewijding. De belofte, die in elke wezenlijke ontmoeting is vervat, kan men het best beleven aan altijd nieuwe en vrij vaag blijvende objecten, vluchtige ontmoetingen, die mogelijkheden van ons wezen laten zien op de wijze van de inspiratie van den kunstenaar. Maar de verwezenlijking van die belofte vraagt, evenals bij den kunstenaar, de worsteling om den vorm en de volhardende oefening in de techniek; die verwezenlijking kan alleen gevonden worden aan een geliefd wezen, met wie het geheele leven wordt gedeeld. Wie enkel in vluchtige ontmoetingen wil leven, stelt zich duurzaam tevreden met beloften. Maar zeker is het ook waar, dat een huwelijk alleen levend is, als het die belofte nog vermag te geven, als in telkens wisselende vormen van wezenlijke ontmoeting de band wordt bevestigd, die man en vrouw verbindt. In den loop van het leven zullen de vormen van die ontmoeting veranderen, maar het wezen blijft en huwelijkstrouw beteekent eigenlijk trouw aan het geloof in deze bezielende ontmoetingen.

Hoe meer in die ontmoetingen tusschen man en vrouw het geheele wezen van beiden deel heeft, hoe meer het eigen zelf, zoowel als de ander er in openbaar wordt en hoe meer van dit voor beiden wezenlijke in den levensvorm van het huwelijk georganiseerd kan worden en tot in kleinigheden uiting vindt, des te meer wordt de belofte van de eerste verliefdheid tot ideale werkelijkheid.

F De beteekenis van vrijheid om ervaring op te doen voor de ontwikkeling in het liefdeleven

Wanneer men goed inziet welke moeilijkheden overwonnen moeten worden om tot een goede keuze van een levensgezel

of een levensgezellin te komen, dan beseft men ook, dat een zekere rijpheid daarvoor noodig is, tegenwoordig nog meer dan vroeger, omdat het persoonlijke element versterkt is en raad van anderen daarom minder helpen kan. Hierbij staan wij echter voor de moeilijke vraag, hoe jonge menschen tot die rijpheid van inzicht kunnen geraken. Het is wel duidelijk, dat hiervoor een zekere mate van eigen ervaring noodig is, wil datgene, wat door hooren, zien of lezen uit de ervaring van anderen wordt overgenomen, tot een levend eigen bezit worden. Aan dat opdoen van eigen ervaring op het gebied van liefde en sexualiteit zijn ook groote gevaren verbonden, omdat het hier gaat om zulke overweldigend sterke aandriften en om hevige gevoelens, die het vermogen om te onderscheiden vertroebelen. Het gevaar is dan, dat men óf in elementaire uitingsvormen blijft steken, waarbij de samengestelde behoeften van den eigen aanleg niet tot hun recht komen, óf dat men een te snelle beslissing neemt, waarbij niet genoeg alle essentieele factoren hebben meegewerkt.

De gelegenheid om ervaring op te doen begint al heel vroeg en het is door de nieuwere psychologie steeds duidelijker geworden, dat de ervaring in de eerste jeugd opgedaan, hierbij al van grooten invloed is. Bij een goede opvoeding op dit gebied behoort, dat een kind hier al vroeg leert onderscheiden tusschen goed en kwaad, dat wil zeggen tusschen datgene wat voor het leven essentieel en opbouwend en datgene wat onbruikbaar en afleidend is en daardoor ontwrichtend kan worden voor den samenhang. Maar tevens bestaat een niet te missen invloed van een goede opvoeding hierin, dat het voorbeeld van de ouders de waarde van dat streven naar opbouwende harmonie in die mate toont, dat daardoor het ideaal bij het kind een groeikracht verkrijgt, die wijze leeringen alleen het niet vermogen te geven [1]). Wanneer een kind in deze beide opzichten

[1]) Terecht merkt Professor Kohnstamm op, „dat, al deden wij het uit niets anders dan uit plichtsbesef tegenover onze kinderen, wij

goed is opgevoed, dan heeft het, als het tot jongmensch is gerijpt, al een schat van ervaring verzameld, die een ander later soms alleen met veel moeite kan opdoen.

Is deze ervaring in een gelukkig ouderlijk huis verkregen, voldoende voor een mensch om zonder veel verdere experimenten tot een gelukkig huwelijk te komen? Er zijn heel wat menschen geneigd, deze vraag voor hun kinderen bevestigend te beantwoorden, maar wanneer wij er niet in de eerste plaats van uitgaan hoe wij de dingen zouden wenschen, maar wel van de feiten zelf, dan begint men er toch zeer over te aarzelen of men hierin wel zoo beslist mag zijn. Zeer zeker is het onder gunstige omstandigheden mogelijk, dat twee jonge menschen, die trouwen met geen andere noemenswaardige ervaring, behalve dit ouderlijk voorbeeld, als zij elkaar ernstig zoeken, den weg tot een rijke onderlinge verhouding vinden. Het lijkt mij echter eerder een uitzondering dan een regel. Natuurlijk moet men daarbij in aanmerking nemen wat men onder een rijke onderlinge verhouding verstaat. De eischen op dit punt loopen nogal uiteen en er is wel eens een tijd geweest, dat men een huwelijk goed noemde, als man en vrouw vriendelijk en beleefd tegen elkander waren, ook al moest de vrouw, om die stemming te handhaven één of beide oogen toedrukken voor het buitenechtelijk gedrag van haar man en al liet de man thuis maar alles aan zijn vrouw over om zijn eigenlijk leven vooral daarbuiten te vinden. Het moderne huwelijk met zijn meer persoonlijke eischen vraagt natuurlijk heel wat meer voorbereiding en er zijn enkele redenen, waarom die voorbereiding, ook bij een gunstig ouderlijk tehuis, meestal slechts ten deele daar kan worden gevonden.

Bij het beschouwen van deze redenen willen wij eerst van

ervoor behooren te zorgen, dat wij gelukkig zijn getrouwd". (In „Paedagogische en ethische vragen op het gebied van het sexueele leven", blz. 81.)

de gunstige omstandigheden uitgaan, die een gelukkig huwelijk van de ouders vormen. Men heeft vroeger wel eens al te veel van den mensch in het algemeen gesproken en daarmee belangrijke karakterverschillen genegeerd. Ook de menschelijke verhoudingen worden dan veel te eenvoudig en te schematisch beschouwd. Bij velen bestaat ook thans nog neiging daartoe. In de kleine gemeenschap van het gezin doen individueele verschillen zich echter in sterke mate gelden. Ofschoon vele kinderen wel in hun karakter op één der ouders lijken en daar dus veel kunnen afkijken en overnemen wat van waarde kan zijn, is dit toch lang niet voor alle kinderen het geval. Wanneer een kind aanmerkelijk van aanleg verschilt dan zal het aan het goede voorbeeld van de ouders veel minder hebben en er soms eerder door in de war worden gebracht, omdat het datzelfde wat de ouders bereikt hebben langs een eenigszins anderen weg zou moeten nastreven. In dit geval vooral kunnen sterke minderwaardigheids-gevoelens bij het kind worden gewekt, als het er maar niet in kan slagen het goede voorbeeld na te volgen. Maar ook in het algemeen werkt het geluk van de ouders niet uitsluitend als een gunstige factor op de kinderen, vooral dan niet, wanneer niet tevens tact en inzicht ermee gepaard gaan. Alles wat bij de ouders bijzonder geslaagd is, kan door de sterke tegenstelling bij het kind ook licht hevige afgunst, onzekerheid en gevoel van minderwaardigheid wekken. Men kan niet zelden waarnemen, dat krachtige veelbeteekenende vaders eenigszins onzekere en weinig persoonlijke zoons hebben. Vooral voor sommige karakters is het goede voorbeeld dus zeker niet de eenige factor voor een goede opvoeding. En voor wie deze factoren kan onderscheiden wordt het wel duidelijk, dat vooral bij de groote mate van toevalligheid, die in de tegenwoordige opvoeding bestaat, ook voor zeer vele kinderen uit gelukkige huwelijken nog allerlei ervaring noodig is om zelf tot een goede oplossing van het liefdesprobleem te komen.

Nog veel meer geldt dit natuurlijk voor jonge menschen,

die het goede voorbeeld niet hebben gekend. In het algemeen is het niet zoo gemakkelijk de waarde en beteekenis van een huwelijk te beoordeelen, zelfs van menschen, die wij vrij goed kennen. Niet alleen wordt heel wat schijn naar buiten opgehouden, waar van binnen leegheid, misverstand en heftige tegenstellingen bestaan, maar ook kunnen naar buiten wel botsingen en wrijvingen duidelijk worden, die een huwelijk waardeloos doen schijnen, maar die eigenlijk meer een hardnekkige strijd beteekenen om waarde en begrip te veroveren tegenover elkaar. Maar als men dit alles in aanmerking neemt, dan is toch wel de heerschende overtuiging, dat het aantal ongelukkige huwelijken aanzienlijk is in onzen tijd, zeker niet misplaatst. En deze huwelijken laden een zwaren last van onopgeloste vraagstukken op de kinderen, die in de spanning ervan zijn opgegroeid. Het ergste gevolg ervan is wel, dat dan dikwijls de mogelijkheid van een gelukkige verhouding door de kinderen wordt ontkend, zoodat zij er niet toe komen, daar ernstig naar te zoeken. Maar ook kan een sterke gebondenheid aan één der ouders ontstaan, of kunnen infantiele gevoelshoudingen, die de ouders in hun verhouding tot elkaar beheerschen, zich licht ook bij de kinderen vastzetten. Fixaties aan oude uitingsvormen ontstaan hier dus eerder en samengesteldere gevoelens en idealen vinden minder aanmoediging bij hun ontwikkeling. Hier moeten min of meer toevallige omstandigheden en de invloed van menschen, waarmee men aanraking vindt, een stuk opvoeding geven, dat in het gezin niet werd gevonden. En vooral in den tegenwoordigen tijd, waar weinig duidelijke algemeen erkende idealen bestaan, speelt het toeval dan bij deze verdere ontwikkeling een groote rol.

Wij komen hiermee dus tot het besluit, dat voor de groote meerderheid der jonge menschen nog een groot stuk opvoeding noodig is, willen zij een huwelijk beginnen met voldoende kans op slagen. Die opvoeding zal in hoofdzaak zelf-opvoeding

moeten zijn, steunende op eigen ervaring. Wanneer jonge menschen zich tevoren min of meer omschreven idealen gevormd hebben naar het voorbeeld van een geslaagd huwelijk der ouders, of op andere wijze, dan is dit van veel belang om hen in het leven te oriënteeren, maar zij staan toch nog voor het probleem van de verwezenlijking. Dat deze dikwijls oneindig veel moeite en geduld eischt, hebben zij aan het voorbeeld niet altijd kunnen waarnemen, omdat zij hier vooral het eindresultaat zagen. Hieruit komt nog wel eens de neiging voort om alles dadelijk in orde te willen hebben. Ongeduld en krampachtigheid geven dikwijls moeilijkheden bij verliefde en verloofde menschen. De krampachtigheid ontstaat door onzekerheid en gemis aan inzicht tegenover een nieuwe en moeilijke situatie. Wanneer jonge (en dikwijls ook oudere) menschen de moeilijkheden maar wat duidelijker zagen, zouden zij zich eerder tijd en geduld gunnen om ze te overwinnen. Maar meestal is het, noch aan hen zelf, noch aan de omgeving duidelijk bewust waar de moeilijkheden liggen.

Ik zal hier heel in het kort de factoren nog eens nagaan, die bij een toenadering van belang zijn. Deze zijn van drieërlei aard: 1e. het vinden van vrijheid van vorm in de gevoelsoverdracht; 2e. het intuïtief aanvoelen van het eigen innerlijk wezen met zijn behoeften en 3e. het intuïtief aanvoelen van het andere wezen en van de gezamenlijke mogelijkheden.

1e. De vormen, waarin de gevoelens zich uitdrukken, ontstaan niet telkens opnieuw, maar ondergaan een geleidelijke verandering, waarbij telkens aan de vroegere vormen wordt vastgeknoopt. Wanneer dergelijke vroegere vormen gefixeerd zijn geraakt door bepaalde omstandigheden, dan kan de vrijheid voor de noodige verschuivingen en veranderingen ontbreken en de verdere ontwikkeling wordt belemmerd. Wij hebben hiervan reeds verschillende voorbeelden besproken. Een jonge man, die zijn gevoelsbehoeften gefixeerd heeft aan zijn moederverhouding, of een jong meisje, dat van te voren alle sexueele

uiting uit haar gevoelsleven heeft buitengesloten, zijn natuurlijk niet bijzonder geschikt om de nieuwe gevoelsaanpassingen te vinden, die verloving en huwelijk van hen eischen. Het gevoel kan dan krampachtig en hartstochtelijk oude eischen stellen en vindt dikwijls schoon schijnende argumenten om de eigen starheid te verdedigen. Het helpt dan veel, wanneer men het eigen gevoel leert begrijpen als een invloed, die zich door vele vormen heen moet ontwikkelen wil hij zijn vruchtbare mogelijkheden verwerkelijken.

2e. Het eigen innerlijk wezen kan, zooals wij reeds zagen, op jeugdigen leeftijd nooit geheel in zijn zin en zijn waarde worden gevat. Voor het eigen inzicht drukt het zich in benaderingen uit, die ook dikwijls verbonden zijn met fictieve waarden, waarbij steun wordt gezocht. Vanuit dit bewust geformuleerde waarde-oordeel worden de eigen behoeften dikwijls eenzijdig of onjuist gezien. Daarom is het intuïtieve oordeel, dat uit de onbewuste diepte van onszelf zich opdringt, in dergelijke gevallen vaak van meer waarde dan een fraaie bewuste argumentatie, die men veel meer kan overzien. Dit intuïtieve oordeel ontstaat ook veel eerder in aansluiting aan de onmiddellijke ich-du-ontmoeting. Maar de waarde ervan voor de beoordeeling van de eigen behoeften is ook in sterke mate afhankelijk van het feit, of wij zelf tot een zekeren graad van innerlijke eenheid zijn gekomen. Een zekere integriteit van de eigen persoonlijkheid is voor het succes van de liefde zeer wenschelijk. Omgekeerd werkt de ernstig opgevatte verhouding tot een geliefd wezen het vinden van die eigen eenheid sterk in de hand, echter vooral dan, wanneer de wording van die eenheid reeds duidelijk in gang is.

3e. Het kennen van andere menschen en van de mogelijkheden, die het leven ons in de omstandigheden van onze omgeving biedt, ontwikkelt zich bij het opdoen van levenservaring. Deze ontstaat echter in zeer verschillend tempo en wordt ook niet bij alle menschen op gelijke wijze gevormd

en georganiseerd. Die ervaring kan in bepaalde regels en principes en gebruiken worden vastgelegd, maar zich ook onbewust doen gelden in intuïtief opwellende inzichten en impulsen. Bij den ouderen vorm van huwelijksideaal, dien ik heb beschreven, hadden bepaalde algemeen erkende gewoonten en principes een grooten invloed en werd naar het oordeel van oudere familieleden met een rijpere ervaring veel eerder geluisterd. Voor de meer persoonlijke toenadering, die thans veelal wordt gezocht, biedt de levenservaring van anderen veel minder hulp. Maar de eigen ervaring is meestal nog niet ver genoeg ontwikkeld om gevoerd te hebben tot duidelijke eigen inzichten en opvattingen, die op dit moeilijke terrein van het zoeken van een echtgenoot een goede leiding kunnen geven. Hier kan de eigen ervaring dan soms zuiverder intuïtief worden samengevat dan in een bewust overwogen oordeel. Dit wil echter niet zeggen, dat handelen in den blinde hier de grootste wijsheid zou zijn, want hoe meer het voelen en denken is ontwikkeld, des te duidelijker materiaal vindt de intuïtie gereed voor haar onbewuste verwerking. Juist als iemand zijn gedachten en gevoelens veel over een ander heeft laten gaan, dan kan soms plotseling spontaan het inzicht in het wezen van dien ander met groote duidelijkheid voor hem staan. Een dergelijk intuïtief grijpen van het geheel brengt dan dikwijls het besluit in een moeilijke beslissing waar het bewuste oordeel tusschen verschillende argumenten heen en weer bleef schommelen. En wanneer de intuïtie aldus is voorbereid dan blijkt in de ervaring heel dikwijls de juistheid ervan.' Wanneer geslaagde huwelijken als „coup de foudre" zijn ontstaan, dan moet dit aldus verklaard worden, dat de intuïtie bij deze menschen op dit punt tot een rijpheid was gekomen, die er de uiting van het geheele wezen van maakte en in staat stelde de geheele ervaring samen te vatten. In de meeste gevallen zal een veel langere wisselwerking tusschen intuïtie, verstand en gevoel noodig zijn om tot een beslissing te komen.

Deze drie moeilijkheden bij het sluiten van een band voor het leven hebben voor verschillende menschen een zeer uiteenloopende beteekenis. Sommigen kunnen andere menschen vrij goed aanvoelen, maar hebben niet genoeg contact met hun eigen innerlijk om te weten, waar voor hun aanleg en hun behoeften het grootste gewicht gelegd moet worden. Zij ondergaan dan allerlei wisselende aantrekkingen en fladderen tusschen de leden van het andere geslacht rond, zonder dat zij tot een keuze kunnen komen. Weer andere menschen hebben in zichzelf een uitgewerkt ideaal van wat zij eigenlijk van de liefde verwachten, maar wanneer zij trachten dit te verwezenlijken dan worden zij telkens teleurgesteld, omdat zij eigenlijk niet goed kunnen zien, hoe anderen zijn en wie voor hen zou passen. Hiervan weer onderscheiden zijn de menschen, die hun hevige gevoelens, die in bepaalde vormen zijn gefixeerd, telkens met groot enthousiasme aan een ander verbinden om dan te merken, dat zij in dien vorm niet geheel worden aangenomen en dat tot hun groote verwondering en teleurstelling door die overdracht van gevoelens alles nog niet geheel in orde is. Dit naïeve vertrouwen in het gevoel is kenmerkend voor de overdracht van bepaalde gefixeerde gevoelens. In die vroegere gevoelsverhouding was alles op een bevredigende wijze in evenwicht en van de nieuwe verhouding wordt dan zonder meer hetzelfde verwacht, wanneer de gevoelens daarop zijn overgebracht.

Tot een goede voorbereiding van het welslagen in het liefdeleven behoort dus een zekere mate van zelfkennis, een zekere hoeveelheid menschenkennis en een zekere vrijheid en bewegelijkheid in het eigen gevoelsleven. Dit alles behoeft niet geheel bewust beheerscht te worden. Het kan ook in de practijk blijken, zonder dat de betrokken persoon het goed in woorden zou kunnen weergeven. Het behoeft wel geen betoog, dat in de eerste plaats aanraking met andere menschen van groot belang is om deze eigenschappen te verwerven.

Over de vrijheid van onderlinge kennismaking en ontmoeting der geslachten kan ik hier kort zijn, omdat over deze vraag de meeningen wel niet sterk meer uiteenloopen. De verandering in de publieke opinie teekent zich hier onder anderen duidelijk af in de wijze, waarop verlovingen worden beschouwd. Vroeger werd een verloving meer als een maatschappelijke band opgevat, die moeilijk verbroken kon worden en die vele verplichtingen en weinig vrijheid met zich bracht. De nadere kennismaking was daardoor erg beperkt en waar men zich vast had verbonden, zou immers het huwelijk daartoe ook nog gelegenheid genoeg geven. Thans is het zoeken van het nauwere contact hoofdzaak geworden. Een zeer groote vrijheid van omgang stelt daartoe in staat. En als dit doel niet wordt bereikt, dan wordt de band meestal gemakkelijk weer verbroken. Ook in het algemeen zijn de vormen voor kennismaking en omgang veel vrijer geworden en daarmee werd vooral het jonge meisje zelfstandiger en meer voor zichzelf verantwoordelijk. Of dit een voordeel is of een gevaar, hangt veel van haar opvoeding, haar karakter en haar ontwikkeling af, evenals dat voor den jongen man vroeger ook al duidelijk was. De fouten, die door deze gevaren, vooral in een tijd van overgang, worden gemaakt, trekken dikwijls meer de aandacht dan de goede gevolgen, waarvoor de oorzaken niet altijd zoo overtuigend zijn aan te wijzen.

De belangrijkste vraag over de vrijheid op sexueel gebied betreft echter de sexueele uiting in engeren zin en hierop moeten wij thans nader ingaan, omdat deze vraag velen verwart. Men heeft op verschillende gronden den eisch gesteld, dat sexueele omgang alleen in het huwelijk geoorloofd is. Hiertegen komen sommige menschen op, die om persoonlijke of algemeene redenen een grooter vrijheid eischen. Om over dit vraagstuk van de vrijheid om sexueele ervaring op te doen, te kunnen oordeelen, moeten wij thans trachten in te zien, welken invloed sexueele uiting en sexueele onthouding hebben

op de drie factoren, die voor de toenadering van belang bleken te zijn. Want ik wil mij hier beperken tot den invloed van vrijheid op menschen van goeden wil, die een huwelijksideaal trachten te verwezenlijken. Over sexueele vrijheid in het algemeen, zal ik dan later afzonderlijk nog iets zeggen.

Wij staan hier dus voor de vraag naar de invloeden van sexueele onthouding en van sexueele uitingen op de goede ontwikkeling van de wederzijdsche toenadering in het liefdeleven. Deze vraag moeten wij splitsen in twee andere: 1e. of voor menschen, die tevoren aan sexueele uitingen hebben toegegeven, de toenadering tot een gelukkig huwelijk gemakkelijker of moeilijker is, dan voor hen, die zich onthouden hebben? en 2e. of op de verhouding tusschen twee menschen, die elkaar in werkelijke liefde zoeken, sexueele uiting gedurende dien tijd van toenadering gunstig of ongunstig werkt?

De eerste vraag is niet op eenvoudige wijze te beantwoorden. Want, terwijl menschen met een zekere ervaring op sexueel gebied sommige aanpassingen in de verhouding gemaklijker kunnen vinden, worden andere zijden van de toenadering er dikwijls moeilijker door. Het hangt van het karakter en van den ernst van den betrokken persoon, maar ook van allerlei omstandigheden af, of de schadelijke dan wel de gunstige invloeden van dergelijke vroegere ervaringen zullen overwegen. Wij willen de voor- en nadeelen voor de drie factoren van toenadering even stelselmatig nagaan. Wat de kennis van eigen behoeften op dit gebied betreft, is het zeker een voordeel van vroegere sexueele ervaring, dat men zich minder gemakkelijk zal laten misleiden door een verkeerde waardeering van de aantrekking tot iemand van het andere geslacht, wanneer die in hoofdzaak door eenvoudige sexueele gevoelens wordt beheerscht. Ontnuchteringen en teleurstellingen kunnen de zelfkritiek op dit punt verscherpen. Het inzicht in menschen van het andere geslacht, in datgene wat zij zoeken en wat zij kunnen geven, kan door sexueele aan-

raking ook wel eenigszins vermeerderd worden, echter vooral dan, wanneer de verhouding eenigen duur heeft, zoodat de psychische aanraking zich kan ontwikkelen. Dikwijls heeft ook bij dezen factor de negatieve zijde, de kennis hoe men het niet kan vinden, meer invloed dan de positieve. De voordeelen van sexueele uiting voor het verkrijgen van een zekere vrijheid in het gevoelsleven kunnen vooral daar opvallen, waar sterke remmingen en fixaties bestaan. Door vrijere vormen van sexueele uiting door te zetten, verbreekt iemand met geweld de oude banden en stelt hij zich voor de taak nieuwe vormen te zoeken. Waar die oude banden de ontwikkeling belemmerden, kan dit een voordeel zijn.

De nadeelen van vroegere ervaring komen vooral uit, wanneer die ervaring zonder ernst is opgedaan en niet of weinig is verwerkt. Zoowel wat de kennis van eigen behoeften als wat het inzicht in het andere geslacht betreft, worden de dingen dan licht te eenvoudig opgevat en kan een zeker cynisme ontstaan, dat uit gemakzucht of teleurstelling geen rekening houdt met hoogere eischen. Door zich eenvoudig te laten gaan, wordt men zich van de behoeften van het eigen wezen niet bewust en kennis van anderen zal meestal niet diep gaan, wanneer die anderen enkel worden gebruikt om eigen eenvoudige bedoelingen te verwezenlijken. En wat de vrijheid in het gevoelsleven betreft, al moge het waar zijn, dat het verbreken van oude banden soms een voordeel kan zijn, toch is het niet de meest ideale manier, wanneer men om dit te bereiken eenvoudig van de samengesteldheid der gevoelens afziet. Vrijheid beteekent mogelijkheid van keuze tusschen verschillende uitingen en wordt dus niet bereikt, wanneer men gebonden raakt aan eenvoudige uitingsvormen. Wanneer een jonge man, die erg met zijn gevoelsleven aan het ouderlijk huis is gebonden, zich wil bevrijden door sexueele avonturen, dan kan die gebondenheid blijven voortbestaan, omdat juist de samengesteldere gevoelens niet uit hun fixatie worden bevrijd.

De schijn-vrijheid, die hij zich verschaft, verhindert hem dan eerder om den juisten aard van zijn toestand te zien en innerlijk in beweging te komen. Naarmate de ervaring ook meer de samengesteldere gevoelens betreft, zal de kans grooter zijn, dat zij meerdere rijpheid brengt. Eenvoudige sexueele uitingen hebben dus in het algemeen niet veel waarde voor menschen, die een ideaal trachten te verwezenlijken. Terloops wil ik er hier aan herinneren, dat ook juist deze uitingen het meest het ernstige gevaar van de geslachtsziekten met zich brengen. Daar onze vraag echter niet uitsluitend deze eenvoudige vormen van ervaring betrof, zouden wij het antwoord het best aldus kunnen samenvatten, dat sexueele ervaring vóór het huwelijk alleen dan kans heeft iemand in zijn ontwikkeling verder te brengen, wanneer een zekere mate van ernst van bedoeling en van samengesteldheid van verhouding aanwezig is en dat overigens de bezwaren en gevaren zoo groot zijn, dat opvoeders deze terecht in de eerste plaats in het licht moeten stellen. En verder geldt hier voor menschen van goeden wil vóór alles het woord van Nietzsche: „Halte heilig deine höchste Hoffnung".

Wij staan thans voor de tweede vraag of sexueele uiting gedurende den tijd van toenadering de verhouding van twee menschen, die van elkaar houden, gunstig of ongunstig beïnvloedt. Het behoeft wel geen betoog, dat de psychische toenadering zeker in het algemeen wordt bevorderd, wanneer de aantrekking niet dadelijk tot sexueele uiting leidt. Wij zien in de natuur reeds hoe bij dieren zekere remmingen in die aantrekking bestaan, hoe bij voorbeeld bij de vogels een zekere terughouding en coquetterie door hofmakerij van het mannetje moet worden overwonnen. En ook bij den mensch, vooral bij de vrouw, bestaat iets als een natuurlijke kuischheid en vlucht voor te groote toenadering, waardoor de werking van de aantrekking versterkt en verdiept wordt. De sexueele taboe is dus zeker niet zonder meer tegen de natuur gericht, maar moet

ten deele als een versterking van die bij dieren reeds bestaande remming worden beschouwd. Juist bij de groote samengesteldheid van de wisselwerking tusschen twee menschen, die van elkaar houden, is het zeker van belang, dat de zin van die aantrekking niet te eenvoudig wordt beschouwd. De oudere vorm van verloving was angstvallig gericht tegen een te groote intimiteit. Men liet de geliefden bijna niet alleen uit angst, dat er verkeerde dingen zouden gebeuren. Hiervan komt men meer en meer terug. Echter niet, omdat men de sexueele uiting nu wel vrij wil laten, maar omdat men dit punt in belangrijkheid achter stelt bij de psychische toenadering. En die laatste is bij voortdurende contrôle niet mogelijk. Voor de verloofden zelf is het onder deze omstandigheden van het grootste belang in te zien, dat het wederzijdsch begrijpen hun eerste doel moet zijn en dat een op den voorgrond plaatsen van sexueele bevredigingen den zin van de verloving zou wegnemen.

Zooals echter in de natuur deze remmende invloeden toch bedoeld zijn om tot een des te inniger vereeniging te leiden, zoo verliezen zij ook voor den mensch hun zin, wanneer er geen vervulling volgt als de toestand daartoe rijp is geworden. Anders wordt doel, wat middel behoorde te zijn. Wanneer de beheersching van de sexueele uitingen tot een algemeene remming wordt, dan kan de heele toenadering erdoor gestoord worden in plaats van verrijkt en verdiept.

Vooral in twee vormen komen de nadeelen van dezen invloed uit. De eerste vorm ontstaat bij een te sterke algemeene remming tegenover sexueele uitingen, wanneer de opvoeding deze zijde van het leven kunstmatig van het verdere gevoelsleven heeft gescheiden en bijzonder sterk heeft veroordeeld. Onder dergelijke omstandigheden kan bij jonge vrouwen een weerzin bestaan tegen alle sexueele toenadering, welke weerzin ook later niet altijd overwonnen wordt. Ook komt het wel voor, dat mannen hun beheersching zoo tot een gewoonte hebben

gemaakt, dat de sexueele uiting weinig voor hen beteekent als uitdrukking van hun gevoel, ook als zij eindelijk de vrouw gevonden hebben, van wie zij houden [1]). Allerlei moeilijkheden in overigens goede huwelijken kunnen hiervan het gevolg zijn. Het animale wordt dan als element van het leven verloochend, omdat men er „enkel dierlijkheid" in ziet. Gelukkig wordt dergelijk onnoodig gemartel tegenwoordig zeldzamer, omdat gezonde voorlichting het verband der dingen hier beter duidelijk maakt. De tweede vorm, waarin de sexueele beheersching tot probleem wordt voor de onderlinge verhouding, heeft een diepere beteekenis. De psychische verhouding tusschen twee menschen kan — ook als de sexueele aantrekking daarin oorspronkelijk niet overheerschte — zich tot een punt ontwikkelen, waar het sexueele verlangen zich dermate als een natuurlijk recht doet gelden, dat een spanning ontstaat, waarbij alle verdere psychisch contact zeer bemoeilijkt wordt. Wanneer dan door uiterlijke omstandigheden — bij voorbeeld om financieele redenen — of door innerlijke gesteldheid — bij voorbeeld, doordat men zich nog niet rijp voelt bij de eischen, die men aan een huwelijk stelt — een huwelijk nog niet mogelijk is, dan kan de vraag zich opdringen of sexueele uiting hier als iets verkeerds moet worden veroordeeld. Wij willen hier van de maatschappelijke zijde afzien, die voor het moreele oordeel ook mee als factor geldt en die wij hierna afzonderlijk zullen bespreken. Bij de werking op de onderlinge verhouding, die wij hier beschouwen,staan twee invloeden tegenover elkaar. De invloed, die direct voelbaar wordt na sexueele uiting, is een zekere ontspanning in de elementaire sexueele aantrekking, waardoor andere zijden zich in verhouding weer sterker doen gelden. De innerlijke waarde der liefde wordt hierbij min of meer getoetst. Als het hevige elementaire verlangen is vol-

[1]) Dergelijke hardnekkig werkende remmingen worden als regel door onbewust gefixeerde gevoelens gecompliceerd, maar op dergelijke complicaties kan ik hier niet ingaan.

daan, dan komt dikwijls pas duidelijk uit, hoe deze vereeniging symbool is voor een psychische vereeniging, die ook verder gezocht wordt en door deze ontmoeting nog meer wordt aangevuurd. Maar ook kan het dan uitkomen, dat de achtergrond van de aantrekking eigenlijk weinig diepte had, dat eenvoudige zinnelijkheid een voorname factor daarin vormde, zoodat een gevoel van ontgoocheling volgt. In het eerste geval zou men de gevolgtrekking kunnen maken, dat deze uiting gunstig op de verhouding heeft gewerkt, terwijl het voordeel in het tweede geval hoogstens gezien kan worden in het bewust worden van een vergissing. Een dergelijke eenvoudige beschouwing zou echter voor de meeste gevallen zeer misleidend zijn. Want er bestaat nog een tweede invloed van de sexueele uiting, die voor de toenadering van grooter belang is. Deze invloed is de sfeer van gemeenschappelijkheid, intimiteit en vertrouwelijkheid, die door herhaalde sexueele uiting zeer versterkt kan worden. Heel duidelijk blijkt dit in de meeste huwelijken, waar de eerste ervaringen op den duur sterk achterstaan in belangrijkheid tegenover de verdere ontwikkelingen van de onderlinge verhouding. Dit is ook begrijpelijk, omdat de toenadering op psychisch en lichamelijk gebied een zeer samengesteld proces van onderlinge aanpassing beteekent en er is tijd voor noodig om de mogelijkheden daarvan te ontwikkelen. Ook als de eerste ontspanning van hevige uitingen grooter innigheid heeft gebracht, dan kan toch wel later het bestaan van allerlei tegenstelling en misverstand blijken en waar de eerste ervaringen minder gunstig waren, daar kan toch dikwijls achteraf wel duidelijk worden, dat allerlei innerlijke en uiterlijke oorzaken daarvan herkend en overwonnen kunnen worden, zoodat men elkaar later veel nader komt dan in het begin. Bij dit verwerken van de onderlinge aanpassing heeft het huwelijk een grooten voorsprong op alle vrijere sexueele verhoudingen. Men kan zelfs volhouden, dat dergelijke verhoudingen hun meer latente mogelijkheden

pas kunnen verwerkelijken naarmate zij meer tot het huwelijk naderen. De eigenlijke verwerking van de sexueele aanpassing kan dus het best in den gehuwden staat geschieden. De verloving is hiertoe niet geschikt en wanneer de toenadering ver genoeg is gevorderd, dan diende dus als regel het huwelijk hierop te volgen. Voor degenen, die ernstig streven naar innige vereeniging is het oude huwelijk, ontdaan van al te grooten familie-invloed en voorafgegaan door een niet te lange verloving, nog altijd wel de beste vorm om daartoe te geraken.

Helaas verhinderen dikwijls verschillende omstandigheden dezen meest gewenschten gang van zaken. Vooral redenen van economischen aard maken het dikwijls onmogelijk, dat de uiterlijke levensvormen zich naar den innerlijken toestand richten. Trouwen op een jeugdigen leeftijd is voor velen onmogelijk, vooral in de intellectueele beroepen. Ten deele komt dit zeker, doordat daar speciaal voor den gehuwden staat, en vooral door de vrouw, te hooge materieele eischen aan het leven worden gesteld. Gelukkig komt hierin verandering en gaat men meer en meer inzien, dat aldus veel levensvreugde en mogelijkheid van geluk wordt geofferd ter wille van gemak en maatschappelijk aanzien. De eischen van de familie om een zekeren staat op te houden, doen zich allengs minder gelden. Dit uit zich ook hierin, dat de huwelijksplechtigheid met minder vertoon en kosten gepaard gaat. De innerlijke zijde van het sluiten van een huwelijk zal hierdoor geen schade lijden. Wanneer de maatschappelijk-economische factoren minder zwaar worden opgevat, dan zijn hieraan zoowel bezwaren als voordeelen verbonden. Trouwen op jeugdigen leeftijd verhoogt de kans op zuiverheid van de ervaringen in het liefdeleven en vermindert de mogelijkheden van onnoodige teleurstelling en verwarring in het sexueele leven. Maar hier staat tegenover, dat het huwelijk een zekere rijpheid van ervaring eischt en dat het zich wreken kan, wanneer men te vroeg zou meenen deze te hebben bereikt. Weliswaar kan een betere sexueele

opvoeding jonge menschen vroeger tot die rijpheid brengen en behoort het ook tot de eischen van het moderne huwelijk, dat dit verbroken kan worden, wanneer het een mislukking blijkt. Een huwelijk moet echter een ernstige zaak blijven en de soort proefhuwelijken, die in enkele deelen van de Vereenigde Staten in de mode zijn gekomen, verminderen de waarde van het huwelijk. Tegen vroege huwelijken kan men als bezwaar ook nog aanvoeren, dat man en vrouw dan dikwijls economisch en psychisch nog niet in staat zijn hun kinderen behoorlijk op te voeden. Hier staat tegenover, dat vele jonggehuwden tegenwoordig onder die omstandigheden het krijgen van kinderen een paar jaren uitstellen. Een dergelijke handelwijze wordt door vele moreele autoriteiten afgekeurd. Vooral meenen godsdienstige menschen uit den Bijbel te kunnen afleiden, dat alle verhinderen van de zwangerschap een zonde is. Ik eerbiedig de meening van deze menschen, ook al betwijfel ik de juistheid van hun gevolgtrekkingen en al zou ik gaarne zien, dat zij in hun oordeel meer rekening hielden met allerlei omstandigheden. Maar ik erken daarmee niet, dat zij het recht zouden hebben om ernstige menschen, die er anders over denken, als lichtzinnig of immoreel te bestempelen. Want het kan mijns inziens voor ernstige jonge menschen toch van groot voordeel zijn voor de ontwikkeling van hun onderlinge verhouding om een huwelijk niet langer uit te stellen, ook al voelen zij zich economisch en psychisch nog niet geheel in staat om kinderen op te voeden. Dit behoeft geen lichtzinnigheid of gemakzucht te beteekenen en mag dus niet zonder meer als zoodanig worden uitgelegd. Dit is ook een geheel ander geval dan wanneer om redenen van gemak in het geheel geen kinderen worden gewenscht, of wanneer bij het sluiten van het huwelijk geen redelijk uitzicht bestaat, dat men ze later wel zal kunnen opvoeden. Het komt mij voor, dat gezonde menschen kinderen als een zeer gewenscht element van hun huwelijksleven zullen blijven beschouwen, want bij al de

zorgen, die zij geven, verhoogen zij de intensiteit van het leven en de levensvreugde der ouders.

Ik zal hier op de vragen van het moderne huwelijksideaal en van de zelfopvoeding in het huwelijk niet verder ingaan, ten deele, omdat ik hierover reeds in het hoofdstuk over het huwelijk allerlei heb uiteengezet en ten deele, omdat hierbij zooveel individueele verschillen meewerken, dat het moeilijk is deze vragen in een algemeen overzicht te behandelen. Bij het beoordeelen van de veranderingen, die in de opvattingen over het huwelijk ontstaan, moet men goed in het oog houden, dat hier niet alleen verwarring en verval aanwezig is, maar dat nieuwe idealen, zij het in een vagen vorm, zich trachten te verwezenlijken. Geen enkel ideaal kan invloed uitoefenen, wanneer niet in een aantal menschen een heilig streven en een ernstig zoeken in dezen vorm steun en bevrediging heeft gevonden. Het is begrijpelijk, dat bij de vele gevaren en verwarringen op dit gebied, heel wat menschen maar liever de oude beproefde vormen willen handhaven. Het gelukt echter niet aan iedereen hierin voldoening te vinden. En op degenen, die den moed hebben om het nieuwe te zoeken, op de jonge menschen van goeden wil komt het aan bij het verwezenlijken van nieuwe vormen. Van hun ernst en hun trouw om hun bedoelingen in het leven toe te passen, hangt het af, of een verbetering in de huwelijksverhouding mogelijk is.

G *Over sexueele vrijheid in het algemeen*

Wij hebben tot nu toe de beteekenis van sexueele vrijheid nagegaan voor het liefdeleven van menschen, wier eigenlijk ideaal een gelukkig huwelijk is. Daarnaast bestaat echter de algemeenere vraag, of sexueele uitingen buiten het huwelijk onder alle omstandigheden als iets verkeerds en ongeoorloofds moeten worden beschouwd. Het is gewenscht, dat zoowel zij die hun eigen ontwikkeling bewust trachten te verwezenlijken,

als zij, die de opvoeding van anderen hebben te leiden, deze vraag ernstig onder de oogen durven zien.

Wanneer men een bepaald ideaal als uitgangspunt voor zijn beschouwingen neemt, dan is het niet moeilijk aan te toonen, dat er aan sexueele vrijheid groote gevaren zijn verbonden en dat men ter wille van de zekerheid van het ideaal gemakkelijk bereikbare bevredigingen moet offeren. Er zijn echter ook vele menschen, die niet aan een ideaal gelooven, of die er practisch zoo ver van af staan, dat het geen grooten invloed op hun leven kan hebben. Men kan dan wel trachten het ideaal in hen te wekken, maar dit heeft dikwijls niet veel uitwerking, hetzij door hun lichtzinnigheid of gemakzucht, hetzij door teleurgestelde overgevoeligheid en innerlijke ontmoediging. De ernstiger menschen onder hen geven ook (voor hen) grondige redenen aan, waarom zij de bevrediging van hun sexueele uitingen niet willen missen. Het zijn vooral twee argumenten, die men dan te hooren krijgt: 1e. dat het goed is om ervaring op te doen en 2e. dat het gezonder is zich te uiten en dat het beter is hier openlijk voor uit te komen, dan de schijnheiligheid van vele ongetrouwde menschen, die er toch in het geniep allerlei uitingsvormen, dikwijls van veel ongezonderen aard, op na houden.

Over de eerste reden kunnen wij kort zijn, want wij hebben reeds gezien (blz. 132), dat aan dit voordeel ook vele bezwaren zijn verbonden. Dergelijke ervaring is meestal zeer eenzijdig en geeft geen werkelijken kijk op mogelijkheden. Het tweede argument verdient echter, dat het ernstig wordt beschouwd. Wie eenigszins achter de schermen kan kijken, weet inderdaad, dat het sexueele vraagstuk zich bij de meeste ongetrouwde menschen maar niet zoo gemakkelijk opzij laat zetten en dat het èn veel innerlijken strijd èn veel bedekte uitingen in allerlei verscheidenheid, uitstapjes buitenslands, fantasieën, onanie en dergelijke tot gevolg heeft.

Over de vraag of sexueele onthouding, vooral voor den man,

mogelijk is en of zij gunstig of nadeelig werkt op de gezondheid, zijn vele en zeer uiteenloopende meeningen verkondigd. De tegenstrijdigheid en vaagheid van vele uitspraken zou waarschijnlijk verdwijnen, als men betere vragen had gesteld. Want afgezien van de vraag, of hier wel antwoorden kunnen gegeven worden, die eensluidend klinken voor alle menschen, moet men een onderscheid maken tusschen den invloed op de lichamelijke en op de psychische gezondheid. De meeste artsen, aan wie dit vraagstuk is voorgelegd, hebben onwillekeurig de lichamelijke gezondheid, die door hun opleiding en hun beroep hun aandacht het meest in beslag nam, het zwaarst laten wegen. Vandaar, dat velen hebben verklaard, dat onthouding geen bezwaren voor de gezondheid met zich brengt. Het komt mij voor, dat dit in het algemeen wat het lichaam betreft, wel juist is, al gaat ook zeker van het sexueele leven een algemeene vitale prikkel uit voor het lichaam. Bij sommige vrouwen is het opvallend, hoezeer de lichamelijke toestand na een huwelijk verbetert, ook zonder dat de invloed van het moederschap hier mee aansprakelijk voor gesteld kan worden. Overigens blijken lichtere of zwaardere lichamelijke verschijnselen, die met sexueele onthouding samenhangen, meestal meer langs een psychischen en samengestelderen weg te zijn ontstaan. In het algemeen is zeker de invloed op de psychische gezondheid verreweg het belangrijkst. Vooral de onderzoekingen van Freud en zijn aanhangers hebben de aandacht gevestigd op het verband tusschen verschillende vormen van zenuwziekten en den schadelijken invloed van „verdrongen sexualiteit". Bij oppervlakkige kennismaking met deze opvatting heeft men hier wel uit willen afleiden, dat Freud een apostel zou zijn voor het zich onbeperkt uitleven op sexueel gebied. Dit is niet het geval. Er bestaat hier vooral tweeërlei misverstand. In de eerste plaats wordt de term „verdringen" niet begrepen. Een vraagstuk of een moeilijkheid verdringen, wil zeggen, dat men er van afziet het bewust te verwerken,

dat men er in slaagt het niet te zien, het geheel uit het bewuste gedachtenleven te doen verdwijnen, zoodat de spanningen, die ermee gepaard gaan, in de diepte blijven bestaan en soms op allerlei andere wijzen een uitweg kunnen zoeken. Als die spanningen hevig zijn, kunnen die uitingen zich als ziekteverschijnselen voordoen. Verdringen is dus niet alleen het tegengestelde van uitleven, maar ook van bewust verwerken en bewust beheerschen. Een tweede moeilijkheid voor het begrip van Freud — waarvoor deze zelf ook mee verantwoordelijk is — bestaat in den omvang, dien het begrip sexualiteit bij Freud heeft gekregen. Terwijl dit begrip in het gewone spraakgebruik beperkt is, wordt het door Freud uitgebreid tot alle vormen van liefdegevoelens in den meest algemeenen zin, ook die, waar de eigenlijke sexueele uiting in het geheel geen rol bij speelt. Tegen de uitbreiding van dit begrip zijn mijns inziens met recht bezwaren in te brengen. Maar wie hier niet bij deze vraag van terminologie blijft staan en Freud's bedoelingen ook maar eenigszins begrijpt, die komt al spoedig tot het inzicht, dat het niet in hoofdzaak de sexueele uiting in engeren zin is, die bij verdringing door Freud verantwoordelijk wordt gesteld voor het ontstaan van zenuwziekten, maar veel meer het onderdrukken van het verlangen naar liefde. Wel wordt door Freud terecht de grens tusschen liefde en sexualiteit niet zoo scherp getrokken als velen dat plegen te doen. Het is ook voor den zielkundige niet zoo moeilijk om aan te toonen, hoeveel kunstmatigs en oneerlijks in die scherpe tegenstelling wordt uitgedrukt. De sexueele uiting wordt door Freud niet als iets geheel afzonderlijks gezien, dat met de rest van het gevoelsleven niets te maken heeft, maar als de meest intense uiting van een geheel complex van gevoelens, die zich ook in andere vormen voortdurend uitdrukken [1]). Vandaar,

[1]) Wel kan men Freud verwijten, dat hij op de eenvoudige gevoelens teveel den nadruk legt.

dat de eenvoudige raad om sexueelen omgang te zoeken bij menschen met zenuwziekten zeker ook volgens Freud geen oplossing van hun moeilijkheden kan geven. De samengesteldheid van allerlei innerlijke gevoelens, die naar bevrediging zoeken, zou hier niet in aanmerking worden genomen. Maar het nieuwe inzicht leert tevens, dat men bij het zoeken naar uitingsvormen voor het gevoelsleven de eenvoudiger sexueele uitingen ook niet zonder meer ter zijde kan stellen, omdat, juist ook dan, als samengesteldere gevoelens aanwezig zijn, daarin een onmiddellijkheid van uiting gevonden kan worden, die zeer moeilijk door andere vormen kan worden vervangen.

Het geheele vraagstuk van de sexueele onthouding wordt bij deze nieuwe opvatting nu minder gezien van het standpunt der lichamelijke hygiëne, terwijl de invloed op de gevoelsontwikkeling als de belangrijkste zijde naar voren komt. Daarbij valt dan op, dat uitleven in elementaire vormen zonder meer de gevoelsontwikkeling zeker ernstig kan storen, maar dat tevens het wegstoppen van het sexueele leven ook zeer schadelijke gevolgen kan hebben, omdat allerlei gevoelens, die daarmee samenhangen, dan niet tot ontplooiïng kunnen komen. Een ongezonde toestand in het zieleleven kan dus zoowel door uitleven als door verdringing ontstaan. Maar, waar onze maatschappelijke en moreele opvattingen bij de opvoeding, vooral het laatste in de hand werken, zullen in onzen tijd gemiddeld veel meer stoornissen door de tweede oorzaak ontstaan. In een zeer ongebonden levende maatschappij lijkt het mij zeker niet onmogelijk, dat de andere zijde van het vraagstuk, ook bij het veroorzaken van psychische stoornissen, meer naar voren zou komen.

Wij zullen hier niet op het verband tusschen zenuwstoornis en sexualiteit ingaan en ook niet op de vraag hoe Freud dit heeft aangetoond [1]). Dat inderdaad het beheerschen van hun

[1]) Hiervoor moet ik verwijzen naar mijn boek over „Nieuwe Richtingen in de Zielkunde".

sexueele uitingen aan vele ongehuwde menschen heel wat last veroorzaakt, behoeft ook niet meer bewezen te worden. En met dit algemeene feit hebben wij hier vooral te maken.

Er bestaan alle denkbare overgangen tusschen een werkelijke beheersching van de sexualiteit eenerzijds, waarbij niet alleen openlijke handelingen, maar ook het verborgen denken en voelen en handelen met inbegrip van het fantasie-leven onder het gezag gesteld wordt van idealen en tusschen het ongebonden uitleven anderzijds. De meeste menschen komen tot een soort compromis, dat echter toch weer telkens in heldhaftigen strijd met zichzelf gehandhaafd moet worden, dat ook weer niet voldoet en telkens nieuwen strijd en onzekerheid geeft. Geen wonder, dat men tracht aan die twijfel- en schuldgevoelens te ontkomen door alles vaag en half bewust te maken, terwijl de aanleg van sommigen hen in staat stelt het geheel te verdringen. Deze onopgeloste strijd tusschen vage en wisselende wenschen en een zich vooral negatief uitend ideaal gezag, neemt dikwijls een groot stuk leven in beslag van menschen, die in onthouding moeten leven. Hun levensblijheid en hun geluk worden erdoor beschadigd en hun omgang met anderen kan er wanhopig door worden bemoeilijkt, omdat het spontane gevoelscontact ten slotte bijna niet meer ontstaat. Als dan ook het werk er onder gaat lijden en nieuwe positieve vormen voor ontwikkeling niet meer worden nagestreefd, omdat alle energie door dien krampachtigen strijd wordt opgeëischt, dan kan zich aan den onbevangene licht de vraag opdringen of hier de ziel niet schade lijdt door een eenzijdige starre levensopvatting. De enkeling kan eigenlijk dezen strijd niet tot een oplossing brengen, omdat de collectieve zijde ervan overweegt. Wanneer het gezag van de maatschappelijke moraal alle sexueele uiting buiten het huwelijk veroordeelt, dan komt, wie hier tegen handelt, niet alleen zelf in botsing met de gemeenschap, maar ook de geliefde deelt hierin. Om deze verantwoordelijkheid te ontwijken, kan een man dan naar de

maatschappelijk uitgestooten prostituees gaan, maar daarmee wordt de moeilijkheid alleen in een slechten vorm vastgelegd, maar niet opgelost. Maar juist onder degenen, die zich niet met dergelijke schijnoplossingen willen afgeven en die wel degelijk met hun geweten nauwgezet te rade gaan, ontstaat toch meer en meer twijfel aan de absolute juistheid van dit moreele verbod, ook al kunnen en willen zij dat in hun enkel persoonlijk belang niet veranderen. Zij erkennen zeker, dat er ook een belangrijke maatschappelijke zijde aan dit vraagstuk is, maar dit neemt den twijfel niet weg of het maatschappelijk oordeel hier wel genoeg rekening houdt met individueele omstandigheden. En nu er in deze dingen geleidelijk ook voor de publieke opinie verandering begint te komen, nu is het te begrijpen, dat velen, die zich in hun psychische gezondheid en hun levenskracht benadeeld voelen door de stelselmatige onderdrukking van hun sexueele leven, van de toekomst hopen, dat die hierin meer mogelijkheden tot gezonde oplossingen zal brengen.

Vroeger vonden menschen, die zich beheerschten, ook eerder een zeker tegenwicht voor hun moeilijkheden in het besef, dat de waardeering der publieke opinie hen steunde. Thans kan men hiervan niet meer zoo zeker zijn. De tegenwoordige menschheid heeft veel aan levensvreugde en uitbundigheid ingeboet en de bewuste waardeering geldt thans meestal meer het vinden en uiten dan het onderdrukken van levensvormen. Ook de godsdienstige opvattingen hierover zijn dikwijls milder en minder streng asketisch geworden. Een andere reden tot veranderde beoordeeling is gelegen in het feit, dat het huwelijk minder eenvoudig wordt gezien. Vroeger kon men eerder zeggen, dat menschen maar moesten trouwen als hun verlangens het hun lastig maakten. Afgezien van de practische moeilijkheden, ziet men thans meer in, dat het huwelijk een te moeilijke en samengestelde oplossing is, dan dat men dit als een eenvoudig middel tot genezing van sexueele spanningen lichtvaardig aan mag raden.

Er blijken dus zeer vele omstandigheden te bestaan, waarin het alternatief van huwelijk of algeheele beheersching geen bevredigende oplossing biedt en waarbij men in ieder geval het gewicht van de psychische gezondheid als argument voor grootere algemeene vrijheid moet laten gelden. Ook al ziet men daarbij in, dat voor de beslissing nog andere, bijvoorbeeld maatschappelijke, factoren van beteekenis zijn. De meeste menschen zullen het ook wel niet aandurven nu eenvoudig het besluit te trekken, dat opheffing van alle beperkingen op dit gebied gewenscht zou zijn. Want in de menschelijke natuur is meestal wel een vaag besef aanwezig, dat die beperkingen toch een zin hebben en niet uitsluitend als een soort plagerij zijn bedacht. Algeheele bandeloosheid heeft ook iets wat schrik aanjaagt. Voor het eigen zieleleven lijkt het evenmin gewenscht als voor den samenhang der maatschappij. Moet echter een zachter oordeel over de sexueele uiting buiten het huwelijk noodzakelijk tot bandeloosheid leiden? Of zijn er andere redenen, die op dit gebied beperking en beheersching kunnen veroorzaken, ook als men de sexueele uiting niet kan beschouwen als iets wat uitsluitend bij het huwelijk behoort?

Om deze vragen te beantwoorden, kan men de ongehuwde menschen, die met sexueele moeilijkheden worstelen, in drie groote groepen verdeelen. De eerste groep omvat de natuurlijke, niet erg samengestelde menschen, tot de tweede groep behooren de samengesteldere menschen, die hun moeilijkheden min of meer bewust verwerken en de derde groep wordt gevormd door samengesteldere naturen, die het directe contact met hun moeilijkheden verloren hebben — bijvoorbeeld door verdringing — en waar het innerlijk conflict zich vooral op indirecte wijze uit.

Bij de menschen uit de eerste groep drukken alle gevoelsbehoeften zich vrij onmiddellijk in hun levensvormen uit. Die uitingen blijven in groote mate onafhankelijk van elkaar. Een groote eenheid, harmonie of consequentie moet men

hier niet verwachten. Dergelijke menschen zullen geen al te groote onderdrukking van hun sexueele behoeften verdragen, maar zij maken van het uitleven ervan toch ook geen maatschappelijk vraagstuk. Zij nemen de maatschappij met haar oordeel net zoo goed aan als de eigen sexueele behoeften. Zij aanvaarden dat alles, zooals dat nu eenmaal gegeven is en trachten er voor zich het beste van te maken. Zij zijn ook niet tegen het huwelijk, daarvoor is het huwelijk veel te zeer een natuurlijke instelling. Zij vatten het echter eenvoudig op en dikwijls kan een zekere vrijheid van sexueele neigingen heel goed daarnaast voor hen bestaan. Zij zien de dingen in het algemeen eenvoudig en verzetten er zich tegen om het evenwicht in hun leven te ingewikkeld te maken. Naast een zekere ruwheid bezitten zij dikwijls levensvreugde en eenvoudige hulpvaardigheid. Cultuur is voor dergelijke menschen altijd eenigszins een luxe-artikel, dat hun opgedrongen wordt, maar dat hun ijdelheid streelt. Het is allerminst zóó gesteld, dat zij zich in bandeloosheid behaaglijk zouden voelen. Daarvoor hebben zij veel te veel den instinctieven zin voor een zekere orde in de gemeenschap en tegen een duidelijke algemeene zedeloosheid ontstaat in hen een verzet op eenvoudige practische gronden. Wanneer de heerschende moraal echter te veel van hen eischt, dan vervallen zij licht in het uiterste van star verzet of van even starre schijnheiligheid. Zij gaan zich wel eens te buiten, maar nemen aan den anderen kant ter wille van de goede zaak der maatschappelijkheid een bescheiden aandeel in de heerschende moraal.

De tweede groep, de menschen, die naar een zekere bewuste eenheid in de leiding van hun leven streven, vindt juist op sexueel gebied hierbij weinig voorlichting en daarnaast sterken moreelen aandrang tot onderdrukking. Twee houdingen zijn hiervan vooral het gevolg, òf innerlijke strijd, die soms met algeheele onderdrukking der sexualiteit, maar dikwijls met compromis-vorming eindigt, òf strijd naar buiten om meerdere

vrijheid te vinden. Wanneer de taboe van de algemeene moraal tegenover uitingen buiten het huwelijk minder drukkend wordt, dan gaan geleidelijk meer menschen van de eerste houding in de tweede over. Hiermee zijn gevaren verbonden, maar ook groote voordeelen. Het gevaar bestaat hierin, dat ongebondenheid dan het meest wezenlijke van de vrijheid gaat schijnen. Aldus kan men in chaos en verwildering terecht komen. Maar daarnaast bevat het zoeken naar vrijheid een groot voordeel boven de houding van stil protest, namelijk het opdoen van ervaring. Wanneer dergelijke onderdrukte menschen de vrijheid van sexueele uiting trachten te verwezenlijken, dan ontdekken zij meestal wel vroeger of later, dat zij eigenlijk iets samengestelders en diepers zoeken dan zij meenden. Waar zij eerst misschien vooral het recht tot eenvoudige bevrediging voor zich opeischten, daar doen zich toch steeds meer samengesteldere gevoelens gelden, die juist groeien in langer durende gemeenzaamheid en bij grooter gebondenheid. Juist omdat zij een samengestelden psychischen bouw hebben, kan het eenvoudige hen niet blijvend bevredigen. Wanneer dergelijke menschen door de gevaren en vergissingen kunnen leeren en hun eigen samengestelde vormen in het liefdeleven vinden, dan heeft hun overtuiging veel meer waarde voor de maatschappij dan wanneer de meening in deze zaken klakkeloos van anderen wordt overgenomen. De zin van oude, overgeleverde opvattingen wordt door hen opnieuw getoetst en al worden zij nogal eens als vijanden van de maatschappelijke orde voorgesteld in den tijd van hun verzet, toch is hun invloed op de gemeenschap veel gezonder dan van degenen, die in het verborgen vrijheden zoeken. Zij leeren bij hun zoeken het innerlijk moreel gezag als een maatstaf voor hun daden kennen en wanneer zij deze leiding aanvaarden om uit de verwarring te komen, dan kan hun ervaring ook in het algemeen helpen om de vormen der moraal levend te houden.

Bij de derde categorie, die te vechten heeft met moeilijk-

heden door het onderdrukken van sexueele uitingen, valt deze werking minder op, omdat het innerlijke conflict minder bewust wordt verwerkt en zich op meer indirecte wijze uit. Hier behooren alle gevallen toe van lichte of zwaardere stoornissen in het zieleleven, waarvoor aangetoond kan worden, dat zij met verdrongen sexualiteit en liefdegevoelens samenhangen. Ook moeten hiertoe vele eigenaardige naturen worden gerekend, die in hun gevoelsleven vergroeid zijn, doordat hun sexueele ontwikkeling ergens is blijven vastzitten. Want het eigenaardige van deze geheele groep, in tegenstelling met de beide andere, is de grootere invloed, dien het conflict hier op het geheele gevoelsleven heeft, terwijl het in de beide andere besproken vormen meer gelocaliseerd is. Het geheele gevoelsleven is bij deze samengestelde menschen ondoorzichtig en verward geworden en de innerlijke onvrijheid is hier veel belangrijker dan de uiterlijke. Dit wordt ook duidelijk, wanneer dergelijke menschen in eenvoudige uiterlijke vrijheid een oplossing willen zoeken. De Don Juan of zijn vrouwelijke tegenhangster behooren ook tot deze groep. De onrust, die dergelijke menschen steeds voortdrijft en altijd onbevredigd laat, toont, hoe weinig dit gedrag aan hun innerlijk datgene geeft, wat zij zoeken. Er is iets oneerlijks in deze wijze van zoeken naar vrijheid, wat deze menschen bijzonder irriteerend maakt voor de voorvechters der moraal en wat hen verdacht doet zijn voor de eenvoudige menschen, die zich uitleven. Dikwijls komen zij ook niet aan werkelijk uitleven toe en blijven zij in innerlijke tegenstrijdigheden steken. Dergelijke menschen staan eigenlijk erg dicht bij de fanatieke onderdrukkers van de sexualiteit, die ook in een schijn-oplossing het mislukken van hun liefdeleven willen verbergen. Wat al deze menschen in de eerste plaats noodig hebben, is meer eerlijkheid, die inzicht kan geven in hun verwikkelingen en daardoor meer innerlijke vrijheid om te zien wat zij eigenlijk wenschen. Hier is vooral het terrein, waar Freud met zijn

genialen blik den weg heeft geopend naar ordening in deze verwarring. Al heeft hij tevens, door dit alles sexueel te noemen, misverstanden in de hand gewerkt.

Wij kunnen nu de vraag, welken invloed een zachter oordeel over de sexueele uiting buiten het huwelijk hebben kan, voor deze drie groepen afzonderlijk beantwoorden. Voor de groep van de eenvoudige menschen werkt iedere verandering in het moreele oordeel aanvankelijk ongunstig op hun evenwicht, vooral wanneer een subtieler onderscheid in het oordeel wordt geëischt. Het moreele oordeel heeft voor hen alleen waarde als het duidelijk de overtuiging van de gemeenschap uitdrukt. De werking wordt dus zwakker, zoodra in de gemeenschap tegenstrijdigheid heerscht. Wanneer men vóór alles de stabiliteit in het leven van deze menschen wil handhaven, dan zou men dus nooit iets in de heerschende moreele opvattingen mogen veranderen. Maar men moet dit gevaar niet overdrijven, omdat conservatisme als uitdrukking voor een instinctieven zin voor orde een genoegzaam tegenwicht vormt. Ook wanneer eenigszins gewijzigde opvattingen door de meer samengestelde menschen zijn vastgelegd, dan vinden deze meestal pas geleidelijk ingang bij deze eerste groep.

Voor de meer bewust levende samengestelde menschen van de tweede groep zal een wat vrijere opvatting over sexueele uitingen vooral voordeel brengen. Weliswaar blijft het gevaar van verwildering bestaan, maar wanneer de ervaringen bewust worden verwerkt en vooral wanneer hierin meer wisselwerking tusschen de opvattingen van verschillende menschen ontstaat, dan moet noodzakelijk een verheldering van oordeel hieruit voortkomen. De zin van beperkingen in de bevrediging en de bedoeling van moreele overtuigingen worden dan opnieuw en beter gevat. De voordeelen van een duidelijker moreel inzicht wegen ruimschoots op tegen de nadeelen van innerlijken en maatschappelijken strijd.

Voor de derde groep lijkt mij de uitwerking van een vrijer

oordeel over sexueele uitingen meer indirect van voordeel. Hun innerlijke verwarring en tegenstrijdigheid wordt er niet door opgeheven en kan door de onzekerheid der meeningen, die zij om zich heen hooren, nog eerder toenemen. Op den duur kan echter een vrijere en meer uitgewerkte opvatting op dit gebied veel tot hun innerlijke ontwarring bijdragen. In de eerste plaats zal het inzicht in de ontwikkeling van het liefdeleven en in de uitingen ervan steeds meer algemeen bezit worden van groote kringen en de aard van bepaalde moeilijkheden zal dan eerder worden ingezien. En waar meer mogelijkheden bestaan om uitingen te vinden, daar zullen dergelijke menschen niet zoo gemakkelijk meer de verantwoordelijkheid voor hun innerlijke verwarring van zich af kunnen schuiven door op den dwang van uiterlijke omstandigheden te wijzen.

Alles tezamen genomen, kunnen wij dus wel inzien, dat een verandering van opvatting over de sexueele vrijheid buiten het huwelijk ook voordeelen met zich zal brengen. Of deze zouden overwegen tegenover de nadeelen en gevaren, hangt grootendeels af van de wijze, waarop zich een nieuw moreel tegenwicht tegen bandeloosheid in de plaats van het oude zal ontwikkelen. Wanneer men den eigenlijken zin van de sexueele verhouding niet uitsluitend uit het huwelijksverband wil afleiden, dan moet men dien zin op een andere wijze uitdrukken. Ik moet hier herinneren aan wat ik schreef over den zin van de sexueele vereeniging (blz. 119). Het diepere wezen van de aantrekking tusschen man en vrouw wordt natuurlijk niet uitsluitend in het huwelijk uitgedrukt. Wij zagen zelfs, dat de *belofte* van een innige toenadering van het diepste wezen tusschen twee menschen misschien vaker aanwezig is in de verliefdheid van het begin dan later. Al vonden wij tevens, dat het huwelijk de beste gelegenheid schept om die belofte waar te maken. Toch kan natuurlijk die diepere zin ook wel buiten het huwelijk gevonden worden. Bij het

vraagstuk van de sexueele vrijheid gaat het echter als regel hier niet om. Men zoekt daarbij eenvoudiger bevrediging en wil het goede recht van dit zoeken volhouden. Maar in dat eenvoudige is toch ook de kiem voor het samengesteldere al aanwezig en die kiem werkt remmend op een te groote eenvoudigheid of ongebondenheid. Ook zonder dat wetten of publieke opinies hier als beperkingen worden aanvaard, oefent de mogelijkheid om hoogere waarden te vinden, invloed uit in het eigen gemoed als een tegenwicht tegen het verkwisten van gevoelens op lichtzinnige wijze. Diep in de menschelijke natuur bestaat een behoefte aan waarde en eerbied. Wanneer de strijd om die waarde uit den weg wordt gegaan en de verantwoordelijkheid van den eerbied wordt ontweken, zoodat men alleen het gemakkelijk bereikbare wil genieten, dan wreekt zich dit vroeger of later door leegheid van het leven, onwaarachtigheid van het eigen wezen en door het onwezenlijk worden van schoone ontmoetingen. Russell, die deze dingen overigens niet altijd erg subtiel behandelt, drukt dit krachtig uit, wanneer hij er over schrijft, dat zelfs de welgestelde klassen van Europa niet meer het besef hebben, ergens voor te leven [1]. „Daar zij geen doel in het leven hebben, storten zij zich in een krampachtige zucht naar genot. Maar met ieder nieuw genoegen ontstaat nieuwe onbevredigdheid; terwijl de zinnen voldaan worden, blijft de ziel hongerig — er is geen innerlijk gevoel van welbehagen maar alleen leegheid en wanhoop.

„Er is slechts één geneesmiddel voor deze wanhoop, dat is de trouw aan een geloofsovertuiging. Geen mensch kan gelukkig zijn, wanneer hij niet voelt, dat zijn leven op de één of andere wijze belang heeft; zoolang zijn leven een ijdele rij van genoegens en lasten voor hem blijft, die nergens toe

[1]) Bertrand Russell, The prospects of industrial civilisation.
Van de welgestelde klasse, die in het algemeen uit meer samengestelde menschen bestaat, zou men het eerst een bewust levensdoel mogen verwachten.

leiden en geen doel verwezenlijken, waaraan hij waarde kan toeschrijven, zoolang is het onmogelijk om aan wanhoop te ontkomen. Die wanhoop is op het oogenblik in de meeste menschen vaag en onbewust en omdat zij onbewust is, kan zij niet worden bestreden. Zij is als een spook, dat voortdurend over iemands schouder komt kijken en bittere woorden in zijn oor fluistert, maar dat nooit wordt gezien van aangezicht tot aangezicht. Wanneer men het bestaan ervan eenmaal heeft erkend en onder de oogen heeft gezien, dan kan deze wanhoop bestreden worden, maar dit is alleen mogelijk door iets, waarin wij gelooven en dat boven de zucht tot genot gaat. Al moge dit ouderwetsch klinken, toch geloof ik niet, dat een dragelijk bestaan voor een enkeling of voor een gemeenschap mogelijk is zonder den eerbied voor plicht."

Op sexueel gebied beteekent dit, dat de sexueele uiting wordt opgenomen in een wijder en dieper verband, dat steeds meer van het eigen wezen zich erin uitdrukt en steeds meer van het andere wezen erin wordt gevonden, zoodat de algemeen menschelijke waarde erin wordt geopenbaard. Wanneer iemand enkel genot zoekt en andere menschen beschouwt als middelen, die voor dat doel gebruikt kunnen worden, dan gaat de bekoring spoedig verloren en de bevrediging vermindert. Geen krampachtige heftigheid in het nastreven van genot kan dit feit blijven verdoezelen. Alleen wanneer iets samengestelders, ja men kan zeggen iets heiligs, in de sexueele uiting wordt uitgedrukt, kan de bevrediging telkens opnieuw weer worden gevonden [1]). Dit is geen gemoraliseer maar psychologische

[1]) Dat harmonische eenheid de vreugde der uitingen verhoogt, kan men ook meer in het klein bewezen vinden. De bekoring van den erotischen dans zal bij voorbeeld stijgen, naarmate een grootere lichamelijke beheersching de aandrift in veelzijdige vormen weet uit te drukken. Een pornografisch boek is een weerzinwekkend product, als de platte zinnelijke bedoeling het beheerscht, maar als de zinnelijkheid een fijneren, geestigen vorm weet te vinden, dan kan een erotisch boek den lezer helpen om fijnere vormen te ontwikkelen en den smaak voor het grovere te verliezen.

ervaring. Wie het niet gelooven wil, kan het beleven, telkens opnieuw. Omdat innerlijk in den mensch deze tegenstelling bestaat tusschen levensdrang, die uiting zoekt, en beheersching, die naar eenheid van vormen streeft, daarom is in ieder mensch min of meer de neiging aanwezig om de sexueele verhouding tusschen twee menschen te waardeeren naar de mate, waarin het geheel van hun persoonlijkheid en het heiligste van hun wezen erin wordt uitgedrukt. Naast de conventioneele, gemakzuchtige, publieke opinie, die met grove schema's werkt, vindt men overal ook telkens weer werkingen van deze andere waardeering, misschien nog meer onder eenvoudige menschen dan in standen, waar de deftigheid een zelfstandig oordeel in zulke dingen moeilijk maakt.

Het is echter zeer wenschelijk, dat deze zuiverder waardeering zich in de gemeenschap tot grooter fijnheid en meer zelfstandigheid ontwikkelt. Dat beteekent niet alleen, dat men in bepaalde gevallen niet oordeelt op vrij vage gronden, die op zeer persoonlijke wijze worden gemotiveerd, maar ook, dat men in het algemeen veel duidelijker leert inzien, langs welke wegen deze waarde in het sexueele leven gezocht wordt en welke stadiën doorloopen kunnen worden, vóór zij zich in zuiversten vorm uitdrukt. Ik kan dit hier het best aan een paar voorbeelden toelichten.

Wanneer vroeger ontdekt werd, dat een jong meisje een intieme verhouding had met een vriend, dan was de kans groot, dat de ouders haar de deur zouden wijzen, vooral wanneer de zaak ruchtbaarheid had gekregen. In den tegenwoordigen tijd wordt de houding der ouders door veel meer invloeden bepaald. Moderne ouders zijn niet langer zonder meer geneigd alle schuld voor een dergelijken misstap eenvoudig op de dochter te schuiven. Al zullen zij misschien niet altijd bedenken, dat hun onder bepaalde omstandigheden misschien ook wel iets dergelijks had kunnen overkomen, dan zal het toch eerder in hen opkomen, dat zijzelf ook schuld dragen, doordat zij haar

onvoldoende hebben beschermd, of tekort zijn geschoten in haar voorbereiding voor het leven. Onder den invloed van dit inzicht kan eerder bij hen een begrip ontstaan voor de motieven en omstandigheden die dezen toestand hebben teweeg gebracht. Het wordt dan wel duidelijk, dat het niet veel zin heeft de dochter te vervloeken en na een zekere radeloosheid, zal men eerder gaan zoeken hoe het belang van haar zelf het best wordt gediend. Daartoe moet men zich niet blind staren op het negatieve, maar vooral de positieve mogelijkheden en bedoelingen in hun waarde trachten te erkennen.

Als een ander voorbeeld kunnen wij een jongen man nemen, die zich op sexueel gebied te buiten gaat. Volgens de oude voorstelling wordt dit veroorzaakt door een verdorven hart en diende zijn vader hem daarvoor te tuchtigen. Dit geschiedde inderdaad wel, al hebben vaders hierin meestal minder overtuiging getoond, dan bij de bestraffing van dergelijke fouten hunner dochters. Ook de maatschappij toonde zich hier toegeeflijker. Het moreele oordeel was ook hier echter meestal beslist in zijn afkeuring. Moet men iemand, die zoo handelt, als slecht beschouwen? Bij het stellen van deze vraag bemerkt men hoe moeilijk het is hier te generaliseeren. Er zijn zeker slechte jonge mannen, die enkel rekening wenschen te houden met hun eigen genoegens en de wereld daarvoor eenvoudig gebruiken zooveel zij kunnen. De meeste jongelieden, die zich sexueel uiten, bezitten echter allerminst dit overtuigde egoïsme. Velen zoeken, gedreven door een overmachtige spanning, tastend in het duister, of het algemeene voorbeeld volgend, omdat zij geen beteren weg weten. Is dit lichtzinnigheid? Soms zeker wel, maar lang niet altijd. Het gemis aan onderscheiding op het punt van diepere waarde komt niet alleen voort uit onverschilligheid tegenover die waarde, maar ook uit onwetendheid. Weliswaar worden aan jonge menschen plichten en waarden voorgehouden, maar dit geschiedt veelal in een vorm, waaraan zij weinig hebben bij het zoeken van hun

weg. Het voorbeeld is niet tastbaar genoeg en ook wanneer het dit wel is, bijvoorbeeld door een gelukkig huwelijk van hun ouders, dan zien zij daardoor soms nog in het geheel niet, hoe zij het kunnen volgen. De drang van de natuur doet hun dan eigen wegen naar bevrediging zoeken, waarbij het ideaal uit het oog wordt verloren. Terwijl men vroeger meende ermee te kunnen volstaan, dat vader, of dominee of pastoor den jongen man op zijn plichten wees, is het thans aan velen duidelijk geworden, dat er nog iets meer noodig is. Autoriteiten der moraal kunnen dit meerdere niet altijd geven, althans niet zonder hun inzicht op dit gebied uit te breiden. Enkel veroordeeling geeft geen leiding aan den blinden drang en een ver ideaal stelt niet altijd in staat den juisten weg in ingewikkelde omstandigheden te vinden. Daartoe is het noodig, dat men ook in de samengestelde toestanden van het practische leven duidelijk weet te onderscheiden tusschen de factoren, die de goede ontwikkeling begunstigen en de factoren, die remmen en tegenwerken. Wie op dit punt klaarheid kan brengen aan jonge menschen behoeft zich niet zoo sterk ongerust te maken over de slechtheid van hun oorspronkelijken aard en kan meer op hun goeden wil vertrouwen dan wie enkel met autoriteit wil dwingen. Men ontneemt aldus niet aan jonge menschen het recht om zelf te zoeken, maar brengt hen er toch toe de zuiverheid van hun bedoelingen te toetsen. Eerlijke bedoelingen zijn in sexueele verhoudingen eigenlijk altijd de maatstaf geweest van de waarde ervan. De conventioneele meening heeft deze maatstaf echter geleidelijk vervlakt tot de eenvoudige vraag of bij een jongen man de bedoeling bestaat om het meisje te trouwen. Welke bedoelingen de meisjes hadden, werd niet verder nagegaan, daar men stilzwijgend veronderstelde, dat zij altijd dien wensch om te trouwen bezitten. Wanneer men een anderen maatstaf van eerlijkheid aanlegt, dan blijkt dikwijls, dat vooral voor vrouwen die wensch om te trouwen nog lang niet altijd zonder meer eerlijk is. Dit kan

bijvoorbeeld de vraag zijn, wanneer geen echte liefde bestaat, maar enkel een zekere berekening om geborgen te willen zijn.

Eerlijke bedoelingen kunnen wij thans het best formuleeren, als den ernstigen wil om wat van de verhouding te maken, met de hoop, dat een goed huwelijk eruit zal kunnen groeien, maar dikwijls zonder nog zeker te kunnen zien of men hierin zal slagen. Het huwelijk blijft in zooverre toch wel de hoogste maatstaf, dat daarbij zeker de kansen het grootste zijn om alle mogelijkheden van de verhouding te verwezenlijken. Maar de weg erheen is dikwijls lang en er zijn vele plaatsen, waar men kan blijven steken, onder anderen, doordat men niet beseft, dat men eigenlijk op weg is naar een verder gelegen doel.

Ook bij de beoordeeling van vrije sexueele verhoudingen van oudere menschen geldt deze eenigszins gewijzigde vorm van beoordeeling steeds meer. Dit drukt zich zoowel hierin uit, dat men de huwelijksverhoudingen met meer kritiek bekijkt, dat men aan het feit van wettig getrouwd te zijn, niet meer zulk een overdreven waarde toekent, als ook in het andere feit, dat men ongetrouwde menschen, die werkelijk van elkaar houden en om de één of andere reden niet kunnen trouwen, daarom nog niet met den nek aanziet. Men denke bij voorbeeld aan het geval van iemand, die getrouwd is met een ongeneeslijk krankzinnige en dan een vrij huwelijk aangaat. Of aan een ander geval, waar een huwelijk reeds lang uit elkaar ligt en de echtgenooten niet meer samenwonen en waar de onwil van één van hen het voor den ander onmogelijk maakt een nieuw huwelijk aan te gaan, zoodat alleen een vrije verbintenis mogelijk is [1]). Ook is men meer geneigd de alleenstaande vrouw, die een verhouding heeft, of een onwettig kind krijgt, wat meer met toegevendheid te beschouwen, zooals men die vroeger alleen tegenover mannen had, wanneer in beide gevallen uit

[1]) Het recht verandert in dergelijke gevallen veel langzamer dan het inzicht van het publiek.

hun verdere leven blijkt, dat zij fatsoenlijke menschen zijn. Het zware lot van de alleenstaande vrouw, die moeilijk in werk alleen een volkomen bevrediging kan vinden, zal aldus soms worden verlicht. Al moet men ook de teleurstellingen en het leed, die met een dergelijke verhouding gepaard kunnen gaan, niet licht schatten, toch wordt voor velen het leven wezenlijker, wanneer zij eenmaal een tijd van liefde hebben gekend, ook al heeft deze niet tot een huwelijk mogen leiden.

Wanneer men inziet, dat ontwikkeling van het liefdeleven ook buiten het huwelijk kan geschieden — al blijft men het huwelijk erkennen als den meest geschikten vorm ervoor — dan brengt dit inzicht enkele veranderingen in de sexueele opvoeding. In de eerste plaats maakt dit, dat alles wat ik vroeger heb aangegeven over de opvoeding tot eigen zelfstandigheid en het vormen van eigen idealen hier nog een extra beteekenis door krijgt. Wie een levend contact met idealen heeft, zal niet zoo licht aan de gevaren van het leven te gronde gaan. Maar het inzicht, dat de ontwikkeling van sexualiteit en liefdeleven ook wel eens gedeeltelijk buiten het huwelijk kan geschieden, brengt tevens mee, dat men jonge menschen tijdig moet leeren, hoe zij dergelijke verhoudingen hebben te beoordeelen. Het is gevaarlijk hun te leeren om hier maar alleen te veroordeelen. Want wanneer zijzelf dan ooit in een dergelijken toestand zouden geraken, dan zouden zij den weg daaruit moeilijker kunnen vinden, òf omdat zij door minderwaardigheidsgevoelens geheel ontmoedigd zouden raken, òf doordat het gevoel, dat de heele wereld hen zonder begrip veroordeelt, licht een vijandige koppigheid bij hen kan wekken. Moet men dat alles nu maar goed praten? hoor ik al vragen. Allerminst, maar tusschen globaal goed praten en globaal veroordeelen bestaat nog wel een middenweg. Men kan jonge menschen ook wel eenig gevoel voor fijnere onderscheidingen bijbrengen. Wanneer zij scherper zien, waarin het goede en waarin het verkeerde van een sexueele verhouding bestaat,

dan zullen zij ook bij zichzelf meer kans hebben het kwade te ontwijken en het goede te verwezenlijken. Het is zonder twijfel gewichtig, dat zij het gevaar en de dwalingen zien, die vrije sexueele verhoudingen met zich brengen bij het verwezenlijken van hooge idealen, maar zij moeten zich er niet mee vergenoegen, iemand, die zoo iets doet, slecht te vinden. Daarmee wordt de band van het begrip verbroken, omdat men zich dan het oordeel te gemakkelijk maakt.

Op een zekeren leeftijd — het best lijkt mij 17 of 18 jaar [1]) — moet men dus trachten aan jonge menschen iets duidelijk te maken van de fouten en vergissingen en van de slechtheid en platheid, die op het gebied van het sexueele leven gevonden worden. Men mag niet zeggen: daarmee zullen zij toch nooit in aanraking komen. Dat is niet geheel zeker. En bovendien zou een juist begrip van allerlei menschen en toestanden dan onmogelijk voor hen zijn. Het komt mij voor, dat men deze duistere zijde van het sexueele leven het best kan duidelijk maken aan de ontwikkeling der menschheid. Jonge menschen zullen dan ook eerder gaan begrijpen, dat een zuiver liefdeleven een cultuurproduct is, dat een brevet van hoogere menschelijkheid geeft aan wie het verwezenlijken en dat alleszins de moeite loont om ernaar te streven. Juist als men dit als een moeilijk scheppend werk ziet, zal men anderen niet zoo gauw minachten, omdat zij onderweg zijn blijven steken.

Een verder gevolg van dit inlichten van jonge menschen over de donkere zijde van het sexueele leven is, dat men hen op de hoogte brengt van de gevaren van geslachtsziekten. Zij dienen een duidelijke voorstelling te ontvangen, hoe deze ziekten ontstaan en hoe zij genezen kunnen worden. Dit geldt zoowel voor jonge meisjes als voor jonge mannen. Men mag nog zoozeer hopen, dat zij nooit met deze kwalen in

[1]) Een leeftijd is hiervoor niet gemakkelijk precies aan te geven, omdat veel van de psychische rijpheid van de jonge menschen afhangt.

aanraking zullen komen, hierop rekenen mag men niet. Afgezien van de mogelijkheid, dat vrouwen in een verhouding tot een minderwaardigen man betrokken kunnen worden, die haar kan besmetten, moet men helaas ook rekening houden met de mogelijkheid van besmetting in het huwelijk. Dit behoeft niet altijd misdadige lichtzinnigheid van den man te zijn, maar kan ook het gevolg daarvan zijn, dat hij niet zorgvuldig genoeg op dit punt is geweest, door zich na een ziekte niet herhaaldelijk te laten onderzoeken. Het zal de eerlijkheid in dergelijke zaken, die voor een modern huwelijk tusschen echtgenooten dient te bestaan, ook zeker in de hand werken, wanneer de vrouw geleerd heeft dergelijke toestanden ook van een algemeen gezichtspunt te beoordeelen. Deze voorlichting van jonge menschen dient op een eenvoudige, zakelijke wijze en zonder overdreven angstaanjaging te geschieden. Wel kan daarbij de gewichtige waarheid nog eens worden onderstreept, dat alleen die sexueele uiting duurzaam bevrediging kan schenken, die niet als iets zelfstandigs wordt gezocht, maar die ook aan het gevoelsleven uitdrukking weet te geven door een innige gebondenheid.

H De invloed van staat en gemeenschap op het sexueele leven

Jonge menschen, die zich in de uitingen van hun liefde belemmerd gevoelen door ouders, familieleden en publieke opinie, stellen zich wel eens op het standpunt, dat hun verhouding toch eigenlijk alleen henzelf aangaat en dat die belangstelling van ouderen een soort lastige tirannie is. Eenige kennis van de geschiedenis der menschheid kan hun dan toonen, van hoe groot belang de gemeenschap een bepaalde orde en vaste vormen in het sexueele leven steeds geacht heeft. Vergeleken bij vroegere stadiën en bij de gewoonten van andere volken, genieten jonge menschen van tegenwoordig een bijna

onbeperkte vrijheid. Wie de zeden en gewoonten van primitieve volken bestudeert, krijgt den indruk, dat men reeds vroeg bijna instinctief de groote gevaren van sexueele ongebondenheid voor het gemeenschapsleven heeft aangevoeld. Daaruit toch kon licht strijd in den stam ontstaan. Allerlei, soms vrij ingewikkelde, beperkingen van den sexueelen omgang worden dan ook reeds gevonden op een overigens lage trap van ontwikkeling. Merkwaardig is, dat één van de gevolgen van die beperking in dit vroege stadium de zoogenaamde exogamie is, waarbij bloedschande en in het algemeen verbintenissen met leden van dezelfde groep worden uitgesloten. In een wat later stadium vindt men dikwijls als zede, dat de ongehuwde jongere menschen, na de puberteitsinwijding, vrij groote vrijheid in hun sexueele uitingen genieten, terwijl de ouderen in een vaster huwelijksverband leven. Het krijgen van kinderen wordt als regel aan de ongehuwden niet toegestaan, terwijl zij ook het gehuwde leven der anderen moeten eerbiedigen. Aldus is echter bereikt, dat er althans een stabieler deel van den stam is, dat niet zoo spoedig in geschillen van sexueelen aard betrokken wordt en dat een zeker gezag over de jongeren kan uitoefenen. De ervaring leert in het algemeen ook duidelijk, dat een zekere vastheid in de sexueele verhoudingen de stabiliteit van de gemeenschap zeer ten goede komt, zoodat het bereiken en handhaven van orde op dit gebied reeds vroeg tot de functies van het gezag wordt gerekend. In verhouding van dit vraagstuk van de orde is het probleem van de opvoeding tot het nageslacht pas veel later als een belang van de gemeenschap ingezien. Maar waar de staat zich van dit belang bewust is geworden, daar kreeg zij te meer reden om vastheid in de sexueele verhoudingen wenschelijk te achten. Mede onder invloed der kerken is de publieke opinie in den loop der eeuwen dan ook steeds meer buitenechtelijke sexueele uitingen als verkeerd en zondig gaan beschouwen. Wie begrijpt hoe het ingrijpen door den staat in de sexueele verhoudingen historisch is ont-

staan, zal den zin ervan moeten inzien en toegeven, dat de gemeenschap een recht heeft in haar eigen belang een zekere orde in het sexueele leven te eischen. De vraag kan alleen zijn, tot hoever die invloed noodig en nuttig is en waar hij wezenlijke belangen van den enkeling schaadt. De grenzen van dezen invloed kunnen niet eens voor al vastgesteld worden voor alle vormen van menschelijke samenleving, maar hangen ook in sterke mate van de omstandigheden af. De verhouding tusschen den enkeling en de overheid is bij voorbeeld thans een geheel andere dan in de Middeleeuwen, toen de Kerk een grooten invloed had op de dragers van het gezag. Het is hier niet de plaats om uitvoerig op de veranderingen in te gaan, die de verhouding tusschen individu en gemeenschapsorganisatie in den loop der eeuwen heeft ondergaan. Maar wel is het voor ons van belang nader te beschouwen, welke factoren in de laatste eeuwen veranderd zijn, waardoor de gemeenschap beïnvloed wordt in haar houding tegenover het sexueele leven. Bij de bespreking van het huwelijk zagen wij reeds, dat de mensch als individueel wezen een steeds grooter beteekenis heeft gekregen in de gemeenschap. Dat maakt, dat ook omgekeerd de gemeenschap meer rekening dient te houden met de belangen van die individueele ontwikkeling. Zoo is ook de psychische gezondheid voor het algemeene oordeel van grooter waarde geworden en stoornissen daarin worden veel minder dan vroeger opzij geschoven als zijnde zonder belang. Het vraagstuk der sexueele uiting krijgt hierdoor dan ten deele een ander aanzien, ook voor de gemeenschap. Ten tweede zagen wij telkens, dat de onderlinge verhouding der geslachten door dezen individueelen factor samengestelder is geworden en dat het zwaartepunt zich geleidelijk van de maatschappelijke factoren naar de psychische verhouding verschuift. De sexueele uiting wordt dan meer ondergeschikt aan die psychische verhouding en moet meer beoordeeld worden naar den invloed, dien zij op die verhouding heeft. Als een derden ver-

anderden factor kan ik noemen, dat het krijgen van kinderen voor een steeds grooter aantal menschen een daad van vrijen wil is geworden en minder noodzakelijk uit de sexueele uiting voortvloeit. Ik zie er hier van af te beoordeelen, of dit feit toe te juichen is of te betreuren [1]), maar een paar gevolgen daarvan zijn voor de maatschappelijke beoordeeling der sexueele uiting van groot belang. Het nadeel van onwettige kinderen, dat één der factoren is, waarom de gemeenschap vrije sexueele uiting veroordeelt, wordt er ten deele door weggenomen. Een ander gevolg is, dat jonge menschen vroeger kunnen trouwen, ook al kunnen zij de zorg voor kinderen nog niet op zich nemen, zoodat zij dit voorloopig moeten uitstellen. Een vierde veranderde factor wordt gevormd door het feit, dat de goede orde in onze maatschappij minder door sexueele conflicten wordt bedreigd dan dat bij de primitieven en ook in latere stadiën het geval was. Het aantal menschen, dat dergelijke emotioneele moeilijkheden in uitingen van hevigen hartstocht persoonlijk tot een eind tracht te brengen is in onze noordelijke landen zeer verminderd. Een samengesteldere psychische verwerking, al of niet in onderling overleg, is in vele gevallen in de plaats gekomen voor daden van blinde drift. Juist bij eenigszins ontwikkelde menschen kan de regeling van een onderlinge verhouding veel beter door de betrokken personen zelf geschieden dan door maatschappelijke invloeden, die storend werken door hun te eenvoudige eischen en maatstaven.

[1]) Dit lijkt mij in het kort niet mogelijk, want dit ingewikkelde ethische vraagstuk wordt mijns inziens meestal veel te simplistisch behandeld. Men vergeet dan, dat de moraal toch ook wel iets te maken heeft met veranderende omstandigheden, dat het vraagstuk er ook ethisch anders uitziet in een dun bevolkt land en bij overbevolking, dat achter de moraal van kerken en staten zich soms ook streven naar macht verbergt, dat de moeilijkheden van de lichamelijke en psychische opvoeding thans zeer zijn vergroot, enz. Het vraagstuk ligt buiten het plan van deze studie.

De veranderde factoren oefenen een geleidelijken invloed uit, zoowel op de publieke opinie als op de houding der overheid. Die invloed is voor de verschillende factoren zeer uiteenloopend. Zoo zal het inzicht in de nadeelen van te groote sexueele spanningen voor de psychische gezondheid en ook het feit, dat uit onwettige verhoudingen toch meestal geen kinderen ontstaan, er bijvoorbeeld toe kunnen leiden, dat men een eenigszins toegeeflijker houding aanneemt tegenover onwettige sexueele verhoudingen. De samengesteldere psychische verhouding in het huwelijk kan juist sterk de aandacht vestigen op de noodzakelijkheid van een betere opvoeding in het liefdeleven en op de wenschelijkheid van duidelijke idealen. De mogelijkheid om vroeg te trouwen, ook al worden kinderen voorloopig uitgeschakeld, maakt aan den eenen kant, dat het huwelijk door lichtzinnige menschen als een proef kan worden opgevat, maar aan den anderen kant versterkt het de argumenten om door goede opvoeding jonge menschen vroeger rijp te maken om hun verhouding met succes in het huwelijk te kunnen ontwikkelen. Verder komt ook meer en meer de noodzakelijkheid aan het licht om niet alle menschen over één kam te scheren wat de eischen van de publieke opinie en de bemoeiïngen betreft. Hoe meer uit iemands handelingen blijkt, dat zedelijke verantwoordelijkheid aanwezig is, des te meer kan men het aan den betrokken persoon zelf overlaten wat goed is en wat verkeerd.

De belangrijkste zijde van deze factoren zouden wij als volgt kunnen samenvatten: Tegenover het autoritaire dwingen in bepaalde vormen is de opvoeding tot zedelijk zelfbestuur in het sexueele leven steeds belangrijker geworden. Zoowel de publieke opinie als de staat hebben hiermee vooral op drie punten rekening te houden, ten eerste door grooter zorg voor de opvoeding, ten tweede door een beter begrip voor allerlei omstandigheden en bijzonderheden, waardoor een fijnere toepassing van moreele opvattingen mogelijk wordt

en ten derde door bij ingewikkelde omstandigheden in te zien, dat het oordeel niet toereikend is en dat men zich, òf daarvan moet onthouden, òf wel zorgvuldige voorlichting moet zoeken.

Wij willen deze drie punten nog nader beschouwen. Het groote belang van betere zorg voor de opvoeding is sinds enkele geslachten steeds meer ingezien en ook op sexueel gebied heeft men getracht hier verbetering te brengen. Aanvankelijk waren de maatregelen er vooral op gericht het kind voor schadelijke invloeden te beschermen, die het van buiten bedreigden. Strenger straffen bij verleiding van minderjarigen, ontzetting uit de ouderlijke macht, wanneer kinderen in een onzedelijke omgeving opgroeien, beter zorg voor het weren van pornografische lectuur, of van prikkelende afbeeldingen, al dergelijke maatregelen moeten helpen om de ontwikkeling van het kind veiliger te maken. Geleidelijk is men echter ook gaan inzien, dat men ook tegenover het innerlijk wezen van het kind niet afzijdig mag blijven staan, dat men — hoe moeilijk dit ook moge zijn — ook hier moet trachten leiding te geven. Wie het kind hierbij aan zichzelf overlaat, neemt hierbij ook een houding aan, die invloed uitoefent op het kind en wekt onwillekeurig de voorstelling, dat dit een gebied is, waarmee men zich niet mag bemoeien, of waarmee men zich niet behoeft te bemoeien [1]). Dat het mogelijk is met voorzichtig beleid een kind bij zijn ontwikkeling te helpen, hoop ik in de voorafgaande hoofdstukken eenigszins duidelijk te hebben gemaakt. Zonder twijfel hangt hier veel af van persoonlijke gaven en van tact bij de opvoeders en kan er ook kwaad worden gesticht wanneer deze ontbreken. Maar het groeiend inzicht op dit gebied zal steeds beter in staat stellen fouten te vermijden. Technische vragen, zooals de

[1]) Niet ingrijpen beteekent heusch niet altijd eerbied van de ouders tegenover de sexualiteit — zooals het door Mr. A. de Graaf in Paedagogische en ethische Vragen (blz. 181) wordt voorgesteld — maar veel vaker verwarring en onzekerheid.

vraag, of sexueele voorlichting op school gegeven moet worden, zijn thans nog moeilijk te beantwoorden, omdat het antwoord afhangt van het feit, of de opvoeder rijp is om deze voorlichting te geven. Wanneer de opvoeders innerlijk vrij tegenover het sexueele vraagstuk staan, dan lijkt het mij het meest gewenscht, dat voorlichting vóór de puberteit in het gezin wordt gegeven en daarna gemeenschappelijk aan kinderen van gelijken leeftijd en sexe.

Als tweede punt acht ik het van veel gewicht, dat een verdere uitwerking, een differentiatie van het oordeel de publieke opinie wat subtieler doet worden op het gebied van sexualiteit en liefdeleven. Wat hier noodig is, beteekent allerminst een algeheele verandering van oude beproefde ethische waarden, maar een fijnere uitwerking ervan en een betere toepassing in allerlei practische gevallen. Een grooter algemeen bezit aan zielkundig inzicht zal de menschheid voorzichtiger en rechtvaardiger maken. Ook op dit punt is in de laatste tientallen jaren reeds zeer veel veranderd. Naast allerlei verwarring in het oordeel op dit gebied, dat vroeger niet besproken mocht worden, vindt men ook in vele gevallen een toenemend gevoel voor nuancen bij het publiek. Het oordeel wordt minder globaal, houdt meer rekening met de omstandigheden dan vroeger. Er ontstaat ook een veel grooter eerlijkheid bij de behandeling van sexueele vraagstukken. De taboe, die verbiedt om over allerlei van de sexueele verhouding te spreken, behalve bij het vertellen van schandaaltjes of schuine moppen, verliest aan kracht. Een onecht kind wordt door velen niet langer zonder meer als een bewijs van diepsten moreelen val beschouwd en met de moeder samen buiten het maatschappelijk verband gestooten. Men vraagt meer naar de oorzaken en de schuld voor fouten wordt daardoor dikwijls rechtvaardiger verdeeld. Onwettige verhoudingen en echtscheidingen worden in sommige gevallen zachter beoordeeld, omdat men omstandigheden laat gelden, terwijl het oordeel

in andere gevallen juist scherper uitvalt. Sommigen hebben de meening uitgesproken, dat dit alles verslapping van het moreele oordeel beteekent en dat men ten slotte zóó wel alle fouten kan vergoelijken. Ik wil zeker niet ontkennen, dat in dit stadium hiervoor meer gevaar bestaat dan anders. Men moet echter inzien, dat men die moreele onzekerheid niet voldoende weg kan nemen door met klem den ouden, te starren maatstaf weer te herstellen. De vorm van het oude ideaal moet groeien, wil hij bij ingewikkelder inzichten en omstandigheden passen.

Wij komen thans tot het derde punt: de houding van de gemeenschap tegenover ingewikkelde psychische verhoudingen. Wie door meerder inzicht voorzichtiger is geworden zal zich in moeilijke gevallen eerder van een oordeel onthouden. Wij hebben gezien, hoe de sexueele verhouding door de ontwikkeling van de persoonlijkheid op dikwijls zeer samengestelde wijze met het persoonlijk leven verbonden is geraakt. Vele beslissingen worden daardoor veel moeilijker. Het zwartepunt verplaatst zich naar het innerlijk leven, waar het eigen geweten het hoogste gezag heeft. Het beteekent ook een vooruitgang in het algemeen maatschappelijk oordeel, wanneer men duidelijker gaat beseffen, dat er gevallen bestaan, die eigenlijk niet door de publieke opinie begrepen kunnen worden en die men moet overlaten aan het geweten van de betrokken personen. De publieke opinie is zeker een belangrijke reguleerende macht in de gemeenschap, vooral als zij door een goede opvoeding subtieler is geworden. Maar zij heeft haar grenzen. Deze bestaan vooral daar, waar innerlijke en uiterlijke omstandigheden ingewikkeld worden. Het is van groot belang, dat het publiek en ook de organen van den staat, eenigszins beseffen, dat men op het gebied van het sexueele leven dikwijls met zeer moeilijke en ingewikkelde vraagstukken heeft te doen. In vele gevallen zal dit er eerder toe leiden, dat men zich van een oordeel onthoudt. En wanneer het belang

van de gemeenschap het noodzakelijk maakt, dat men er zich mee bemoeit, dan is het wenschelijk, dat men zich grondig laat voorlichten door menschen, die zich op dit lastige gebied niet meer geheel onzeker voelen.

Het verband tusschen sexualiteit en zieleleven zal de menschheid wel steeds blijven bezighouden, omdat het van ontzaglijk groot belang is voor het levensgeluk der menschen. Het is zeer toe te juichen, wanneer het inzicht op dit gebied toeneemt, maar het is toch ook goed te beseffen, dat de eenige echte domheid is te meenen, dat men alles op een bepaald gebied weet.

OVER HOMO-SEXUALITEIT

A Homo-erotische Factoren

Men kan de algemeen verbreide inzichten op het gebied van het normale sexueele leven bijna helder en objectief noemen, als men ze vergelijkt met den chaos van gevoelens en begrippen, die op het gebied van de homo-sexualiteit bestaat. Geen wonder, dat men dit onderwerp, als het maar eenigszins mogelijk is, vermijdt. Dit zou men in het algemeen niet behoeven te betreuren, wanneer het niet voor bepaalde vraagstukken van de opvoeding en van de menschelijke verhoudingen noodzakelijk was, dat men op dit onderwerp durft in te gaan. Ik wil hier dus trachten om althans eenige orde in dezen chaos te brengen. In een dergelijke korte bespreking kan het natuurlijk niet de bedoeling zijn alle vragen in verband met de homo-sexualiteit afdoende te behandelen. Ook geloof ik niet, dat de wetenschap thans reeds in staat is hier overal volkomen klaarheid te brengen. Maar er is genoeg licht op deze verschijnselen geworpen om enkele belangrijke punten duidelijk te maken.

De grootste oorzaak van verwarring is ook hier geweest, dat men het heeft voorgesteld, alsof men met één omschreven verschijnsel te doen had. Mijn ervaring op dit gebied strekt zich over een zeer beperkt aantal gevallen uit, vergeleken met de groote getallen, die sommige schrijvers over dit onderwerp hebben onderzocht. Maar mijn onderzoek bracht mee, dat ik in verschillende gevallen diep op het psychisch leven ben ingegaan en daarbij heeft het mij sterk getroffen, hoe bij

verschillende menschen datgene, wat men gemeenschappelijk homo-sexualiteit pleegt te noemen, er bij nader onderzoek geheel verschillend uitziet. Wanneer ik thans bij schrijvers op dit gebied groote aantallen van waarnemingen zie verwerkt, die alle tot volkomen gelijkluidende eenvoudige conclusies leiden, dan maak ik daaruit de gevolgtrekking, dat zij, òf zeer oppervlakkig hebben onderzocht, òf bijzonder bevooroordeeld waren bij hun onderzoek. Deze opvatting van groote verschillen in de genoemde verschijnselen wordt, voor zoover mij bekend is, door alle psycho-analytische onderzoekers gedeeld.

Deze groote verscheidenheid van verschijnselen maakt het noodzakelijk verschillende begrippen te vormen, omdat anders de term homo-sexualiteit vaag en dubbelzinnig blijft. De eerste onderscheiding, die ik in wil voeren, is die tusschen homo-sexualiteit in engeren zin en homo-erotiek. Tot de homo-sexualiteit wil ik alleen die uitingen rekenen, die met de geslachtelijke bevrediging samenhangen, dus in de eerste plaats alle prikkeling van de geslachtsdeelen door of bij iemand van hetzelfde geslacht en ten tweede alle elementaire vormen, bijvoorbeeld aanraking en liefkoozing, die dergelijke bevredigingen voorbereiden of vervangen. Hier tegenover omvat de homo-erotiek dan het veel vagere gebied van alle gevoelsaantrekking tusschen wezens van hetzelfde geslacht. Allerlei zeer uiteenloopende gevoelens vinden hierin plaats, gevoelens, die alleen psychologisch beschreven en geanalyseerd kunnen worden. Biologische begrippen, als sexueel instinct, of kudde-instinct kunnen hier slechts een schijnverklaring geven, die niet in staat is de samengesteldheid der verschijnselen te ordenen. Wel kan men naast het practische begrip homo-sexualiteit, dat aansluit aan het gewone spraakgebruik en het psychologische begrip homo-erotiek nog een biologische homo-sexualiteit onderscheiden, die een diepwortelende afwijking van het sexueele instinct beteekent.

Ik weet zeer wel, dat een machtige wetenschappelijke

strooming in onzen tijd geneigd is de psychologische verschijnselen geheel uit de biologische gegevens te verklaren. Dergelijke onderzoekers stellen het dan zóó voor, dat de homo-sexueele uiting eigenlijk de bedoeling en de verklaring geeft van alle gevoelens van aantrekking, die vooraf gingen, zoodat al die aantrekkingen eigenlijk ook tot het biologische begrip van het sexueele instinct gerekend moeten worden. Ik wil hier reeds dadelijk met nadruk verklaren, dat deze voorstelling mijns inziens willekeurig en onjuist is en dat zij niet in staat is de verschijnselen van het zieleleven te verklaren. Dit zal ik later aantoonen. Voorloopig zij het voldoende, dat het alleen reeds om een nadere bespreking mogelijk te maken, dus om practische redenen, gewenscht is deze verschijnselen verschillend te benoemen. Ik zal later duidelijker aangeven, waarop de onderscheidingen berusten.

Zoowel over de psychologie der homo-erotiek, als over de eigenaardigheden der biologische homo-sexualiteit is in den laatsten tijd nieuw licht verspreid. Daar de nieuwe psychologische inzichten mijns inziens niet alleen omvangrijker, maar ook duidelijker en belangrijker zijn dan de genoemde biologische, wil ik met de bespreking der eerste verschijnselen beginnen. Vooral aan Freud danken wij ook op dit gebied van het erotisch gevoelsleven vele nieuwe onderscheidingen. Het is alleen zeer te betreuren, dat hij ook hier een verwarrende terminologie vasthoudt, die zich op sommige punten wreekt door theoretische duisterheid. Eigenlijk heeft Freud zelf toegegeven, dat het beter zou zijn dit gevoelsgebied erotisch te noemen en niet sexueel [1]). Ik acht deze onderscheiding in

[1]) Freud schrijft in „Massenpsychologie und Ichanalyse" (1921): „Die Liebestriebe werden in der Psychoanalyse a potiori und von ihrer Herkunft her Sexualtriebe geheiszen. Die Mehrzahl der „Gebildeten" hat diese Namengebung als Beleidigung empfunden und sich für sie gerächt, indem sie der Psychoanalyse den Vorwurf des „Pan-sexualismus" entgegenschleuderte. Wer die Sexualität für

benaming van groot belang, vooral voor de homo-erotiek en ik zal deze dus handhaven. Overigens zullen wij dan vele inzichten van Freud dankbaar kunnen aanvaarden.

Om niet te abstract te worden willen wij ons een jongen voorstellen op den leeftijd der puberteit en eens trachten na te gaan, welke factoren bij een dergelijken jongen de homo-erotische gevoelens kunnen versterken en homo-sexueele handelingen in engeren zin in de hand kunnen werken. Wij zagen vroeger reeds (blz. 19), dat in dezen tijd sexueele sensaties allerlei vroegere vagere gevoelens van erotischen aard, die in de Latentie-periode ten deele op den achtergrond geraakt waren, weer kunnen versterken. Het psychisch evenwicht in het gevoelsleven raakt hierdoor weer verstoord. Ook vonden wij (blz. 26), dat bepaalde vroeger min of meer gefixeerde gevoelscomplexen hier reeds mee bepalen, waar de accenten en de moeilijkheden van de ontwikkeling van de puberteit gevonden worden. Wij deelden die gevoelscomplexen in drie groepen in: 1e nawerkingen van eenvoudige vormen van lichamelijke bevrediging, 2e narcistische gevoelens en 3e de invloed van een sterke gevoelsverbinding met één der ouders. De ervaring heeft nu geleerd, dat men op elk der drie gebieden van het gevoelsleven bepaalde accenten kan aanwijzen, die homo-erotische gevoelens kunnen versterken en het ontstaan van homo-sexueele uitingen kunnen bevorderen. Wij zullen deze factoren thans uitvoeriger beschouwen. Voor de duidelijk-

etwas die menschliche Natur Beschämendes und Erniedrigendes hält, dem steht es ja frei sich der vornehmeren Ausdrücke Eros und Erotik zu bedienen. Ich hätte es auch selbst von Anfang an so tun können und hätte mich dadurch viel Widerspruch erspart. Aber ich möchte es nicht, denn ich vermeide gern Konzessionen an die Schwachmütigkeit." Freud wil hier klaarblijkelijk niet inzien, dat de begrippen „sexualiteit" en „liefde" elkaar niet dekken en niet zonder meer voor elkaar in de plaats gesteld kunnen worden. Het argument van de „Schwachmütigkeit" is slechts het gevoelsargument van iemand, die geen kritiek van anderen wil aanvaarden.

heid zal ik deze factoren eerst in hun invloed op jongens behandelen en zal ik dan later aangeven in hoeverre zij bij meisjes anders werken. Tevens wil ik er reeds van tevoren de aandacht op vestigen, dat ik eenigszins schematiseer, maar dat in werkelijkheid deze factoren op verschillende wijze kunnen samenwerken.

1e. *Fixatie aan eenvoudige vormen van lichamelijke bevrediging.*

Bij de bespreking van de eerste jeugd hebben wij gezien, hoe sterk emotioneele ervaringen uit dezen tijd door kunnen werken in het latere gevoelsleven. Dit geldt ook voor homosexueele uitingen in den eersten kindertijd, zooals verleidingen door oudere broertjes of vriendjes of door volwassenen. Een meer algemeene invloed, die homo-erotische gevoelens kan bevorderen, is het gevoelsaccent, dat in dezen tijd op het eigen geslachtsorgaan gelegd kan worden. Dit kan bijvoorbeeld geschieden, doordat aangename sensaties aan de gewoonte om met de geslachtsdeelen te spelen verbonden zijn. De penis wordt dan een waardevol bezit en ook het bestaan daarvan bij anderen wekt belangstelling. Dikwijls komt het voor, dat kleine jongens zonder meer veronderstellen, dat alle andere menschen ook een dergelijk waardevol orgaan bezitten en het kan dan schrik en teleurstelling wekken, wanneer ontdekt wordt, dat het vrouwelijk geslacht het zonder dit belangrijk bezit moet stellen. Er ontstaat dan een zekere trots om het bezit van den penis, maar tevens dikwijls een zekere angst om de mogelijkheid dien te verliezen. Onvoorzichtige bedreigingen, dat die penis weggenomen zou worden of beschadigd, wanneer het jongetje er mee speelt, kunnen de emotioneele spanningen op dit punt nog zeer vergrooten. Wanneer een dergelijk complex sterk nawerkt in het latere gevoelsleven — waarvoor dan meestal nog andere factoren mee moeten werken — dan kan zich dit zoowel uiten in een bijzondere waardeering van het eigen geslacht en de eigen sexegenooten, alsook in een zekeren weerstand of schuwheid tegenover de vrouwelijke sexe. De werking

kan versterkt worden door invloeden van den volgenden factor, dien wij thans willen bespreken.

2e. *Fixatie van narcistische gevoelens.*

Wij zagen vroeger, dat de belangstelling voor het eigen lichaam zich aan het eind van het tweede en in het derde levensjaar steeds meer op het eigen ik concentreert en hoe dit narcisme versterkt kan worden, wanneer het gevoelscontact met de omgeving zich onvoldoende ontwikkelt of later weer gestoord wordt. Sterke auto-erotische gevoelens uit den eersten kindertijd kunnen dit narcisme bevorderen, maar ook invloeden uit de omgeving kunnen zeer veel tot de fixatie of tot de sublimeering bijdragen. Wij kunnen hier drie vormen onderscheiden, die een verschillenden invloed op de ontwikkeling der homo-erotische gevoelens uitoefenen.

Als eersten vorm wil ik een vrij eenvoudig soort narcisme noemen, waarbij de waardeering van de eigen vermogens ook werkelijk den hoofdinvloed vormt in het gevoelsleven. Deze waardeering brengt met zich de trots van een jongen te zijn en sluit hierbij aan aan de waardegevoelens tegenover het mannelijk geslachtsorgaan. Door den grooten invloed, die dergelijke gevoelens bij zulke jongens uitoefenen, zullen zij zich in het algemeen veel meer tot het eigen geslacht aangetrokken gevoelen.

Een eenigszins samengestelder vorm van narcisme ontstaat, wanneer een jongen in zijn behoefte aan liefde door de moeder teleurgesteld is geworden en ook geen compensaties bij andere vrouwen heeft gevonden. Die teleurstelling kan dan hierin nawerken, dat de neiging om den eigen invloed te doen gelden versterkt is en dat de jonge man daarbij soms tegelijkertijd duidelijk wil laten zien, dat speciaal de vrouwelijke waardeering hem geheel onverschillig laat. Dergelijke jongens zoeken met hun narcistische waardegevoelens een invloed op kameraadjes uit te oefenen. De reden, waarom zij het vrouwelijk geslacht ontwijken, is hier in wezen een andere dan bij de vorige categorie, al kunnen

natuurlijk deze verschillende factoren in bepaalde gevallen samenwerken.

Een derde vorm van narcisme ontstaat juist, wanneer de moeder zich teveel op een eenvoudige manier met haar zoon bezighoudt, bijvoorbeeld bij een eenigst kind of in het algemeen bij verwende jongens. Deze invloed is vooral dan gevaarlijk, wanneer geen gevoelscontact van eenige beteekenis tusschen moeder en zoon aanwezig is. De moeder heeft dan eenvoudig haar eigen narcisme op haar zoon overgebracht en bewondert en vertroetelt in hem eigenlijk een stuk van haarzelf, waaraan zij alle mogelijke wenschen vervuld hoopt te zien, die zij zelf niet kon verwezenlijken. Bij den zoon ontstaat dan een eigenaardige vorm van gebondenheid aan de moeder, die op de voortdurende eenvoudige bevrediging van zijn narcistische gevoelens berust. Een dergelijke verhouding heeft eigenaardige gevolgen voor de ontwikkeling van het erotisch gevoelsleven. Oorspronkelijk kan men deze verhouding tot de moeder mijns inziens niet sexueel en zelfs niet in hoofdzaak erotisch noemen[1]). Wel kan men zeggen, dat vage erotische factoren, die in de verhouding tot de moeder altijd aanwezig zijn, door een dergelijke verhouding van verwennen en liefkoozen meer en meer kunnen worden versterkt. Naast dezen invloed moet echter een ander element van niet-erotischen aard zeker niet

[1]) Niet alleen wat de terminologie betreft, maar ook in de begrippen verwijder ik mij hier eenigszins van Freud. Met Maeder (De la Psychanalyse à la Psychosynthèse, L'Encéphale 1926) zou ik hier Laforgue en Codet willen volgen, die de gevoelens van het zeer jonge kind als „captatief" karakteriseeren. Wat aan vage zinnelijke gevoelens in deze periode aanwezig is, is in het geheel van deze neiging opgenomen. Wanneer het kind de moeder voor zich wil bezitten, dan heeft dit hier een geheel andere beteekenis dan het suexeele bezit van den volwassene. Wie beide gevoelens in één begrip wil samenvatten veroorzaakt verwarring. Ook ontwikkelen zich in normale gevallen uit de captatieve neiging tegenover de moeder geen sexueele wenschen, maar hoogstens vage erotische verlangens.

over het hoofd worden gezien, al kan dit secundair belangrijke afwijkingen in het liefdeleven veroorzaken. Maeder beschrijft dit aldus [1]: „In de familie van den zenuwpatiënt vertoont zich reeds vroeg een neiging om het kind te isoleeren, om het onaangenaamheden, strijd, wisselwerking met anderen te besparen, om zijn aandrift en zijn spontaneïteit te verlammen en het onder verschillende voorwendsels wantrouwen en angst voor de wereld en een houding van zich voor moeilijkheden terug te trekken in te prenten De bron van dezen invloed van de ouders is zeer troebel: gemis aan begrip van het leven, onbekwaamheid, desillusie, egoïsme. De uitwerking van een dergelijke behandeling is eigenlijk een vergiftiging: de jonge man, die slachtoffer ervan wordt, fixeert zich secundair steeds meer aan zijn moeder, want dit systeem draagt duidelijk den stempel van den invloed der moeder. Geleidelijk heeft een onbewuste ver-sexualiseering plaats van zijn verhouding tot haar. Daartegenover wordt de vreemde vrouw, die hem niet van het begin af aan toebehoort, maar die hij zou moeten veroveren, als iets angstwekkends gezien. Hij heeft niet geleerd te strijden of verantwoordelijkheid te aanvaarden. De incesthouding ontstaat dus uit een geremde en verbogen ontwikkeling en is een secundair verschijnsel van regressieven aard." Oorspronkelijk ligt het zwaartepunt hier ook niet bij de erotische gevoelens, maar bij de fixatie aan een infantiel narcisme. „Wanneer wij" zegt Maeder, „onze uitsluitend sexueele loupe neerleggen en het geheele individu beschouwen, dan krijgt deze incestueuze neiging nog andere vormen. Wij zien dan een bangelijk wezen, wiens blik naar het verleden is gericht, dat zich aan het van ouds bekende vastklemt en zich laat verzorgen, beschermen en verwennen. Een dergelijke jonge man is des te meer hartstochtelijk veeleischend en tiranniek, naar mate hij zich meer laat gaan in een traag en egocentrisch

[1]) In het bovenaangehaalde artikel

leven. Het gaat hier om een toestand van regressief infantilisme, die samengaat met een ernstige stoornis in de aanpassing aan de werkelijkheid (fonction du réel)."

Hoe kan nu een dergelijke toestand homo-erotische gevoelens versterken of homo-sexueele uitingen in de hand werken? Ik wil hier dadelijk uitdrukkelijk verklaren, dat ook hier uit een dergelijke situatie niet noodzakelijk homo-sexualiteit behoeft te ontstaan, maar dat dit mee van andere factoren afhangt. Toch kan men in de practijk dikwijls een verband als volgt vaststellen. De narcistische binding aan de moeder maakt, dat ook de gevoelsverhouding tot andere menschen zich maar weinig ontwikkelt. De toenadering tot andere vrouwen gaat aldus iets onoverkomelijk moeilijks schijnen. Daar toch zou de jonge man moeten geven in plaats van steeds maar te ontvangen. Hieruit ontstaat een zekere angst voor de vrouw, als voor degene, die iets van hem vraagt en eischen aan hem stelt. Soms wordt deze angst nog gecompliceerd door angst voor de andere mannen als concurrenten. Eenerzijds zit hierin de angst voor den vader wegens een vaag besef van erotische gevoelens tegenover de moeder, anderzijds echter ook de angst voor de eischen, die de vader en het mannelijk geslacht in het algemeen als voorbeelden aan hem stellen. Terwijl de jonge man aldus de risico van het zoeken naar nieuwe aanpassingen vermijdt, ontstaat in hem toch steeds sterker een innerlijk gevoel van onbevredigdheid, vooral ook tegenover sexueele verlangens. Hier kan de moeder hem niet helpen, hoezeer zij ook al zijn wenschen tracht te voorkomen. Voor deze sexueele spanningen, die bij den jongen man of den jongen onder dergelijke omstandigheden bestaan, vormen uitingen tegenover het eigen geslacht dan nog de gemaklijkst bereikbare mogelijkheden. Bij hun weinigen ondernemingsgeest zullen zij zelf meestal niet het eerst handelend optreden, maar zij zijn vatbaar voor verleidingen. Weliswaar voelen zij dergelijke bevredigingen zelf eigenlijk niet als een oplossing voor hun moeilijkheden in

het leven, maar als een soort surrogaat zijn zij hun welkom. Secundair kan deze toestand dan georganiseerd en gefixeerd worden in hun geest. Zij vinden een verklaring voor hun houding van het leven niet aan te durven in het feit van hun sexueele abnormaliteit. Hun gevoel van onzekerheid kan dan achter het masker van den trots van een derde geslacht verborgen worden. Hun gemis aan maatschappelijke aanpassing wordt dan gezien als te worden veroorzaakt door de gemeenschap, die hun eigen aard niet wil erkennen.

Deze weg tot de homo-sexualiteit wordt door Adler [1]) op eenzijdige wijze als oorzaak van alle homo-sexualiteit voorgesteld. Zijn verklaringen vinden hier echter ten deele een rechtvaardiging.

3e. *Fixatie van een sterke gevoelsbinding aan de moeder*

Op het eerste gezicht mag het misschien vreemd lijken, dat niet de gevoelsbinding aan den vader, maar die aan de moeder de homo-erotiek vooral in de richting van de homo-sexualiteit kan leiden. Eenig nader inzicht kan dit echter verklaren. Wanneer een jongen met sterke gevoelens van liefde en bewondering aan zijn vader hangt, dan is het ook veel eerder voor hem mogelijk dergelijke gevoelens ongestoord tot samengesteldere vormen te ontwikkelen en ze ook op anderen over te brengen. Het sexueele vraagstuk geeft hierbij geen moeilijkheden, omdat zulke gevoelens alleen als zeer groote uitzondering met uitgesproken zinnelijke elementen zijn verbonden. Meestal toch is het vooral de moeder, die in de vroege jeugd door liefkoozingen en lichamelijke verzorging met deze meer zinnelijke erotische zijde wordt geassocieerd. Als de vader het voornaamste accent in het gevoelsleven heeft, zullen de sexueele gevoelens zich zonder groote gevoelsconflicten op het vrouwelijk geslacht kunnen richten. Wel vindt men bij dergelijke jonge mannen nog al eens, dat hun gevoelsverhouding tot mannen

[1]) Adler, Das Problem der Homo-sexualität 1917.

samengestelder en waardevoller is dan tot vrouwen. Wanneer de moeder nummer één is in het gevoelsleven van den jongen man, dan wordt de sexueele ontwikkeling samengestelder. Aan haar waren ook in de eerste jeugd de vage erotische gevoelens verbonden en het herleven daarvan in nieuwen vorm gedurende de puberteit verstoort de ideale harmonie in de liefde voor de moeder. Het erotische element in de gevoelens voor de moeder zal meestal niet eens erg sterk behoeven te zijn om dergelijke moeilijkheden te veroorzaken. De werking wordt veel eerder geaccentueerd door het waarde-oordeel en wel door minachting en gemis aan begrip voor de sexualiteit eenerzijds en door een overmatige idealiseering van de moeder anderzijds. Het eerste punt hangt samen met maatschappelijke vooroordeelen, terwijl de idealiseering van de moeder heusch niet in hoofdzaak op sexueele verlangens van den zoon berust (zooals Freud het doet voorkomen), maar meestal beteekent, dat de moeder, òf door haar sterke en uitgesproken karakter, òf door gelijkheid van aard met den zoon als voorbeeld een bijzondere beteekenis heeft voor zijn ontwikkeling. Als onder dergelijke omstandigheden de sexueele verlangens belangstelling voor andere vrouwen bij den jongen wekken, dan blijven deze verre beneden het ideaal van de moeder en kunnen zij de gevoelens niet binden, of wel zij worden even hoog gesteld, maar dan worden sexueele verlangens ook hier als een bezoedeling gevoeld. Soms wordt als uitweg gezocht alle sexueele gevoelens te verdringen, maar dit gelukt meestal niet. In sommige gevallen ontstaat nu een eigenaardige uitweg, die door de gevoelsontwikkeling is voorbereid. Wanneer namelijk de moeder zulk een groote rol in de gevoelsontwikkeling speelt als ideaal en voorbeeld, dan wordt hierdoor de neiging versterkt zich in haar levenshouding in te leven, zich aldus met haar te vereenzelvigen. Hierin ligt ook één der verschillen tusschen de gevoelsbinding en de narcistische binding aan de moeder, omdat alleen bij de eerste deze idealiseering en die sterke

neiging tot identificatie wordt gevonden. Deze neiging nu om de moeder na te volgen veroorzaakt soms een verandering in de verhouding tot het eigen geslacht. Meestal overheerschte eerst de jaloerschheid, wanneer de moeder liefde aan andere jongens betoonde. Maar wat later kan de zoon probeeren tegenover andere jongens die zelfde liefde te gevoelen, die de moeder voor hem en anderen heeft. Meestal zijn het iets jongere jongens, die als voorwerp van deze liefde en zorg worden uitverkoren. In dergelijke gevoelens is erotiek gemengd, evenzeer als in die van de moeder voor den zoon. In de puberteit kan de zich ontwikkelende sexualiteit nu trachten zich bij deze erotische gevoelens aan te sluiten, wanneer de uitweg naar het andere geslacht versperd is. Tegenover de kameraden toch bestaat niet de overmatige idealiseering als remming, zooals tegenover de moeder en ook niet de afkeer voor minderwaardige vrouwen, die op eenzijdige wijze door tegenstelling met het ideaal versterkt is. De overgang van de homo-erotiek tot homo-sexualiteit kan hier zeer geleidelijk en onbewust geschieden en ook in allerlei tusschenvormen blijven steken. Eenvoudige sexueele uitingen en samengestelde gevoelsverhoudingen kunnen elkaar hierbij afwisselen. Homo-sexueelen verdedigen de normaliteit van een dergelijken toestand wel, door er op te wijzen, dat men deze afwisseling toch ook in de hetero-sexueele verhouding kan vinden. Ten deele is dit waar, maar er zijn twee factoren, die het den homo-sexueel hier onmogelijk maken tot echte gevoelsharmonie te komen en deze factoren zijn in de hetero-sexualiteit niet aanwezig. In de eerste plaats is de sexueele uiting eigenlijk in wezenlijke tegenspraak met het ideaal. Want uit de ideale liefde van de moeder, die zuiver schenkend en zelfopofferend is, werd juist het sexueele element uitgescheiden. En verder is de eigenlijke geliefde persoon, die het gevoelsleven beheerscht, toch een vrouw, namelijk de moeder, en verhoudingen tot mannen kunnen hiervoor nooit geheel in de plaats komen. Vandaar een duidelijke of vage onbevredigdheid bij dergelijke

menschen, ook al zijn zij overtuigd, dat homo-sexualiteit de eenige weg voor hen is en al vinden zij in verhoudingen tot vrienden waardevolle bevrediging voor hun gevoel.

Hiermee heb ik de voornaamste invloeden aangegeven, die in het zieleleven de homo-erotische gevoelens kunnen versterken en in de richting van homo-sexualiteit kunnen leiden. Als een verderen factor, die hier mee invloed kan uitoefenen, moet ik een aangeboren afwijking van de instincten noemen. De beteekenis hiervan, die mijns inziens in de meeste gevallen wordt overschat, zal ik afzonderlijk bespreken. Eerst moeten wij echter nog nagaan, op welke wijze de hier beschreven psychische factoren verschillende typen van homo-sexualiteit kunnen verklaren en ook hoe de hier genoemde invloeden wijzigingen ondergaan bij het veroorzaken der vrouwelijke homo-sexualiteit.

In de eerste plaats wil ik er echter nadrukkelijk op wijzen, dat al de hier genoemde invloeden bij een zeer groot aantal menschen in geringen graad voorkomen, zonder in het minst tot homo-sexueele uitingen te leiden, of zonder dat men uit dergelijke werkingen in het gevoelsleven zou mogen afleiden, dat de betrokken persoon min of meer tot de homo-sexueelen gerekend zou moeten worden. Men kan dergelijke gevoelsinvloeden homo-erotisch noemen, maar dan moet men alle gedachte aan iets abnormaals of ziekelijks van dit begrip scheiden. Pas bij sterkere complex-werkingen en bij fixatie daarvan ontstaan abnormale en ziekelijke psychische producten. Wanneer eigenlijke homo-sexueele uitingen als gewoonte worden gefixeerd, dan moet ik deze als een pathologisch verschijnsel opvatten. Wat er ook van de bepalende factoren aangeboren moge zijn — op deze vraag kom ik bij de bespreking der biologische homo-sexualiteit terug — de hier beschreven invloeden zijn veranderlijk en zij werken van buiten in. Van de zijde der psychologie gezien kan men de homo-sexualiteit alleen beschouwen als een stoornis in de ontwikkeling van het

gevoelsleven. Het resultaat van dergelijke gefixeerde foutieve ontwikkeling is allerminst één bepaald omschreven type. De genoemde factoren toch kan men in zeer verschillende menging in het karakter van homo-sexueelen vinden, al naar de verschillende accenten, die door het individueele leven zijn gelegd. Het is niet mijn bedoeling uitvoerig over deze verschillende vormen te schrijven. Slechts enkele voorbeelden mogen volstaan om een indruk van deze verscheidenheid te geven. Zoo bestaat er een eenvoudige vorm van mannelijke homo-sexualiteit, waarbij fixatie aan elementaire sensaties tegenover het mannelijk geslacht de overheerschende factor is. Ook hier vindt men wel narcisme en moederbinding, maar deze hebben hier geen positieve ontwikkeling in het karakter gevonden en alleen negatief gewerkt door de ontwikkeling te bemoeilijken en aldus de werking van vroeger gefixeerde vormen te vergrooten. De algemeene onzekerheid, die met de narcistische moederbinding gepaard gaat, vindt men hier niet en evenmin de identificatie en het zoeken naar gevoelscontact met mannen. De homo-sexueele uitingen van dergelijke menschen beperken zich tot eenvoudige „triebmäszige" bevredigingen zonder psychisch contact. Bij een ander type heeft de narcistische invloed het meeste gewicht, hetzij in den vorm van de gemeenschap van mannelijke mannen [1]), waarbij de sexueele uiting een oogluikend toegelaten aanhangsel kan worden, hetzij ook in den meer passieven vorm, die door de narcistische moederbinding wordt bevorderd. De geheele levenshouding van het laatstgenoemde type is passief, eenigszins verwijfd en soms duidelijk neurotisch. Het narcisme uit zich bij deze homosexueelen meestal duidelijk in een vrouwelijken vorm. Zij willen bewonderd, verzorgd, verwend worden en trachten dit op allerlei manieren te bereiken.

[1]) Een dergelijke narcistische homo-erotische invloed vormt in een getemperden vorm een normalen belangrijken factor voor den samenhang der gemeenschap.

Een veel samengestelder type vormt de homo-sexueel, bij wien de gevoelsbinding aan de moeder een grooten invloed heeft gehad op de afwijkende ontwikkeling der sexualiteit. Door de hoogere gevoelsontwikkeling is zijn werking op anderen veel sterker dan in de andere besproken gevallen en wij moeten die werking hier wat uitvoeriger beschouwen. Het uitgangspunt van dergelijke menschen in hun verhouding tot het eigen geslacht is meestal werkelijke liefde, en wel liefde, die van de moederliefde dan een vrij groote dosis zelfverloochening heeft overgenomen. Wanneer met dergelijke homo-erotische gevoelens geen sexueele elementen van belang worden vermengd, dan kan men deze liefde ook allerminst ziekelijk noemen, maar moet men een zekere waardevolle versterking van algemeene menschenliefde erin erkennen. Zulke menschen kunnen schitterende opvoeders vol geduld en toewijding worden, of zij kunnen hun beste krachten geven aan de verbetering van de gemeenschap. Maar juist omdat hier zulke waardevolle invloeden bestaan, is het gevaar ook des te grooter, wanneer de homo-erotiek hier derailleert naar de homo-sexualiteit. Achter de onzelfzuchtige liefde als masker ontwikkelt zich dan steeds meer de lagere begeerte naar eenvoudige bevredigingen. En dikwijls spreekt in een dergelijke situatie ook het narcisme een woordje mee. Men wil bewonderd worden door die jongeren, op wie men zulk een invloed heeft en verliest hun belang als eerste motief voor het eigen handelen uit het oog. Dergelijke menschen kunnen dan een buitengewoon groot gevaar opleveren voor jonge menschen in, of kort na de puberteit. Dit gevaar ontstaat door twee factoren. In de eerste plaats is het sexueele leven dan meestal nog niet tot een vasten vorm ontwikkeld. Iets van de vaagheid van den eersten kindertijd, waar lichamelijke bevredigingen gezocht werden, zonder dat een persoon van eigen of ander geslacht daarbij nog een belangrijke rol speelt, is hier nog in de instinctieve uitingen aanwezig. Dit vergroot de werking van sterke suggestieve

invloeden. En ten tweede bestaat er op de zenleeftijd veelal een ontzaggelijk sterke behoefte aan ideale voorbeelden voor de ontwikkeling, vooral ook als die thuis niet genoeg zijn gevonden. Wanneer jonge menschen dan samengestelde oudere menschen vinden, die hun met liefde en belangstelling tegemoet komen, dan kan van deze menschen een betooverende invloed op hen uitgaan, die hen geheel gevangen houdt. Menschen, die een dergelijke sterke werking op jongeren uitoefenen, die voor hen het ideaal belichamen, dragen daarmee dus een groote verantwoordelijkheid voor die jonge levens. Zij moeten vóór alles hun eigen bedoelingen zuiver houden. Anders kunnen hier verhoudingen ontstaan, die het geheele leven van die jonge menschen op noodlottige wijze beïnvloeden. Het richting gevende ideaal en de eenvoudige homo-sexueele uiting raken dan innig verbonden door dezen min of meer toevalligen, maar geweldig suggestieven invloed op dezen ontvankelijken leeftijd.

Een minder onmiddellijke werking, die van dergelijke homosexueelen kan uitgaan, is een soort idealistische propaganda, die zij voeren voor de erkenning van de waarde van homosexueele verhoudingen. Zij houden dan daarbij groote betoogen om het soort evenwicht, dat zij tusschen hun gevoelsleven en hun sexueele uitingen hebben gevonden, goed te praten en als een algemeene en natuurlijke oplossing voor te stellen. Aan buitenstaanders geven dergelijke theorieën wel eens den indruk, dat zij in de eerste plaats moeten dienen om het geweten gerust te stellen van de ontwerpers. Waar dit meestal gevoelige en gecompliceerde menschen zijn, zou het ook niet erg verwonderen als bij hen een tegenstrijdigheid tusschen echte liefde en tusschen handelingen, die het geliefde wezen benadeelen, door theoretische spitsvondigheden weggestopt zou moeten worden. De grootste fout van hun beschouwingen is deze, dat zij het homo-erotische gevoelsleven en de homosexueele uitingen niet uit elkaar houden. Ik kom hierop later, bij een korte bespreking dezer theorie nog terug.

Wij hebben hiermee de psychische invloeden, die voor de mannelijke homo-sexualiteit van belang zijn en de min of meer typische resultaten, die erdoor kunnen ontstaan, in groote trekken beschreven. Daar de werking ervan op sommige punten voor het vrouwelijk geslacht anders is, moeten wij thans nog wat nader op deze verschillen ingaan. Terloops wil ik er hier op wijzen, dat de vrouwelijke homo-sexualiteit veel minder is onderzocht dan de mannelijke. Van psychologische zijde zijn ook hier belangrijke nieuwe inzichten bezig te ontstaan. Wat de fixatie aan eenvoudige lichamelijke bevredigingen betreft, werkt de invloed van verleiding op zeer jongen leeftijd op overeenkomstige wijze bij meisjes als bij jongens. Versterkte gevoelens tegenover het geslachtsdeel hebben hier echter een verschillend gevolg. Terwijl jongens al vroeg blijk kunnen geven van een zekeren trots op dit punt, vindt men bij kleine meisjes veel meer het gevoel van een gemis, van te kort gedaan te zijn tegenover de jongens, die iets bezitten wat bij haar ontbreekt. Freud heeft deze gevoelens het „castratie-complex" genoemd, wat voor extreme gevoelens van dezen aard wel een juiste benaming kan zijn. Voor lichtere accenten op dit punt is het wel een erg groot woord. Minderwaardigheidsgevoelens, die hiermee samenhangen, zullen dikwijls door zelfbevrediging op jeugdigen leeftijd worden versterkt. Bij een dergelijk gevoelscomplex zal door jalouzie in de eerste plaats een houding van afweer tegenover jongens ontstaan en dan pas secundair aansluiting bij en solidariteitsgevoelens tegenover andere meisjes tot stand komen. Deze aansluiting wordt dus eerder door minderwaardigheidsgevoelens gedragen dan door narcisme. Men vindt de eenvoudige narcistische aantrekking, die den mannenbond beheerscht en het maatschappelijk gevoel doet ontwikkelen, dan ook veel minder als factor in het leven der vrouwen werkzaam. Dit komt niet alleen door dit negatieve accent op het geslachtsgevoel, maar ook zeker mee door maatschappelijke factoren. In vele families blijkt het aan de

meisjes al gauw, dat de jongens meer gewaardeerd worden en dat van hen meer wordt verwacht Het narcisme is voor het meisje dus veel minder een positief element in de ontwikkeling dan voor den jongen. Het doet geen beroep op deugden, maar wil zwakheden en gevoelens van achtergesteld te zijn compenseeren. Eén der belangrijke vormen van compensatie is dan de waardeering door het andere geslacht. Het narcisme van de vrouw is dus van het begin af aan veel meer op het andere geslacht gericht dan bij den man. Ook daar, waar meisjes en vrouwen zich hiervan los trachten te maken, blijft deze invloed meestal merkbaar in een zekere nabootsing van den man. Men kan dit van de strijdbare Amazonen af tot de voorvechtsters der vrouwenrechten uit onzen tijd bewezen vinden. De aantrekking tusschen vrouwen met een dergelijke levenshouding is niet zoozeer het gemeenschappelijk bezit als wel het gemeenschappelijk protest. Het is zeer wel mogelijk, dat hierin verandering zal komen, naarmate de vrouw meer gelegenheid krijgt de eigen individualiteit te ontwikkelen. Aanwijzingen daarvoor zijn in onzen tijd zeker aanwezig. Maar de eerstgenoemde factoren zijn toch nog verre overheerschend. Voor de menschheid zal het zeker een verrijking beteekenen, wanneer de vrouw zich meer positief op haar eigen mogelijkheden en waarden zal gaan richten. Voor den tegenwoordigen toestand kan men echter zeggen, dat de invloed van het narcisme op de aantrekking tusschen meisjes en vrouwen nog het meest overeenkomt met de gevoelens van jongens, die teleurgesteld werden in de liefde en de waardeering der moeder en zich dan bij het eigen geslacht op de één of andere wijze schadeloos trachten te stellen.

Wanneer meisjes door vader of moeder verwend worden en aldus gefixeerd raken aan eenvoudige narcistische gevoelsbevrediging, dan is de uitwerking daarvan minder opvallend dan bij jonge mannen. Een dergelijk meisje kan door dezen toestand ook zeker ernstig in haar ontwikkeling worden ge-

stoord, maar helaas is een dergelijke toestand in vele kringen een vrijwel normaal verschijnsel. Bij het meisje ontstaat ook hierdoor geen vrees voor het andere geslacht, althans niet in die mate als bij den verwenden jongen man. Vooral als zij er aardig uitziet, kan zij licht de overtuiging krijgen, dat het voor haar voldoende is een narcistisch afgodsbeeldje te zijn, dat alleen maar eischen stelt en dat er dan altijd nog wel mannen te vinden zullen zijn, die het willen aanbidden. In deze zelfgenoegzaamheid, meestal op dezen leeftijd niet door sterke sexueele gevoelens gekweld, kan zij rustig afwachten tot de aannemelijke aanbidder opdaagt. Wanneer later die aanbidding verzwakt, dan zal zij dikwijls gelegenheid vinden een deel van haar narcisme op haar kinderen over te plaatsen. Dit alles is wel geen ideale levensontwikkeling, maar de eenvoudige sexueele oplossingen worden er niet door gestoord. Minder knappe meisjes, die verwend worden, kunnen hier eerder in moeilijkheden en spanningen geraken, die haar toegankelijk zouden maken voor homo-sexueele verleiding. Maar leelijke meisjes worden niet zoo licht verwend, omdat het narcisme van vader of moeder zich niet aan haar kan hechten en meestal trekken zij ook homo-sexueele vrouwen minder aan. Het lot drijft de minder knappe meisjes er ook eerder toe de eigen waarde op een meer geestelijk gebied te zoeken en daar door haar karakter en haar werk te toonen wat voor mogelijkheden de vrouw in zich heeft.

In het algemeen zien wij dus, dat de factoren van zinnelijke fixaties en narcisme bij meisjes minder elementen vertoonen, die tot homo-sexueele uitingen zouden kunnen leiden dan dat bij jongens het geval is. Dit ligt, behalve aan den anderen aard van de accenten in de erotiek, ook zeker mee aan de meerdere passiviteit en de mindere aggressiviteit van de sexueele instincten. Wel kan het castratie-complex ook bij vrouwen een aggressieve houding veroorzaken, maar hierbij heeft juist het afwijzen van de sexualiteit den meesten nadruk. Ook

kunnen verder door de besproken fixaties bij meisjes genoeg moeilijkheden in de gevoelsontwikkeling ontstaan, maar deze uiten zich meer in andere richtingen. Terwijl de eenvoudiger invloeden voor het meisje minder gevaren opleveren van een overgang van homo-erotische aantrekking tot homo-sexueele uitingen, kunnen de samengestelde werkingen van het gevoelsleven zich hier even sterk, ja misschien nog sterker doen gelden dan bij den jongen man. In de eerste plaats toch heeft het gevoelsleven gemiddeld voor de vrouw een grootere belangrijkheid dan voor den man. En verder kan hier niet alleen een gevoelsbinding aan den vader liefdegevoelens voor het eigen geslacht veroorzaken, op overeenkomstige wijze als wij dat zagen bij den jongen, die zijn moeder bovenal idealiseert, maar ook de binding van het meisje aan haar moeder kan hier eerder meewerken om moeilijkheden te geven. Wanneer een meisje vooral haar vader liefheeft en idealiseert, dan kan dit ook hier tot een identificatie leiden, die maakt, dat zij vaderlijk, zorgzaam, leiding gevend en opvoedend tegenover jongeren van het eigen geslacht komt te staan Waar homo-erotische gevoelens in de verhouding tot den vader geen grooten invloed hebben bezeten, daar zal het gevaar voor een homo-sexueele ontaarding dezer gevoelens ook geringer zijn, maar in sommige gevallen kan men bij de vrouw dergelijke invloeden op dezelfde wijze werkzaam vinden als wij dat bij den man hebben gezien. Daarnaast bestaat ook hier het gevaar voor eenvoudige fixaties van het narcisme, zooals heerschzucht, die dergelijke, oorspronkelijk zuivere liefdegevoelens kan bederven. Behalve deze gevoelsinvloeden kan ook de verhouding tot de moeder, of tot een andere vrouw die in de jeugd groot ideaal gezag uitoefende, hier belangrijk zijn bij het ontstaan van stoornissen. Terwijl tusschen zoon en vader het erotische element in de gevoelsverhouding meestal van weinig belang is, kan de moeder, die aanhaalt en vertroetelt, ook voor het meisje met vage erotische gevoelens verbonden zijn. Wanneer dan steeds meer

een echt gevoelscontact tusschen moeder en dochter ontstaat en de moeder als ideaal voorbeeld de eerste plaats in het gevoelsleven van haar dochter gaat innemen, dan kan het voor het meisje moeilijker zijn de erotiek tot een afzonderlijk element te ontwikkelen en dergelijke wenschen en bevredigingen op iemand van het andere geslacht over te brengen. Een wat oudere vrouw van het eigen geslacht, die evenals de moeder het ideaal voor haar kan belichamen en tevens de erotische liefde bevrediging schenkt, oefent dan een veel grooter aantrekking uit dan van mannen voor een dergelijke vrouw uitgaat. Een dergelijke werking is misschien het sterkst, wanneer de moeder sterft, terwijl de dochter nog jong is en op een tijdstip, waarop de moeder haar geheele ideaal uitmaakt [1]). Onder dergelijke omstandigheden wordt die geheele verhouding dan licht gefixeerd en verder geïdealiseerd. Want meestal komen overigens bij de verdere ontwikkeling van de verhouding tusschen moeder en dochter ook wel tegenstellingen aan het licht, die maken, dat het ideaal dan minder in één persoon en meer in verschillende richtingen wordt gezocht. In alle meisjes is echter ook na de puberteit de behoefte aan het vrouwelijk voorbeeld aanwezig en dit maakt, dat ook hier groote vatbaarheid voor de suggestieve werking van oudere persoonlijkheden van het eigen geslacht bestaat. Ook hier dragen deze hiervoor een groote verantwoordelijkheid en is het zeer te veroordeelen, wanneer die invloed voor homo-sexueele verleidingen wordt misbruikt.

Hiermee ben ik aan het eind gekomen van mijn schets van

[1]) De noodlottige werking van een dergelijke fixatie wordt door Bourdet op meesterlijke wijze weergegeven in zijn stuk: „De gevangene". Maar de personen uit het stuk, zoowel als de schrijver, vatten mijns inziens dezen toestand toch te zeer als een onoverkomelijk noodlot op. Al zijn dergelijke fixaties niet gemakkelijk te veranderen, toch kan bij goeden wil van de betrokken persoon een behandeling door inzicht en leiding de verstarde gevoelshouding weer bewegelijk maken en andere oplossingen voorbereiden.

de psychische invloeden, die van belang zijn voor het ontstaan van homo-sexueele uitingen. Ik heb hier alleen de groote lijnen kunnen aangeven, die thans reeds duidelijk onderscheiden kunnen worden. Al acht ik het waarschijnlijk, dat men in de toekomst hierover met meer klaarheid en volledigheid zal kunnen oordeelen, toch geloof ik niet, dat de hier beschreven factoren daarbij anders beschouwd zouden kunnen worden. Een samenvattende beschouwing van de homo-sexualiteit zal ik — voor zoover die thans mogelijk is — na bespreking van de biologische homo-sexualiteit geven.

B *De biologische of instinctieve homo-sexualiteit*

Lichaam en ziel zijn in hun wisselwerking nauw met elkaar verbonden, maar nergens komt dit zoo duidelijk uit als in het instinct-leven. Bij de meeste dieren kan men waarnemen, hoe lichaamsbouw en instinctieve uitingen geheel aan elkaar zijn aangepast. Hoe meer men doordringt tot inzicht in die subtiele wisselwerking, des te meer staat men verbaasd over al die zorgvuldige regelingen, waardoor het natuurgebeuren om en in het dier als een raderwerk in elkaar grijpt. Dit geldt zeker niet het minst voor het gebied der voortplanting. De geslachtelijke rijpheid wordt in de samengestelde levende wezens door ingewikkelde processen voorbereid om die uitingen tot stand te brengen, die voor de voortplanting noodzakelijk zijn. Bij sommige dieren worden het geheele lichaam en de geheele levenswijze daartoe veranderd. Bij de zoogdieren en ook bij den mensch vinden wij niet zulke sterke veranderingen, maar ontstaan toch in de puberteit geslachtelijke verschillen, die wij kennen als de secundaire geslachtskenmerken. Bij den man zijn dit bij voorbeeld de sterkere lichamelijke beharing, vooral bij de geslachtsdeelen en om mond en kin, en de groei van het strottenhoofd, waardoor de stem zwaarder wordt. Bij de vrouw ontwikkelen zich de borsten

en vindt vetafzetting plaats onder de huid. Door verschillende onderzoekingen is het mechanisme van deze veranderingen beter bekend geworden. Hierbij blijken de zoogenaamde klieren met inwendige afscheiding den voornaamsten invloed uit te oefenen. Ons lichaam bevat klieren, die stoffen afscheiden naar holtes, die met de buitenwereld in verbinding staan, zooals de speekselklieren of de maagsapklieren. Daarnaast bestaan echter andere klieren, welke de stoffen, die zij vormen, aan het bloed afgeven, zooals de schildklier, de bijnieren, of de pijnappelklier in de hersenen. Deze laatste soort klieren zijn voor de goede werking en het innerlijk evenwicht van het lichaam buitengewoon belangrijk en zij werken in vele opzichten met elkaar samen. Nu is het door allerlei proeven duidelijk gebleken, dat de geslachtsklieren, behalve het afscheiden van het eigenlijke geslachtsproduct (het zaad bij den man, het eitje bij de vrouw), ook nog een andere functie bezitten. Zij scheiden namelijk ook een stof in het bloed af en behooren dus ook tot de klieren met inwendige secretie. Waarschijnlijk zijn het niet dezelfde celweefsels van deze klieren, die de inwendige afscheiding geven, als de cellen, die de geslachtsproducten vormen. Deze inwendige afscheiding nu van de geslachtsklieren doet vooral de secundaire geslachtskenmerken ontstaan, die in de puberteit optreden. Daarom noemt Steinach dit gedeelte van de klieren „de puberteitsklier". Wanneer de geheele geslachtsklier weggenomen wordt, zooals bij de castratie van dieren geschiedt, dan komen de secundaire geslachtskenmerken niet tot ontwikkeling. Ook bij den mensch werd vroeger in sommige landen de castratie nog al eens toegepast. Jongens werden dan bijvoorbeeld gecastreerd om het eigenaardige timbre van de stem ook later voor koren te behouden. Ook bij haremwachters geschiedde dit en verder bij sommige religieuse secten, zooals de Skopzen in Rusland. De stem blijft bij dergelijke gecastreerde mannen hoog en baard en knevel ontwikkelen zich niet. Ook ontstaat

grootere vetafzetting. Of het type, dat door castratie ontstaat, op het andere geslacht gaat lijken, dan wel, dat het meer als een infantiele vorm beschouwd moet worden, vormt een punt van strijd tusschen de verschillende onderzoekers.

Door Steinach zijn (het eerst in 1894) merkwaardige proeven gedaan, die de sterke werking van de inwendige afscheiding van de geslachtsklieren nog duidelijker toonen. Hij nam bij voorbeeld bij een mannelijk marmotje de geslachtsklieren weg en deed in het lichaam een vrouwelijke geslachtsklier vastgroeien. Van een afscheiding van eitjes kon bij een dergelijk dier niets komen en de cellen, die de eitjes vormen, bleken na eenigen tijd te gronde te gaan. Het overige deel van de klier gaf echter een sterke inwendige afscheiding en daardoor ontwikkelde zich bij deze dieren een uitgesproken vrouwelijke lichaamsbouw. De melkklieren groeiden bijvoorbeeld sterk en het dier nam jongen aan en zoogde die. Het omgekeerde geschiedde, wanneer Steinach bij een vrouwelijk dier de geslachtsklieren wegnam en mannelijke geslachtsklieren in de buik deed vastgroeien. Ook daar was geen voortplanting mogelijk, maar de mannelijke lichaamsbouw en de penis ontwikkelden zich en het dier achtervolgde de wijfjes en besprong deze. Deze zoogenaamd „gemasculeerde" of „gefemineerde" dieren bleken dus in hun uiterlijk en hun gedrag veel meer op het andere geslacht te zijn gaan lijken dan dat bij castratie het geval is. De mogelijkheid om door een operatie invloed op deze dingen uit te oefenen was dus bewezen. Het practische nut daarvan bleek in den oorlog, toen bij een soldaat de geslachtsklieren door een schot waren vernietigd en toen deze eenigen tijd daarna de gevolgen van die castratie begon te vertoonen. Steunende op de resultaten van Steinach's proeven, ondernam de chirurg Lichtenstein toen de operatie om bij dezen man een zaadklier van een ander, die weggenomen had moeten worden, in het lichaam te doen vastgroeien. Wel kon de voortplanting aldus niet mogelijk worden gemaakt,

maar de patiënt herkreeg zijn mannelijke eigenschappen en zijn mannelijk uiterlijk.

Tot hiertoe is op deze proeven en inzichten mijns inziens niets aan te merken. Men heeft echter gemeend hieruit veel verder strekkende gevolgtrekkingen te mogen maken, die samenhangen met een algemeene, eenzijdige theorie van de homo-sexualiteit. De grondslagen van die theorie moeten wij thans eerst nader bezien.

Wanneer de menschelijke vrucht zich in het moederlichaam ontwikkelt, dan worden daarbij oorspronkelijk beide soorten geslachtsorganen in aanleg gevonden. De geslachtsklieren zelf zijn echter niet dubbel aangelegd, maar uit een vageren vorm ontstaan al spoedig òf de mannelijke òf de vrouwelijke celweefsels. Al spoedig gaat die ontwikkeling alleen in één richting verder en blijven de organen van het andere geslacht stilstaan, zoodat men reeds bij de geboorte slechts bijna onmerkbare overblijfselen daarvan vindt en ook vindt men in de geslachtsklieren dan het celweefsel, dat bij de sexe past. Nu heeft men in zeer zeldzame gevallen kunnen vaststellen, dat beide soorten van geslachtelijke celweefsels zich blijven ontwikkelen bij eenzelfde individu in dezelfde geslachtsklieren. Dit gaat weliswaar niet zoo ver, dat beide geslachtsfuncties volkomen tot ontwikkeling komen en dat zoowel eitjes als zaadcellen worden afgescheiden. Maar de secundaire geslachtskenmerken kunnen toch te voorschijn komen en wel soms afwisselend. Zoo komt het voor, dat eenzelfde eend eerst als vrouwtje eieren legt en dan later alle uiterlijke kenteekenen van een woerd ontwikkelt, of dat eenzelfde hoen eerst als haan en later als kip prijzen verwerft op tentoonstellingen [1]). Men neemt hierbij aan, dat achtereenvolgens de inwendige afscheiding van het eene soort geslachtscellen en daarna die van het andere soort overweegt. Inderdaad vindt men in de

[1]) Deze gegevens dank ik aan Dr. A. H. Vermeulen.

geslachtsklieren van dergelijke dieren dikwijls duidelijk bestanddeelen van de geslachtsklieren van beide sexen. Men heeft hieruit conclusies getrokken voor de verklaring van het afwijkend gedrag van dieren op sexueel gebied. Homo-sexueele uitingen komen namelijk ook bij dieren wel voor, zij het in veel mindere mate dan bij menschen en dan weer vooral bij de huisdieren, die wat de instincten betreft, onder abnormale omstandigheden leven. Men neemt bij dergelijke homosexueele dieren nu aan, dat hun afwijkend gedrag verklaard moet worden, doordat resten van de klieren van het andere geslacht werkzaam zijn. Waar sommige secundaire geslachtskenmerken van het andere geslacht aanwezig zijn, of waar dergelijk celweefsel is aan te toonen, ligt deze conclusie voor de hand. Ook waar deze gegevens ontbreken, is men toch ook geneigd homo-sexueele uitingen door een dergelijke veronderstelling te verklaren.

Ook bij den mensch heeft men alle homo-sexueele uitingen aan dergelijke lichamelijke werkingen willen toeschrijven. De aanwezigheid van weefsels van de geslachtsklieren van beide geslachten in één menschelijk wezen heeft men slechts in drie gevallen [1]) kunnen vaststellen. Ook hier blijkt iets dergelijks dus een uiterst zeldzaam verschijnsel. Wel kan men ook bij den mensch soms secundaire geslachtskenmerken van het andere geslacht vinden, bijvoorbeeld zware stem en baardgroei bij de vrouw, of ontwikkeling der borsten en vermeerderde vetafzetting bij den man. Men heeft ook hier daaruit afgeleid, dat geslachtscellen van het andere geslacht werkzaam waren. Soms gaan dergelijke verschijnselen gepaard met een psychische geaardheid, die bij het andere geslacht behoort en met homosexueele neigingen, soms echter ook niet. Ofschoon de feitelijke grondslag dus nogal wisselend is, heeft men hieruit toch zeer

[1]) Volgens R. Weissenberg in Moll's Handbuch der Sexualwissenschaften, 2e dr. bl. 126.

vèrgaande gevolgtrekkingen gemaakt. Op groote schaal zijn bij voorbeeld onderzoekingen gedaan bij homo-sexueele mannen om na te gaan of hun lichaamsbouw ook eenigszins in de richting van den vrouwelijken lichaamsbouw veranderd is. Ook waar men een betrekkelijk gering percentage van verschuivingen in die richting kon vaststellen, heeft men dan daaruit grif de algemeene gevolgtrekking gemaakt, dat hieruit blijkt, dat alle homo-sexueele uitingen in wezen berusten op een verschillende werking van de geslachtsklieren, op een biologische variatie, die bij de betrokken individuen eens voor al in den lichamelijken aanleg is gegeven en vastgelegd. Daaruit wordt dus meteen het aangeboren zijn en de ongeneeslijkheid van de homo-sexualiteit afgeleid. Ook de proeven van Steinach worden als bevestiging van deze theorie beschouwd en Steinach zelf schrijft bijvoorbeeld, dat het raadsel der homo-sexualiteit aldus is opgelost [1]). Hij ziet klaarblijkelijk niet in, dat het een geweldige sprong is van het vaststellen van dezen invloed van de kiemklieren tot de overtuiging, dat in een zeer groot aantal menschen deze dubbele ontwikkeling in de kiemklieren zou bestaan (die slechts in drie gevallen bij den mensch werkelijk is aangetoond) en dat alle homo-sexualiteit hierdoor verklaard zou moeten worden. Op zijn gezag heeft men dan ook getracht homosexueelen door inplanting van de zaadklier van een niet homosexueel mensch van hun afwijking te genezen [2]).

Nu wil ik hier dadelijk als mijn meening te kennen geven, dat deze opvatting voor sommige gevallen juist kan zijn en dat daar een dergelijke ingreep gerechtvaardigd kan wezen,

[1]) Aangehaald bij Dr. S. de Boer, De behandeling der homo-sexualiteit volgens Steinach. Geneesk. Bladen 21e reeks.

[2]) Van de aldus behandelde menschen wordt ook inderdaad de gewenschte verandering beschreven. De gevallen zijn te gering in aantal om een definitief oordeel te kunnen vormen. Bovendien werkt bij menschen ook zeker een sterke suggestieve factor mee, die eventueel psychische factoren blijvend of tijdelijk zou kunnen veranderen.

maar tegelijk, dat men de homo-sexualiteit in het algemeen aldus veel te eenzijdig en vooral ook veel te eenvoudig beschouwt. Degenen bijvoorbeeld, die homo-sexueelen op hun lichaamsbouw onderzochten, zijn bij hun onderzoek reeds uitgegaan van datgene, wat zij eerst moesten bewijzen, namelijk, dat de homo-sexualiteit in het te onderzoeken geval uitsluitend of in hoofdzaak op lichamelijke factoren berust. Vandaar, dat men aan deze lichamelijke zijde in hoofdzaak zijn aandacht heeft gewijd en wanneer men maar enkele aanwijzingen in de gewenschte richting vond, dan was men tevreden, ook al waren die aanwijzingen vrij vaag. Het standpunt van een dergelijk onderzoeker wordt door vooroordeelen beïnvloed. Sinds wij ook de psychische invloeden hebben leeren kennen, die tot homo-sexueele uitingen kunnen leiden, dient het uitgangspunt voor het onderzoek ruimer te worden genomen. Men kan zich namelijk thans afvragen, of het meerdere voorkomen van homo-sexualiteit bij den mensch niet vooral door die psychische invloeden verklaard moet worden, terwijl slechts een veel kleiner percentage, evenals bij de dieren, in hoofdzaak door veranderde interne secretie veroorzaakt zou worden. Geneesheeren en biologen zijn zoozeer op het lichamelijk organisme en op de instinctieve uitingen ingesteld, dat zij wel eens vergeten, dat bij den mensch de bewuste psychische organisatie de levensuitingen op zeer bijzondere wijze beïnvloedt. In de inleiding (blz. 7) heb ik er reeds op gewezen, dat wij in het psychische leven steeds de tegenstelling vinden tusschen de instinctieve organisatie en de bedoelingen van het bewuste ik. De instincten werken bij den mensch minder onmiddellijk. Zij vormen een factor, die in het psychische leven verwerkt wordt en van den aard van die verwerking hangt zeer veel af. Door die psychische invloeden is alles bij den mensch veel samengestelder geworden. Bij de bespreking van de homo-erotische factoren heb ik getracht daarvan een indruk te geven. Het gaat dan ook niet aan, die psychische invloeden bij het bestudeeren

van de oorzaken der homo-sexualiteit geheel te negeeren en zich uitsluitend naar de biologische zijde te oriënteeren.

Wanneer men beide zijden van het vraagstuk in aanmerking neemt en de gegevens, die bijeen gebracht zijn, tracht te vereenigen, dan zou men hier drie groepen van gevallen kunnen onderscheiden. Bij de eerste groep is de organische factor het belangrijkste als oorzaak van de homo-sexualiteit, die hier dus op eenzelfde wijze ontstaat als men dat bij de dieren veronderstelt. Bij deze homo-sexueelen zal men het eerst lichamelijke kenmerken van het andere geslacht zoeken en hier zou men ook het meeste mogen verwachten van overplanting van een geslachtsklier van een normaal mensch om de afwijking te genezen als dat gewenscht wordt. Het komt mij echter voor, dat het aantal homo-sexueelen, dat tot deze groep behoort, veel geringer is dan vele onderzoekers aannemen. In een tweede groep zou ik de homo-sexueele uitingen willen rangschikken van menschen, waar men in den instinctieven aanleg geen duidelijke afwijkingen kan aantoonen, terwijl wèl zeker blijkt, dat verschillende typische factoren en ook verleiding deze uitingsvormen hebben doen ontstaan. Dergelijke menschen kunnen zelf desalniettemin overtuigd zijn, dat hun afwijking aangeboren is. Voor den onderzoeker ziet het er dan echter zoo uit, alsof gewoonte een tweede natuur is geworden. Ten derde is er waarschijnlijk een groote categorie van gevallen, waarin beide factoren samenwerken, waarin de organische aanleg mee een factor is geweest om met ongunstige invloeden uit de omgeving het afwijkend gedrag te veroorzaken. Op zichzelf zou die organische factor dit gevolg dan niet hebben gehad en wanneer de psychische invloeden veranderen, dan kan ook de sexueele uitingsvorm zich wijzigen, wanneer die intusschen niet als gewoonte is gefixeerd. Ofschoon de psychische factoren gefixeerd kunnen worden en dan niet zoo gemakkelijk meer te veranderen zijn, moet men deze factoren in het algemeen toch als veranderlijk beschouwen, vooral in de jeugd.

Hier kan de opvoeding zeker invloed uitoefenen. Ook zijn het variaties in de psychische factoren, die verschillende typen van homo-sexueelen doen ontstaan.

Wanneer men het vraagstuk van de homo-sexualiteit op deze samengestelde wijze beschouwt, dan verwondert men zich er niet over, dat een onderzoeker als Freud er zich met de grootste voorzichtigheid over uitspreekt [1]). Om zich een definitief oordeel te kunnen vormen over de verhouding tusschen organische en psychische factoren, zou men nog heel wat meer zorgvuldige onderzoekingen wenschen, waarbij veel meer dan tot nu toe is geschied, de psychische analyse op uitgebreide schaal naast het lichamelijke onderzoek wordt toegepast. Al valt hier nog veel te onderzoeken, toch geloof ik, dat wij met genoegzame zekerheid enkele voorloopige conclusies kunnen vaststellen, die ons oordeel in de practijk leiding kunnen geven.

C *Samenvatting*

Ik wil nu trachten de resultaten van ons onderzoek in enkele stellingen samen te vatten, om daarna in het kort de vraag te beschouwen, of men door opvoeding en behandeling iets aan de homo-sexualiteit kan veranderen.

1. Homo-sexueele uitingen ontstaan door verschillende oorzaken. Theoretisch is de homo-sexualiteit niet als één scherp omschreven begrip te beschouwen, maar practisch heeft de term reden van bestaan.

2. Theoretisch dient men te onderscheiden tusschen psychische of homo-erotische factoren en organische of biologische factoren, die homo-sexueele uitingen kunnen bepalen. Ook al is het in de practijk niet altijd mogelijk deze factoren volkomen scherp uit elkaar te houden, toch bestaan hier tweeërlei wegen

---

[1]) Freud, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, en later ook in: Ueber einige neurotischen Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität, Int. Zeitschr. für Ps. An. 1922.

van onderzoek en moeten de gegevens, die men verkrijgt, bepalen welke zijde men in een bepaald geval laat overheerschen en niet het vooroordeel.

3. Dat organische factoren bij dieren en menschen de instinctieve uitingen kunnen wijzigen, moet als bewezen worden beschouwd. De hier bekende feiten doen echter vermoeden, dat dergelijke afwijkingen oneindig veel zeldzamer voorkomen, dan met het percentage van homo-sexueele uitingen onder menschen overeenkomt.

4. Het aandeel, dat de organische factor in het algemeen heeft bij het veroorzaken van homo-sexueele uitingen, wordt door vele onderzoekers op dit gebied op ongemotiveerde wijze overschat door hun gemis aan inzicht in de psychische factoren.

5. De psychische factoren, die tot homo-sexueele uitingen kunnen leiden, zijn van zeer verschillenden aard en hierdoor wordt het bestaan verklaard van zeer uiteenloopende typen van homo-sexueelen. Deze factoren hebben echter alle te maken met gevoelens van aantrekking tusschen menschen van hetzelfde geslacht, die men als homo-erotische gevoelens kan bestempelen.

6. Homo-erotische gevoelens komen algemeen tusschen menschen voor, weliswaar in verschillende intensiteit en hoedanigheid (zoodat men daarin normale en abnormale zou kunnen onderscheiden), maar het bestaan ervan kan allerminst als een ziekelijke afwijking worden beschouwd. Bepaalde vormen van het homo-erotische gevoel beteekenen een waardevolle en misschien zelfs onmisbare factor voor het ontstaan van gemeenschapsgevoel.

7. Pas wanneer homo-erotische gevoelens met sexueele uitingen verbonden raken, mag men van homo-sexualiteit spreken. Anders wordt een belangrijke onderscheiding uitgewischt (zooals in de terminologie van Freud geschiedt). Weliswaar is het in de practijk niet in alle gevallen gemakkelijk, of zelfs mogelijk hier scherpe grenzen te trekken, maar in de

meeste gevallen is daarentegen deze onderscheiding onmisbaar om den toestand duidelijk aan te geven.

8. Naarmate de psychische factoren van grooter invloed zijn bij het ontstaan van homo-sexueele uitingen, is de mogelijkheid grooter om door opvoeding hier invloed uit te oefenen.

Dit laatste punt verlangt thans nog eenige verdere uitwerking. Wanneer men het oordeel van verschillende onderzoekers vergelijkt over de mogelijkheid om homo-sexueelen te genezen, dan loopen de meeningen nogal uiteen. Een groep van hen, waarvan Hirschfeld de voornaamste leider is, beschouwen de homo-sexualiteit als een normaal verschijnsel voor een bepaalde categorie van menschen. De juistheid van hun beschouwingswijze zal ik later nog toetsen. Het is echter wel duidelijk, dat dergelijke menschen zich geen moeite zullen geven om homosexueelen te veranderen en dat zij zich over de mogelijkheid daarvan dan ook geen duidelijk inzicht kunnen vormen. Andere geneesheeren hebben er op verschillende manieren naar gestreefd de afwijkende geslachtelijke uitingen in het normale spoor te brengen, door suggestie, hypnose, reëducatie en psycho-analyse. Ook heeft men dan nog de operatie volgens Steinach als poging tot genezing. Ik heb reeds uiteengezet, waarom ik deze laatste methode slechts voor een klein percentage van de homo-sexueelen van mogelijke beteekenis acht. Bovendien leent zij zich niet voor uitgebreide toepassing. Waar de psychische factoren mijns inziens in de groote meerderheid der gevallen overwegen, is ook psychische behandeling daar eerder aangewezen. Het feit van den psychischen oorsprong beteekent echter niet, dat in dergelijke uitingen altijd gemakkelijk verandering is te brengen. Naarmate levensverhoudingen zich hebben vastgezet, gevoelsuitingen gefixeerd zijn geworden, wordt wijziging der vormen moeilijker. Bij het begin van het ontstaan van homo-sexueele uitingen zijn de vormen nog onzeker en aarzelend en hier kan reëducatie of suggestie dikwijls al veel bereiken. Ook kan een analyse der

factoren, die de bewuste persoonlijkheid beheerschen volgens Adler in die gevallen, waar deze theorie bij past, genezende inzichten verschaffen. Het diepste dringt hier de psycho-analyse van Freud door. Ook gefixeerde vormen kunnen onder bepaalde gunstige omstandigheden hiermee weer losser en bewegelijker worden gemaakt. Daar vooral hier samenwerking tusschen arts en patiënt noodig is, moet bij den laatste een vrij sterke wensch om te genezen aanwezig zijn.

Veel meer dan op lateren leeftijd zijn de psychische factoren te beïnvloeden in de jeugd, omdat dan de psychische toestand plooibaarder is. De onderzoekingen van Freud en zijn aanhangers hebben dit vooral duidelijk in het licht gesteld en ook Adler sluit zich bij deze opvattingen aan. Voor een belangrijk deel vallen de eischen van een opvoeding, die de gevaren der homo-sexualiteit wil vermijden, hier samen met die voor een goede sexueele opvoeding in het algemeen. De factoren, die tezamen tot homo-sexualiteit kunnen leiden, behoeven dat ieder afzonderlijk ook niet te doen en zij kunnen ook andere moeilijkheden en stoornissen helpen veroorzaken. Behalve waar het directe verleidingen betreft, gaat het hier in hoofdzaak om bepaalde overdrijvingen, die vermeden moeten worden. Welke dat zijn, kan men uit mijn schets van de homo-erotische factoren gemakkelijk afleiden en ik wil die gevaarlijke punten hier dus alleen opsommen. Masturbatie op jeugdigen leeftijd legt een verhoogd gevoelsaccent op de geslachtsdeelen, wat via trots, vooral bij jongens, en minderwaardigheidsgevoelens, vooral bij meisjes, een grooten afstand tegenover het andere geslacht kan geven. Alle verwennen en willekeurig of onwillekeurig voortrekken versterkt het narcisme en maakt het vooral voor jongens moeilijker de normale aanpassing in het liefdeleven te vinden. Een zekere mate van co-educatie in de jeugd kan juist daartoe helpen. Gedurende de puberteit moet vooral gewaakt worden voor verleiding. Verleiding door sexegenooten van denzelfden leeftijd is

minder gevaarlijk dan door oudere homo-sexueelen, omdat deze laatste ook dragers zijn van een zekere autoriteit en het voorbeeld van oudere menschen in dezen tijd voor de psychische ontwikkeling wordt gezocht. Het gevaar voor verleiding wordt vergroot, doordat sommige homo-sexueelen speciaal aangetrokken worden door jonge menschen van den puberteitsleeftijd [1]). Verder moet er in de puberteit vooral zorg voor worden gedragen, dat jonge menschen goede voorbeelden van het eigen geslacht binnen hun gezichtskring kunnen vinden. De meeste jonge menschen zoeken die zelf wel, maar als dat door omstandigheden niet geschiedt — bij voorbeeld doordat een jonge man geheel van zijn moeder vervuld is — dan is het van belang, dat ouderen hierbij ingrijpen — bijvoorbeeld door een dergelijken jongen tijdelijk in een andere omgeving te plaatsen. Hoe meer verder gezonde uitingen op lichamelijk en geestelijk gebied jonge menschen met anderen in aanraking brengen, des te minder zal het gevaar van fixatie te duchten zijn. Hoe meer vertrouwen en contact tegenover ouderen wordt gevonden, hoe meer vragen gesteld kunnen worden en openlijke bespreking van moeilijkheden mogelijk is, des te minder zullen apartjes en stiekeme verhoudingen invloed krijgen en des te eerder zal de gezonde ontplooiïng worden gevonden. Wanneer ouders en opvoeders merken, dat er iets niet in den haak is en zelf niet genoeg contact of innerlijke

[1]) Hirschfeld, die duizenden homo-sexueelen kent, heeft bevonden, dat 5 pct. zich tot nog niet geslachtsrijpe knapen voelen aangetrokken; 45 pct. tot geslachtsrijpe jongelieden; 45 pct. tot rijpere mannen en 5 pct. tot oude mannen (Die Homosexualitat des Mannes und des Weibes blz. 281). Het gevaar voor geslachtsrijpe jongemannen, d. w. z. jongens lichamelijk even boven den puberteitsleeftijd en psychisch daar nog in staande, is dus niet denkbeeldig. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat slechts bij een deel der homo-sexueelen de factor van de identificatie met de moeder en de neiging tot jongere jongens een grooten invloed heeft. Door hun samengesteldere wezen zijn deze echter juist het gevaarlijkst voor de jeugd.

vrijheid bezitten om orde te scheppen, dan moeten zij niet te lang wachten met het halen van raad en hulp bij ervaren paedagogen en medici. Het is gewenscht, dat deze dingen niet worden weggestopt, maar dat men ze durft te onderzoeken, als de gelegenheid nog bestaat om heilzamen invloed uit te oefenen.

D *De plaats van de homo-sexueelen in de gemeenschap*

Homo-sexueele uitingen worden in het algemeen door de publieke opinie met afkeer en minachting bejegend. Voor een deel berust dit zeker op de heerschende houding tegenover alle sexualiteit, waarbij het abnormaal sexueele dan in het bijzonder wordt veroordeeld. Maar mijns inziens bestaat er wel degelijk ook een zekere instinctieve afkeer tegenover homo-sexualiteit, zooals die ook vrij algemeen gevonden kan worden tegenover de zelfbevrediging. Het is, alsof de gemeenschap zich bedreigd gevoelt door dergelijke uitingen, omdat instincten die voor haar belangrijk zijn, omgebogen worden in richtingen, die eerder krachten aan het algemeen belang onttrekken. Bij de onanie geschiedt dit, doordat de sexueele drift, die anders den mensch anderen doet zoeken en een gezin doet stichten, hier juist afzondering en eenzelvigheid geeft. Bij de homo-sexualiteit worden waardevolle aantrekkingen tot het eigen geslacht, die de gemeenschapsgevoelens kunnen vormen en versterken, naar de sexueele uiting afgeleid en daar gefixeerd in meestal vrij eenvoudige persoonlijke verhoudingen. Het is ook opmerkelijk, dat in de enkele geschiedkundige perioden, waarin de homo-sexualiteit maatschappelijk werd aanvaard, daarbij duidelijk het accent werd gelegd op een algemeen belang, want deze uitingen kwamen dan vooral voor bij een stand van ridders, van wie werd verwacht, dat zij aan hun knapen de vaderlandslievende gevoelens en tradities zouden overleveren. Dit geschiedde

zoowel in Hellas als in Japan. Meestal is minachting en afkeuring de heerschende houding van de gemeenschap tegenover homo-sexueelen. In landen met Christelijke cultuur heeft zich deze houding dikwijls nog verscherpt en heeft dit tot vervolgingen geleid. Homo-sexueelen worden dan soms voorgesteld als erger en verachtelijker dan misdadigers.

Hiertegen is sinds eenigen tijd een verzet ontstaan, vooral uitgaande van een groep homo-sexueelen in Duitschland, waar de oude opvattingen nog wettelijk gezag hadden, zoodat daar alle homo-sexueele handelingen, zoowel met minderjarigen als volwassenen, strafbaar waren gesteld. Onder leiding van Magnus Hirschfeld verspreidde deze groep een stroom van boeken en geschriften over het onderwerp en een „Wetenschappelijk Humanitair Komitee" werd opgericht om voor de belangen der homo-sexueelen op te komen. Ook in ons land heeft dit „Komitee" een vertakking gevonden. Ook niet-homo-sexueelen, die medelijden gevoelen met de onrechtvaardig beoordeelden, hebben hun sympathie betuigd met dit streven. Deze met grooten ijver geprogageerde beweging tegen het heerschende oordeel over homo-sexualiteit heeft echter al spoedig overdreven vormen aangenomen. Men tracht thans op allerlei gronden aan te toonen, dat de homo sexueel als een normale variante tusschen man en vrouw reden en recht van bestaan heeft, dat deze afwijking op dezelfde wijze uit een bepaalden omschreven aanleg ontstaat als de normale man en de normale vrouw, zoodat zij geen vorm van ontaarding of stoornis beteekent. Hierop grondt men dan de meening, dat deze uitingen geheel op dezelfde wijze beschouwd en gewaardeerd zouden moeten worden als de uitingen van het normale geslachtsleven. Volgens hen heeft „de homo-sexueele mensch, die overeenkomstig zijn aanleg leeft, aanspraak op dezelfde waardeering en achting, dezelfde welwillendheid en hetzelfde vertrouwen, waarmede de samenleving een braaf hetero sexueel levend mensch behandelt. Hij heeft geen

zedelijke schuld en is geen maatschappelijk gevaar. Zijn geslachtsleven kan waardevol zijn voor de samenleving. Vooroordeel en afschuw berusten op onkunde, doen veel kwaad en brengen veel leed. In plaats van inhumane uitbanning uit de maatschappij en van verscherpte strafbaarstelling moest homosexueele liefde zedelijk toelaatbaar worden geacht en naarmate zij hooger staat worden geëerbiedigd en blijvende liefdesbetrekkingen ook van dezen aard moesten kunnen worden gelegitimeerd." [1])

Het verschil in strafbaarstelling tusschen homo-sexueele en hetero sexueele handelingen bestaat in ons land hierin, dat verleidingen van minderjarige meisjes alleen gerechtelijk vervolgd worden beneden den leeftijd van zestien jaar en bovendien tusschen twaalf en zestien jaar nog alleen op aanklacht door de ouders, of als lichamelijk letsel is geschied; terwijl dergelijke handelingen van homo-sexueelen aard bij minderjarigen steeds gerechtelijk vervolgd kunnen worden. In ons land richt zich de strijd van het Ned. Wetensch. Human. Kom. vooral tegen dit feit, dat hier hetero-sexueelen en homo sexueelen niet volkomen gelijk zijn gesteld.

Het is niet mijn bedoeling hier uitvoerig op deze zaak in te gaan. Wie er belang in stelt, verwijs ik naar Prof. Groenewegen, die in „Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek" deze eischen der homo-sexueelen om gelijkgesteld te worden op zeer grondige wijze heeft weerlegd. Slechts enkele punten wil ik duidelijk in het licht stellen.

Noch bezien van de biologische, noch van de psychologische zijde is het mij mogelijk de homo-sexualiteit anders dan als stoornis te beschouwen. Biologisch heeft het geen zin van een derde geslacht te spreken, want in het begrip geslacht zit reeds het begrip van de tegenstelling van twee elkaar completeerende

[1]) Aangehaald uit de samenvatting hunner eischen door Prof. Groenewegen, Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Blz. 27.

machten. Prof. Groenewegen drukt dit aardig uit als hij schrijft [1]): „een overgang tusschen man en vrouw is even ondenkbaar als een tusschentrap tusschen positieve en negatieve electriciteit". Wanneer in een individu resten van de geslachtsklier van het andere geslacht aanwezig zijn, dan is dit allerminst als een aanwinst of als een bijzondere geaardheid van den aanleg te beschouwen. Een nieuwe vorm zou hoogstens ontstaan als beide geslachtelijke functies volkomen ontwikkeld waren in eenzelfde individu en dit is nooit het geval. Die resten van het andere geslacht storen de normaal ontwikkelde geslachtsklieren bij de goede uitoefening van hun functies en zijn dus eigenlijk altijd een nadeelige abnormaliteit.

Van de psychologische zijde beschouwd zou men eerder geneigd kunnen zijn de psychische ontwikkeling, die tot homosexualiteit voert, naast de hetero-sexueele ontwikkeling te stellen als gelijksoortige begrippen. Wij zagen immers, dat de normale sexualiteit een lange ontwikkeling doormaakt en dat zeer veel samengestelde factoren er toe bijdragen ten slotte een zeker evenwicht in den vorm te doen vinden. Hetzelfde is ook bij den homo-sexueel het geval. Ook wezen wij de meening af, dat psychologisch beschouwd de sexueele handeling enkel een zin zou bezitten door de bedoeling van een nageslacht, omdat deze zin ook in de innige vereeniging gevonden kan worden. Als die factor van de voortplanting voor den homo-sexueel ontbreekt, is dit op zichzelf dus nog geen reden om de homo-sexueele uiting als een stoornis op te vatten. Verder is er door homo-sexueelen terecht op gewezen, dat er onder hen, net als bij de hetero-sexueelen, alle mogelijke graden van samengesteldheid in de uitingen voorkomen van de eenvoudigste handelingen tot zeer samengestelde persoonlijke verhoudingen. Wel hebben zij in hun ijver om dit aan te toonen wel eens wat erg gemakkelijk allerlei beroemde mannen

[1]) Op. cit. bl. 42

bij de homo-sexueelen ingelijfd. Maar het gaat niet aan om enkel op de eenvoudigste uitingen te wijzen en de homo-sexualiteit dan daarom te veroordeelen. Weerzinwekkende elementaire sexueele uitingen komen ook heusch wel bij hetero-sexueelen voor. Niettegenstaande al deze argumenten voor gelijkstelling in de beoordeeling, moet ik toch, ook van psychologische zijde bezien, de homo-sexualiteit opvatten als een stoornis van de gevoelsontwikkeling. Ik zal nu toelichten waarom.

Het meeste wat door homo-sexueelen aangevoerd wordt om hun afwijking als min of meer normale variatie te doen beschouwen, heeft eigenlijk vooral geldigheid voor de homo-erotische gevoelens, veel meer dan voor homo-sexueele uitingen. Gemis aan onderscheiding voor deze twee geeft aanleiding tot zeer veel verwarring. Homo-erotische gevoelens zijn mijns inziens even goed een normaal verschijnsel als hetero-erotische aantrekkingen [1]). Wanneer homo-erotische gevoelens de persoonlijkheid sterk beheerschen, zou men desnoods van een bijzonder psychisch type kunnen spreken, maar niet van een variante van den mensch. In hoeverre de aanleg beteekenis heeft voor het ontstaan van een dergelijk gevoelstype, is een moeilijk op te lossen vraagstuk. Zeker hebben omstandigheden gedurende de ontwikkeling een grooten invloed, maar het lijkt mij wel waarschijnlijk, dat ook aangeboren factoren de psyche in een dergelijke ontwikkeling mee bepalen. Menschen met sterke homo-erotische gevoelens kunnen soms zeker een hooge psychische ontwikkeling bereiken en heilzamen invloed uitoefenen. Het zou mijns inziens dan ook een groot nadeel voor

[1]) Stekel verdedigt, dat de aanleg van alle menschen bi-sexueel zou zijn. Dit schijnt mij niet juist toe. Wel kan men met Freud verdedigen, dat de sexueele aandrift oorspronkelijk alleen op lichamelijke bevrediging is gericht en dat het instinctieve object pas later wordt gezocht. Wat het gevoelsleven betreft zou men den aanleg der menschen dan eerder bi-erotisch kunnen noemen.

de menschheid zijn, wanneer gevoelens tusschen menschen van hetzelfde geslacht als abnormaal of ziekelijk zouden worden beschouwd. Hiertoe geven de homo-sexueelen echter aanleiding, door het in de door hen gepropageerde opvattingen voor te stellen, alsof homo-erotische gevoelens en homo-sexueele uitingen volkomen bij elkaar behooren. Ook Freud vergroot dit gevaar, dat alle aantrekking tusschen menschen van hetzelfde geslacht met achterdocht beschouwd zouden worden, doordat hij alle homo-erotiek als homo-sexualiteit bestempelt. Een duidelijke onderscheiding lijkt mij hier echter zeer gewenscht, want in de samenvoeging van instinctieve sexueele uitingen en homo-erotische gevoelens ligt juist het kritieke punt [1]). Men vindt gelukkig ook heel wat menschen, die sterke liefdegevoelens voor het eigen geslacht bezitten, terwijl hun sexueele uitingen zich geheel naar het andere geslacht richten. Homo-sexueelen zullen misschien geneigd zijn in dergelijke menschen verkapte soortgenooten te herkennen, die eigenlijk den juisten weg van hun aanleg verloren hebben. Dit lijkt mij zeker onjuist. Maar men kan door een dergelijke tegenstelling de aandacht vestigen op een verschijnsel, dat bij de beschouwing der homo-sexualiteit meestal minder de aandacht trekt dan het verdient. De stoornis in de gevoelsontwikkeling bij homo-sexueelen ligt, naar het mij voorkomt, namelijk niet zoozeer in het bestaan van sterke homo-erotische aantrekkingen als wel in een bijzonderen weerstand tegenover het andere geslacht. Deze weerstand wordt door hen zelf meestal aan instinctieve neigingen toegeschreven, maar een nader onderzoek heeft in vele gevallen geleerd, dat men met een dergelijk oordeel voorzichtig moet zijn. Er blijken dan namelijk als regel zeer bepaalde psychische invloeden te bestaan, die in den loop van de

[1]) Natuurlijk bestaat er samenhang tusschen erotiek en sexueele uiting, maar er is ook verschil. Een belangrijk deel der erotiek is in wezen niet op de sexueele uiting gericht, maar op vormen van gevoelscontact.

ontwikkeling dien weerstand hebben veroorzaakt. Deze invloeden zijn van verschillenden aard. Wij hebben ze voor den man leeren kennen als teleurstelling in het liefdesverlangen tegenover de moeder, of castratie-angst en mannelijk narcisme, of angst voor de eischen van het leven in een liefdesverhouding bij door de moeder verwende jonge mannen, of ook als weerstand tegen de bezoedeling van het naar de moeder gevormde vrouwelijk ideaal. Wanneer deze weerstanden door een behandeling opgeheven kunnen worden, zoodat de hetero-erotische aantrekking zich weer vrijer kan doen gelden, dan ziet men ook herhaaldelijk, dat de sexueele uitingen niet langer den weg zoeken naar het eigen geslacht, maar in normale banen worden geleid. Daar men den weg der psycho-analytische behandeling, die tot deze inzichten leidt, pas sinds korten tijd bewandelt, kan hier nog niet op een groot statistisch materiaal worden gewezen. Ik ben echter overtuigd, dat dergelijke ervaringen meer en meer zullen worden bevestigd.

Deze weerstand tegenover het andere geslacht wijst duidelijk op een stoornis, vooral dààr, waar eigenlijk oorspronkelijk het verlangen naar het andere geslacht (namelijk naar de moeder) uitging en het ideaal vooral daar werd gezocht. Voor dergelijke menschen zijn de homo-erotische gevoelens en de homosexueele uitingen eigenlijk voor een belangrijk deel iets, wat het gemis aan de gewenschte innige hetero-erotische verhouding tot de moeder moet goed maken, maar wat daar nooit geheel voor in de plaats kan komen. Vandaar mijns inziens, dat men bijna nooit — misschien wel nooit — gelukkige homo-sexueele menschen ziet. In hun diepste verlangen blijven zij onbevredigd. Nu kan men daar dadelijk tegenover stellen, dat ook onder hetero-sexueelen de gelukkige menschen zeldzaam zijn en dat ook daar bij nadere analyse van hun leven dikwijls duidelijk genoeg blijkt, dat zij in hun liefdeleven niet alles vonden wat zij verlangden. Maar bij hen staat hier toch iets tegenover, wat men bij homo-sexueelen niet vindt. In de eerste plaats is

hier niet van het begin af het innerlijk besef, dat in deze richting het ideaal toch nooit te bereiken kan zijn. Voor homo-sexueelen, die in hun ontwikkeling sterk door het moeder-ideaal beheerscht waren, moet dit besef, al blijft het onbewust, hun gevoelens toch steeds beïnvloeden. Voor den hetero-sexueelen mensch blijft de mogelijkheid open het ideaal toch nog in zijn huwelijk te vinden. En daar komt nog iets bij. Want de gezinsvorming biedt hier meer en meer gelegenheid, dat nieuwe vormen van gevoelsbevrediging worden gevonden. De vrouw, die moeder wordt, zal voor den man bijvoorbeeld daardoor ook nader komen tot het moeder-ideaal, dat zijn diepste verlangen uit de jeugd heeft bewaard. En de vrouw, die vreugde en zorgen deelt en geheel met hem meeleeft, zal door haar invloed herinneringen en gevoelens wekken, die de leiding en zorg van de moeder weer in nieuwen vorm in zijn leven brengen. Deze vormen van bevrediging van diepwortelende verlangens, die het gezin kan geven, zijn voor den homo-sexueel niet weggelegd. Hij dwaalt door de wereld rond, zonder eigenlijk zijn doel te kunnen vinden. Wanneer hij dan de schuld geeft aan de maatschappij, die hem niet als gelijkwaardig beschouwt en die hem niet toestaat een homo-sexueel huwelijk te sluiten, dat bedriegt hij zich mijns inziens over de diepere oorzaken van zijn onbevredigdheid. Wat ik van homo-sexueele verhoudingen weet, doet mij sterk betwijfelen, of er van die door hen gewenschte homo-sexueele huwelijken wel iets terecht zou komen. Hoe meer infantiele fixaties in iemands gevoelsleven bestaan, des te moeilijker wordt het vinden van harmonische gevoelsvormen en de aanpassing aan andere menschen. En waar op psychisch gebied juist dergelijke fixaties de homosexualiteit veroorzaken, daar is het begrijpelijk, dat men meestal heel wat infantiele trekken in het karakter van homo-sexueelen vindt. Hun sexueele uitingen zijn soms ook heel eenvoudig van aard (de mutueele onanie is eigenlijk ook een infantiele uiting op dit gebied), maar ook daar, waar de verhoudingen

samengestelder zijn, maakt de innerlijke onbevredigdheid uit de hierboven genoemde oorzaken, dat homo-sexueele verhoudingen meestal geen bijzonder lang leven hebben. Het bindende vermogen van een gezin kunnen zij ook moeilijk geven.

Alles tezamen genomen is er dus geen reden om de homosexualiteit als een volkomen gelijkgerechtigden uitingsvorm naast de normale sexualiteit te stellen. Zij is een afwijking, een stoornis, die een bijzondere beoordeeling vraagt. De vormen en uitingen van deze stoornis zijn zeer verschillend en een globaal oordeel heeft daarom niet veel zin. In het algemeen is het mijns inziens een dwaasheid, wanneer men de homo-sexueelen hard valt over hun neigingen. Zij hebben deze heusch niet zelf uitgekozen en gezocht uit overmatige geraffineerde zinnelijkheid, zooals de volksfantasie het wel eens voorstelt. Zij zijn zoo gegroeid, zonder duidelijk te zien hoe het anders kon. Dikwijls lijden zij sterk onder hun afwijking en ook onder de publieke minachting. Wat zij noodig hebben, is niet zoozeer medelijden, als wel meer begrip voor hun toestand. Maar door de opgeschroefde theorieën, die door enkelen hunner verkondigd worden, wordt dit voor het publiek heusch niet gemaklijker gemaakt.

Wat hun sexueele uitingen betreft, zie ik niet in, waarom men hun geen vrijheid zou laten, zoolang zij geen aanstoot geven en zoolang zij zich tot volwassen soortgenooten richten. De Nederlandsche wet stelt zich op dit standpunt. Maar wanneer de wet minderjarige homo-sexueelen langer beschermt tegen mogelijke verleidingen dan minderjarige jonge meisjes tegen verleiding van mannen, dan komt mij dit volkomen juist voor, al kan in de practijk in bepaalde gevallen hieruit onbillijkheid ontstaan [1]). Over de leeftijdsgrens, die daarbij het meest geschikt is, kan men van meening verschillen. Op

[1]) Dit kan bijvoorbeeld geschieden, wanneer een oudere homo-sexueel erg wordt lastig gevallen door een minderjarigen soortgenoot, die door de wol geverfd is en zelf als verleider optreedt.

psychisch gebied duurt de puberteit zeker veel langer dan op lichamelijk gebied. In ons noordelijk land is het geen zeldzaamheid, dat bij jonge menschen van twintig jaar de uitingsvormen nog onzeker en aarzelend zijn. Dat men dus bij voorbeeld miliciens van dien leeftijd eenigszins tracht te beschermen, is niet zoo dwaas als het door de homo-sexueele propaganda wordt voorgesteld. Voor weer andere gevallen past een dergelijke zorg minder, zoodat het gewenscht is hier te individualiseeren in de toepassing der wet. Tegenover de lage leeftijdsgrenzen, waarbij hetero-sexueele verleiding strafbaar wordt gesteld, lijkt mij een grens van 21 jaar voor strafbaarheid van homo-sexueele handelingen ook wel hoog.

In het algemeen komt een eenigszins grootere scherpte der wet tegenover homo-sexueelen mij juist voor om twee redenen. De eerste reden, die door homo-sexueelen veelal over het hoofd wordt gezien, is deze, dat de organisatie van onze maatschappij niet op de homo-sexualiteit is ingericht. Deze uitingen toch komen voor bij een betrekkelijk klein percentage van haar leden. Dit moge 1 of 5 pct. zijn, de schattingen daarover loopen nogal uiteen. In het algemeen wordt de omgang tusschen de geslachten zorgvuldig nagegaan, vooral in de jeugd. Voor deze hetero-sexueele verhoudingen bestaat velerlei regeling en contrôle. Daarentegen is de omgang met het eigen geslacht veel vrijer en vooral op de verhouding tusschen ouderen en jongeren bestaat minder toezicht en heerscht het vertrouwen, dat geen ongewenschte dingen gebeuren. Deze toestand maakt het echter aan den anderen kant wenschelijk, dat door strafbepalingen een zeker tegenwicht tegen de gevaren van die vrijheid wordt geschapen. De tweede reden, waarom handelingen met minderjarigen hier scherper beoordeeld dienen te worden, is gelegen in het feit, dat een bepaalde categorie van mannelijke homo-sexueelen zeer speciaal verhoudingen tot jongens zoekt en dat verleiding op dezen leeftijd een zeer verwarrenden invloed op de ontwikkeling van het gevoelsleven

kan hebben. Homo-sexualiteit is zeker niet zonder meer een aangeboren afwijking, zoodat het er niet op aan zou komen, of verleiding al of niet plaats vindt, omdat niet-homo-sexueelen toch niet te verleiden zouden zijn en homo-sexueelen vroeger of later toch wel tot deze uiting zouden vervallen. Dit is een drogredeneering, want al moge zij voor uiterste gevallen opgaan, zij geldt zeker niet algemeen. In werkelijkheid toch bestaat er een vrij groote categorie van jonge menschen, waar op dezen leeftijd homo-erotische gevoelens een groote rol spelen en waar het sexueele instinct nog naar vorming zoekt. Verleiding door homo-sexueelen kan dan het levensgeluk van dergelijke jonge menschen in gevaar brengen. Wanneer een minderjarig meisje verleid wordt, dan kan dit eveneens voor haar toekomst zeer schadelijke gevolgen hebben. Maar de kans om de goede lijn van ontwikkeling terug te vinden is daar grooter, omdat meestal geen uitingsvormen gefixeerd worden, die in hun wezen zelf reeds de eigenschap bezitten, dat een werkelijke harmonische oplossing eigenlijk is uitgesloten. Deze onmogelijkheid om echte harmonie te vinden berust mijns inziens niet in de eerste plaats op de houding van minachting van de gemeenschap — al is dit zeker mee een factor — maar veel meer op de gefixeerde weerstanden tegenover het andere geslacht, waardoor diepwortelende gevoelsbehoeften in hun bevrediging worden verhinderd en waardoor echte gezinsvorming onmogelijk wordt gemaakt.

Ik geloof, dat de homo-sexueelen, die voor de rechten van hun soortgenooten opkomen, er goed aan zouden doen, wanneer zij hun verzet tegen het bestreden wetsartikel zouden matigen in dien zin, dat zij geen volkomen gelijkstelling nastreven en dat zij ook vooral de wijze van toepassing aan kritiek onderwerpen. Want zij dienen in te zien, dat er, van de zijde der gemeenschap beschouwd, gegronde redenen bestaan voor een zekere onderscheiding. Wanneer zij ook den vorm van hun propaganda eenigszins zouden matigen, zou

dat waarschijnlijk hun zaak ten goede komen. Het maakt bij voorbeeld een eigenaardigen indruk, wanneer bij alle aankomende jonge studenten van beiderlei geslacht brochures worden bezorgd, waarin uiteenzettingen over homo-sexualiteit worden gegeven en adressen worden verschaft, waar men welwillende voorlichting van homo-sexueelen kan vinden. Indien een dergelijke propaganda op hetero-sexueel gebied gevoerd zou worden door menschen, die zichzelf als voorlichters der jeugd opwerpen, dat zou men dit evenmin aanbevelenswaardig kunnen achten. Op het gebied der homo-sexualiteit wekt iets dergelijks dan nog meer ontstemming bij anders geaarde menschen. Wanneer homo-sexueelen niet op dergelijke wijze aanstoot geven en geen gevaar voor de ontwikkeling van jonge menschen opleveren, dan dient overigens de gemeenschap hen in haar midden te aanvaarden, net zoo goed als andere menschen, voor wie het hebben van een stoornis of een afwijking nog niet behoeft te verhinderen, dat zij als goede en waardevolle menschen trachten te leven.

INDEX

INHOUD

C

14

